

HOLMI

XIX. évfolyam 9. szám

2007. szeptember

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Bertók László*: Talán csak egy Rembrandt-kép • 1103
Eleinte mintha játszana • 1103
- Rába György*: Remény • 1104
A pizsama szertartása • 1105
- Tózsér Árpád*: Négysorosok • 1106
- Székeley Szabolcs*: Dal a fulladásról • 1106
[szerelem szorgos kisvasút] • 1107
- Józsa Márta*: Amíg a nagymami megkerül (II)
(Részletek) • 1107
- Vörös István*: Két kupica pálinka • 1124
- Pósfai György*: Eredeti Cipó-történetek • 1127
- Schein Gábor*: (halévi újra hajóra száll) • 1131
- Szentkuthy Miklós*: Pendragon és XIII. Apolló (Részlet) • 1133
- Kodolányi Gyula*: Sejtelmek VIII. • 1151
- Végh Dániel*: A magyar fantasy-irodalomról • 1153
- Tatár Sándor*: Gyorsbosszú • 1164
(még) Le(jjebb) a lipidekkel? • 1165
- Ágai Ágnes*: $a^2+b^2=c^2$ • 1166
- Vári György*: „Van erre szó, de nincs emlékezet”
(Balla Zsófiáról) • 1167
- Király Odett*: A másik száj • 1182
Legyen • 1182
- Hévízi Ottó*: Kísértethistóriák (Bolyongás Lukács
„Regényelmélet”-ében) • 1183
- Tatár György*: A harmadik attribútum • 1200

- Hannes Böhringer: Rendet rakni (Tillmann J. A. fordítása) • 1207*
Julio César Londoño: Lidércnyomás a hipotalamusomban (Székács Vera fordítása) • 1210

FIGYELŐ

- Magyar László András: Bájjos borzalom (Havasi Attila: Manócska meghal, vagy a lét csodás sokfélesége; 1001 magányos rinocérosz) • 1218*
Dunajcsik Mátyás: Irgalom a húsnak (Nemes Z. Márió: Alkalmi magyarázatok a húsról) • 1220
Weiss János: A reflexió útja a fragmentumokig (Heller Ágnes: Megtestesülés) • 1224
Laki Mihály: Mi az elit – ki az elit? (Lengyel György: A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén) • 1232

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Bertók László

TALÁN CSAK EGY REMBRANDT-KÉP

Egy cilinder, egy petróleumlámpa kicsit kormos üvegcilindere, az anyja éppen „világot akar gyújtani”, egyik kezében a cilinder, másikkban az égő gyufaszál. Áll a konyhaasztalnál, a falra akasztott lámpa előtt, vár. Vár valamire. Talán hogy a gyufa lángja nagyobb legyen. Talán feljebb kellene csavarni a lámpabelet. Talán kifogyott az olaj a készülékből. Talán szokatlan zajt hallott az udvarról (a szobából?, a zsigereiből?), s észrevette, hogy nincs behúzza a sötétítőfüggöny. Talán mégiscsak a csikótűzhely vibráló fényében (félhomályában) lenne biztonságosabb megvacsorázni. Tél van, gyerekkor, háború. Éppen nem lőnek, de idegen ország katonái járőröznek az utcán, s az apjáról hetek óta semmi hír. Az anyján és rajta kívül a nagymama és az öccse tartózkodnak a konyhában, merednek, ugrásra készen, a gyufát tartó kézre. A feszültségből ítélve pillanatokon belül bekövetkezik... Mi? Miért blokkol le (itt) az emlékezete? Miért nem hisz a képzeletének? Talán csak egy ismeretlen (cím nélküli, hamisított) Rembrandt-kép („Tanulmány az Éjjeli őrjárathoz”?) lóg a falon... Hol? Hatvankét éve? Háromszázhatvan éve már?

ELEINTE MINTHA JÁTSZANA

Lakatos Andrásnak

Eleinte mintha játszana, eljátszaná csak a szerepet (önmagát?, mit?), amit (azt hiszi) büntetlenül és bármikor megmosolyoghat, kritizálhat, kijavíthat, visszaadhat, amelyből ha kilép, azonnal ott a másik.

Nem érdekli (eszébe se jut), hogy
kiosztja-e rá valaki, vagy a szerep választja,
s hogy szerep-e egyáltalán vagy az élete csak.
Újra meg újra ízig-vérig egyé lesz vele,
észre sem veszi (s ha mégis, akkor a játék
részének tekinti), hogy hol ösztönösen,
hol szándékosan meg akar felelni (megfelel!)
valamely erő (színvonal?, erkölcs?)
ölelésének (önkényének?, törvényének?).
Csak a második részben, s annak is a vége
felé, amikor a keze, a lába, az emésztő s a
testnedveket kiválasztó, áramoltató, ürítő
szervei lassacskán el-elmaradoznak egymástól,
sőt, tőle is, s azt játssza (játssza?), hogy
egy-egy kudarcból (örökkévalóságnak tűnő
pillanattól) a jobbik fele (a titkos
kapcsolata?, a rutinja?) vissza-visszaszalad
a lustálkodó (fáradt?, kopott?, lázadó?)
gubancához, megsimogatja, megnyomogatja,
gyógyszerekkel biztatja, bolondítja,
engedelmeskedni, közreműködni, mozdulni
készteti, csak akkor derül ki (döbben rá),
hogy magának játszik, s megmosolyogni való,
hogy már a legcsekélyebb „eredménytől” is
olyannyira föllelkessedik,
mintha akármit eljátszhatna még.

Rába György

REMÉNY

Mert ember Isten nem lehet
de kis csodát tehetne még
kifényesíthet egy napot
nyújtván a bőség tenyerét
nem feltétlenül adományt
szilárd támasztékul kezét
csupán egy szót sűgva kiáltva
fennhangon fülébe „lehet”
felröppenthet postagalambként
a másik felé egy mosolyt
hogy tudja higgye a remény

jósorsába holnapot olt
a csüggedőnek lankadónak
az emlékezés vírusát
vigasztul egy hunyorítással
egy öleléssel adja át
hogy nincstelenül ne maradjon
a magános se egyedül
óráin kívül mégis élhet
ki tűnt jelenetbe merül

A PIZSAMA SZERTARTÁSA

Előveszem a pizsamákat
kihúzzok egyet
amit a moly még meg nem rágott
levetkőzöm gondosan
nadrágot székre a vállfára inget
cipőm sámfával bébelem
megtisztelem éjeinket
nem nyugszom le meztelen
ahogy szmokingot operába
öltöm magamra azt a sárga
csíkos felső alsó neműt
nézek elé különb előadásnak
az álom színesebb hazardább
késő estétől hajnalig a művek
közönsége bár egyszemélyes ünnep
királyi szemlélőm az énben
még a szüzsét is magam írom
szereplői túlbátorodnak
fittyet hánynak akaratomnak
álombeli hősök improvizálnak
a pizsama felöltése
a kezdet gong a szertartásnak

Tózsér Árpád

NÉGYSOROSOK

Rózsa
táruł pirosan karó karján,
sorsa:
benne *én* Coleridge s Omar Khajjám.

Veszi
szellőben köntösét ezer éve.
Testi.
S szellemi. Zöld szár s hús a léte.

Érted?
Hol vagy, magadat túlra nyerten?
Néztek,
s ott felejtettek egy képzelt kertben.

Mondják:
a rózsza tudja jól, mi az: *lenni*.
Hol vagy,
ha nem enged magához szár és semmi.

Hol vagy,
hogya a létedben nincs *én* régen,
szó vagy,
versmaradék egy költött égben?

Székely Szabolcs

DAL A FULLADÁSRÓL

hogya szakítás hogya nincs olyan
csak a másfajta folytatás
a benned hullámozó folyam
csak fojtás és csak fulladás

hogya elkezdődik nincs olyan
csak máshogyan volt ami volt
akinek benned partja van
szólít szeret és vízbe fojt

[SZERELEM SZORGOS KISVASÚT]

szerelem szorgos kisvasút
reménytelen játékvonat
bekeríti a körbeút
a kattogásnyi bokrokat

mintha csak volna hazaút
tenyérszíri domb alá a völgybe
ahol fekete alagút
nyelné magába mindörökre

de újra csak röpi folyton
a senkiföldje tájakon
hogy új földekre folytatódjon
a mozdony húzta fájdalom

s nem érdekli hogy mindig úgy
pont úgy kanyarodnak a sínek
hol nincsen más csak körbeút
sűrű terepasztal a szíved

tavak mozdulnak fák hegyek
tornyosulnak és múlnak el
mellette áll egy kisgyerek
és szótlánul figyel

Józsa Márta

AMÍG A NAGYMAMI MEGKERÜL (II)

Részletek

*Nézem azt a kislányt, ahogy hozzányúltak. Ahogyan **nyúltak hozzá férfiak.***

Nem volt tejföl valami miatt a sarki boltban, holott akkoriban még lehetett ilyesmit kapni, mindig egy lejre kellett tejfölt vennem, vittem egy csuprot, vagy inkább egy kis befőttésüveget, a borkánt – szóval vittem egy borkánt, és abba adták a tejfölt. Nagymami úgy mondta, hogy tejfel, de Anya szerint jobb tejfölt mondani, ha egyszer lehetséges, a magyarban úgyis sok az e. Mekegős nyelv, mint a kecske, használjuk ki az ő vagy ő adta lehetőségeket, ha mód volt rá nyelvileg, használtuk is. E tejföl-tejfel-ügy

amúgy is olyan volt – jut erről a mekegős állatról eszembe –, mint a kecskére bízott káposzta. Nem volt túl praktikus dolog a tejfölbeszerzés az én szempontomból, sőt egyenesen kínos volt: nem lehetett nyalakodni, a borkán falán igencsak meglátszott, ha ittam belőle egy picit, pedig milyen finom volt! Savanykás, nem úgy, mint ezek a Danone műanyag tejfölök, brrr. Próbáltam én otthon megmagyarázni, hogy csak azért van függőleges csík az üveg falán, mert úgy csorgatták bele a boltban az egy lejre-tejfölt, meg még próbálkoztam azzal a trükkel is, hogy körbelöttyintem az anyagot, hátha nem tűnik fel, hogy a maszatos üveg melyik oldalán ittam belőle, próbáltam megtörölni ivás után belülről a borkán falát – hiába. Mindig kiderült a turpisság, Martichen, a levesbe egy kis – értem: KIS, villant szigorúan nagymami szemüvege – kanál tejfel jár. A nagymami azért mond tejfelt, mert a Bánátban nőtt fel, és azért skót, mert svábok között, mondta súgva Anya. Ilyen multikultiban nőttem én fel, skótok, svábok, borkánok meg a románok mellett. Annyi és oda jár, máshova nem jár tejföl. Oda viszont szigorúan jár, mit volt mit tenni, ha nincs a sarkon, akkor el kell menni a másik üzletbe, a lakótelepre, a blokkok közé. Nem is engedett el nagymami egyedül, mondta, hogy a blokkok között veszélyes. Vagy attól félt tán, hogy hazáig nem bírom ki, akkora önfegyelmet nem lehet éntőlem elvárni, hogy a hosszú úton el ne nyaljam az egészet, és ezért kísért el, nem tudom, nem tudom, miért volt ott a nagymami, aki aztán egy szóval sem kommentálta a történeteket. Nem mondta, hogy féltett. Jóllehet, ha féltett valaha, akkor éppen speciel lett volna oka is rá. Mástól, például az autóktól vagy ilyesmitől biztosan nem volt miért féltetnie, és igazság szerint attól sem, hogy megint nyalakodok. Egész nagy voltam már, abban az évben kaptam fapapucsot, és éppen azon ment a vita, hogy vegyenek-e nekem kétrészes fürdőruhát vagy csak jövőre. A mellbimbóm mindenesetre már jó duzzadt volt, és fáj is egy picit, arról nem is beszélve, hogy már tavaly is rémesen szégyelltem magam a strandon, holott, gondolom, akkor még tényleg csak én vettem észre, inkább éreztem, hogy mi történik. Még szerencse, hogy hosszú volt a hajam, egész nyáron azzal voltam elfoglalva, hogy a két fonott copfomat pontosan a mellbimbóm fölé lógassam, meg aztán igyekeztem minél kevesebbet napozni, ha kijöttem a vízből, fölvettem a majómat. Így meg az ujjatlan trikót vagy atlétát vagy mi a szöszt hívtuk. Még nem kell kétrészes fürdőruha – hazudtam az ez ügyben illetékes családi tanácsnak, holott megőrültem volna azért, hogy legyen, másrészt örült megkönnyebbülést is jelentett volna. Csakhogy képtelen voltam kimondani azt, hogy kell, azért kell, mert nő a mellem. Nagyon szégyelltem, hogy nő a mellem, az egész elviselhetetlen volt. Hogy nőök, hogy nő, hogy nő leszek, ez borzalmas. No de akkor, amikor tejfölről mentünk a Györgyfalvi negyedbe, akkor nyilván volt rajtam ruha meg fapapucs is, arra viszont emlékszem, és akkor jött szembe egy nagyon román fiú. Olyan tizenöt biztos megvolt, alacsony, félelmetesen izmosnak tűnő, mokány fajta, rám nézett, és ő bezzeg azonnal tudta, hogy nekem már elkél a strandon a bikini. Kéjes arccal hatalmasat, fájót és elképesztően megalázót csípett a mellembe. Nem ilyen egyszerű: fogdosott. Akkor fogdosott meg először valaki, pontosan ilyen csúnyán, amilyen csúnya ez a szó. Egyszerre rúgtam tökön a fapapuccsal és öntöttem a szemébe a tejfölt. Nagymami nem szólt egy szót sem, pedig úgy éreztem, készül megint valami példabeszéd arról, hogy a fiúktól nagyon, nagyon kell óvakodni. De nem, egy szó sem esett, soha, soha többé. A legrosszabb az volt, hogy ezt nagymami látta: hogy én egy női darab vagyok már, akinek kétrészes fürdőruhát kellene venni, és akit az utcán fényes nappal fogdosnak idegen férfiak. Gondolkodtam egy ideig azon, hogy bosszú-

ból nem eszem több tejfölt, de aztán kiderült, hogy ahhoz túlságosan szeretem. Mindig eszem tejfölt, persze kivétel aznap, akkor a levesbe már nem jutott. Ez legalább tiszta sor volt. Megfogdosott, lerúgtam, tejfől ki, nem jutott az ebédhez, kaptam biki-nit. Egyszer hasonló dolog történt velem a Dosztojevskij utcában is. Érdekes, bár nem releváns, hogy éppen a Dosztojevskij utcában.

Megtanultam, meg. Hogy milyen. Tejfől. A férfi érintése.

*

*Nézem azt a kislányt, volna neki. Volna valami biztosan. Legalább **folyószámla** jutna a **Három Nyusziban**.*

Nagyapám addig dohányzott, amíg el nem vitték az oroszok. Sőt, utána is dohányzott még, fújta a füstöt az oroszok kezében. Nagyapám előbb-utóbb, ahogyan az meg is volt jósolható, az oroszok kezébe került, pedig nem volt neki ott semmi dolga. Sem neki az oroszokkal, sem az oroszoknak övele, hogy találkoztak, az puszta akcidencia, a cigi miatt volt. Nagyapám egyszer véletlenül találkozott az oroszokkal, és történetesen behalt, nem egyedül volt így ezzel, persze. Bele, holott a nagyapám előtte tudott élni, folyószámlája volt a Bécsi Lányok pincéjében, az egész háborút ott vészelte át. Átvészelte a háborút, folyószámlával, mint egy adósságot szoktak, aztán meghalt, ennyi telt tőle, ennyi volt a hitel. A folyószámla tényét olyan büszke nyomatékkal emlegette apa (a szót, vagyis megmagyarázni már nem tudta, milyen érdekes is volt az a szó: folyó, számla) – aki hétevesen látta utoljára az apját –, mint a béke, jólét, család, konszolidált jövő egyetlen általa ismert jelképét. Nekem is folyószámlám volt a Három Nyusziban – mondta mindig (mind a háromszor), amikor elvitt engem a gyerekcukrászdába. Női szeszélyt nem volt szabad ennem, mert az közönséges, olyan bugyirózsaszín, azt mondták, biztos az is volt, de nagyon finom. Egyébként sem tudom, mi baj a bugyirózsaszínnel: bezzeg amikor dinamógatyt kellett húznom az oviban, akkor nem azzal vigasztaltak, hogy az olyan közönséges. Volna. Nem finomkodtak, mint a cukiban, azt mondták: szép rózsaszín. Legalább tették volna hozzá, hogy fogadd el, fiam, de nem. Csak nekem volt olyan az oviban, dinamóbugyim. Mások azt mondták rá: dinamógatya. Az a combközépig érő, bélelt valami. Hetente egyszer vehettem tisztát, mindig meglátzott rajta a kaki. A kaki¹ nyoma, hiába igyekeztem.

*

*Nézem azt a kislányt, nem is kakis. Nem is piszkos, nem nagyon, nem jellemző módon, de valahogy mégis. Olyan ápolatlan, ahogyan azt mondják. Mire az óvodába ér, legalább fél copfja kibomlik, az óvó néni csóválja a fejét, három gyermekkel persze hogy nem bír szegény nagymamánk. Hócipőben jár és dinamóbugyiban, mindene olyan, hogy jól lássék rajta: nem az övé eredetileg, és ő tudja, eredetileg kié. Eredetmitosz. Nincsenek rajta gondosan ráadott holmik, se újak, se régiék, se tiszták, se **kicsikét már viseltesek**. Csak úgy van az a kislány, a nagy, kancsi szemével, amelyikkel folyton olvas, és néha beül a szék alá. Beül, nem mondja meg, miért szorítja a ki-*

¹ Vö.: (...) csak otthon rettentem halálra, amikor megláttam a bugyimban a csokibarna foltot, azt hittem, kaki, láttam később, hogy nem is az, nem jöttem rá, hogy mi, nem volt vérszíne, olyat vártam, mint a munkásosztály vére a pionírnyakkendőn, de ez nem olyan volt. In: *Ceaușescu jön*, 142. o.

csiszek lábát, és azon gondolkodik: hogy fogja ő ezt otthon bevallani. Nem verik otthon, nem. Csak csúnyán néznek rá, a sarokba állítják, és mindenfélét mondanak neki. Próbálkoznak azzal a mindenfélével az óvodában is először, aztán békén hagyják, olvas.

Emlékszem a kaki nyomára, hiába is tagadom. Hiába igyekeztem elkerülni, hozzá tartozik, a belső történelmemhez. Hozzám tartozik. Hozzám tartozik mi minden, mint a dinamóbugyimon az egyhetes kakifolt. Tetszik vagy nem, hozzám. Énhozzám, mint nagyapámhoz például a folyószámla, amely hozzá tartozott, az oroszokkal ellentétben, akikhez semmi köze sem volt, azután most már az a halott nagyapám mégiscsak az oroszokhoz tartozik. Nagyapám autonóm volt, nem érdekelte, hogy megszállták az oroszok. Nem őt, hanem az országot. Hidegen hagyta, és mégis elvitték.

Persze akármilyen autonóm volt ő, úgy hírlík, ő sem tehetett mindent mindenkor a kedvére. Például meg nem erősített forrásaim szerint kedvelt ünneplési formáihoz tartozott Vásárhelyen a Maros vendéglő parkettájának felgyújtatása, a tüze mellett való nagyvonalú melegedés – az egész város mulatós elitjének vendégül látása közepette –, az okozott kár és a teljes tatarozás nagyvonalú megfizetése mellett. Az összes pénzt mégsem mulathatta el kedvére, hiszen akkor nem ment volna feleségül hozzá nagymami. Gondolom én. Nagymami többnyire azt mondta, azért ment hozzá feleségül, mert éppen szomszédosak voltak a telkeik, és jó befektetés volt együtt adni el őket. Eszerint nagyapámnak maradhatott – minimum – egy telke a felgyújtott, majd kifizetett parketta után, de még az oroszok előtt. Persze nem tudhatom, hogy nagymami, akinek a szerelemről mindeddig (mindörökre) csak annyi mondanivalója volt, hogy Martichen, sohase légy szerelmes, ha jót akarsz (magadnak mármint), hogy ilyenkor kire is gondolt, kire gondolhatott. És kire nem mert. Amikor beszélt a szerelemről, amikor beszélt hozzám. Volt egy verzió Béláról, a snájdig katonatisztról, aki állítólag valami helyi földesúr fia volt a Bánátban, meg állítólag katonatiszt is volt, és a nagymami körülbelül ötezerszer mesélte el, szigorúan csak nekem, és szigorúan okulásul, hogy egyszer találkoztak Temesvárott, ahol a nagymami már nem a hajdani reménybeli szoprán (még Pestre is elvitte volna az az énektanár az Operába, aki hallotta egyszer énekelni őt az iskolában, ha az apja nem mond arra akkor radikális nemet), hanem a valós irodista volt a cipőgyárban. Nem fordult még elő, hogy valaha is az orgazmusról beszéltem volna nyilvánosan, de ha megtenném, azon a hangon mondanám, és éppen azon a hangfekvésen, ahogyan nagymami mesélte azt a véletlen találkozást: És akkor megláttam az utcán, és akkor én öntudatlanul felkiáltottam: jé, a Béla! És ő megfordult, és azt mondta: jesszusom, Mariska! Nagymami erről beszélt, amikor szerelemről, és mindig hozzátette: Vigyázz, Martichen, nehogy szerelmes legyél.

*

*Nézem azt a kislányt, hol négyéves, hol nyolc, a szerelemről beszélnek hozzá. Valamiről, amit neki el kell majd kerülnie. Gondolkodik a kislány, gondolkodik, de nem éri fel ésszel, hogy miért **ne legyen szerelmes**. Azután tovább gondolkodik, és elkezdi normává tenni a dolgokat: ha véletlenül valakiről azt hallja, hogy szerelmes lett, sajnálkozva tekint azután rá. Sajnálkozva beszél róla – B. néni szerelmes lett, és férjhez ment, mondja koravén, sopánkodó arccal, és nagymamája elégedetten néz rá, a kislány okos is, tanulókönyv is.*

A nagyapámról annyit tudok, hogy nem volt belé szerelmes a nagymami, de ugye a telek, persze ettől még egész nyugodtan lehetett a nagyapám szerelmes, vagy a nagy-

mamiba, vagy másba, ezt már igazán senki sem tudja rekonstruálni. Az is lehet, hogy a nagymami is szerelmes volt, szerelmes, mint egy ágyú – vajon hogy lehet szerelmes az ágyú, nagyot lő ilyenkor, vagy csak nehéz odébb vinni, bár azt sem értem, hogy lehet a nagymami. Nagymami hogyan lehet szerelmes, mi az, hogy szerelmes a nagymami. Nekem mennyi van még addig, ameddig én nagymami leszek, olyan nem-szerelmes, vajon. Nem lehetett nagyapám valami nagyon komoly alak, azt mondják, nagyon mulató volt, de áldott jó volt a szíve. Akinek komoly nagyapja volt, de nem volt áldott jó szíve a nagyapjának, az nem én vagyok. Igaz, az sem én vagyok, akinek komoly nagyapja lett volna, és még jó szívvel is megáldva. A nagyapja. Az sem én vagyok. Vagy komoly vagyok, vagy áldott jó. Vagy áldott jó szívű. Komoly, de jószívű. Komolytalan, de. Komoly, és nem jószívű. Ki tudja. Azt tudom, hogy egyszer láttam egy emlékkönyvet, amelyből kiderül: nagyapám azok közé a kolozsvári jelességek közé tartozott, akik Horthy Miklós 1940-es erdélyi bevonulásakor elé gyalogoltak Bánffyhunyadig, hogy köszöntsék a felszabadító kormányzót. Mindig elmismásolta nagymami azt is, hogy nagyapámnak valójában volt-e valami iskolai végzettsége, és egyáltalán senki sem beszélt róla más kontextusban, mint úgy, hogy szegény Bandi. Szegény Bandi, amikor kiderült, hogy vége a háborúnak, feljött a Bécsi Lányokból, ahol az összes időt eltöltötte a cimborákkal borozgatva (az összes idő ez esetben a háború), és elindult, amúgy egy szál mellényben, keresni egy trafikot. Elfogyott, ott lent ugyanis elfogyott a cigi, és a nagyapám, ahogy ismerem – hogy is ismerném, nem is ismertem soha –, biztos mindenkinek vitt volna cigit, ha lett volna trafik, benne cigi, és ha élt volna épp még egy keveset, épp ismerhettem volna is, nyugodtan. Csakhogy más történt, néhányan éppen azzal a nikotinínséggel egy időben szöktek meg az orosz hadifogoly-kontingensből, a járőrök meglátták a nagyapámat, hopp, bele a sorba. Nem trafik, nem cigi, arccal a vasút felé. A testvérével, Lajos bácsival már csak a vonaton találkozott, együtt utaztak. Lajos bácsi persze gondoskodott róla (nagyapámról persze, a bátyjáról, aki nem komoly, de a szíve, az aranyból), mint mindig, de ezúttal hiába. Nem hiába, de eredménytelenül. Otthon, a fiókban talált bizonyítékok (a ruhásszekrény alsó fiókjában laktak a bizonyítékok) tanúsága szerint ügynök volt a nagyapám, no nem titkos ágens, Stirlitz, nem is James Bond, egészen egyszerűen cipőpasztaügynök. Az én nagyapám ügynök volt tehát, mint sokaknak, másoknak a nagyapja, de az enyém cipőpaszta. Ügynök. A padlás tele volt reklámdobozokkal, cipőpasztaaminták voltak benne, meg plakátok, úgy hangzott a szöveg, hogy „Három Igaz Szó: Góbé Paszta Jó!” Gyártja: Józsa Lajos üzeme, Kolozsvár. Nos, gondolom, öccsének, Lajos bácsinak ezekkel a bársonybélésű cipőpasztaadozásaival házalt a nagyapám, az ügynök, aki egyébként makulátlan árja volt, csakúgy, mint a nagymamám. Ezt onnan tudom, hogy tele voltunk igazoló papírokkal, azt őriztük a fiókban, hetedéziglen keresztény volt mindenki az iratok tanúsága szerint, arra is emlékszem, hogy az egyik ősmamát úgy hívták, hogy Ördög (vagy Ördögh) Apollónia. Milyen vicces, Martichen, kuncogott a nagymami, hogy egyszerre ördög is, meg isten is. Milyen isten? Hát Apolló, ezt sem érted. Máskülönben nagyon ritkán kuncogott, nem volt az a kuncogós fajta nagymami, néha pedig nem értettem, hogy most mégis min kuncog. Olyankor kuncogott például, amikor a Színházi Lapokban Páger Antal fényképét látta. Mire akkora lettem, hogy kérdezni is tudtam, nagymami már nem tudott válaszolni, így nem tudtam meg azt sem, amiről a család sejtésem szerint mindig is mélyen hallgatott: azért vagyunk mi ilyen rettenetesen makulátlan hetedéziglen árják, mert erre lehetett szükség ahhoz,

hogy kolozsvári zsidók éppen a Góbé Paszta gyárba fektessék a tőkájukat. Vagyis inkább mentsék. Vagyis, még inkább, próbálják menteni. Jó, Lajos bácsi végzett ugyan valami vegyésztechnikumot, de meglehetősen valószínűtlen, hogy a két fiát magányosan (férj, ugye, Philadelphiában, vagy valahol) és nyomorgóan nevelő kistisztviselő dédnagymamám fia, egyébként önerőből, olyan tőkéhez juthatott volna, amelyből megvásárolhatta volna a később hadiüzemnek minősített cipőpasztagyárat. Ahol – és gyönyörű – csillagszórót is gyártottak. Lajos bácsi, nagyapám testvére hazajött a fogásból, ő mesélte el, hogy Bandi nagyapám (ún. Szegény Bandi) minden kajáját elcserélte a vagonban cigarettára, aztán amikor eleredt az eső, vizet gyűjtött, a vagon erezésén lefolyó rozsdás vizet itta, az ivóvizéért cigit cserélt, aztán emiatt (talán emiatt) vérhast kapott, és meghalt Ufában. Pisit is ivott, azt mondják, mindent ivott az, ami csak folyt. Ivóvizet. Ufában a nagyapám vizeletet ivott. Ufa, milyen különös város. Az ufai nagytata. Nagytatám a vélelmezett aranyszívével együtt Ufában nyugszik, ott temették el, a mellényében, amelyből a háború után feljött. Abban a mellényében temethették el, amelyben feljött a háború után abból a pincéből, amelyben végigitta az egészet, az én nagyapám. Az ufai nagytatámnak fogalma sincs arról, hogy én. Hogy én, hogy én most. Hogy lesz valaki egyszer, aki ír az ufai nagytatáról. Ufai nagytatának lenni, az ám a kicseszés. Ufa zárt város, hadi város. Nekem a háborúról Ufa jut eszembe, mindig azt mesélték, hogy nagyon jó nagyapa lett volna a nagytata, ha nagytata lett volna, ha valaha. Hol volt, hol nem, így nem lett, így én ezt sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudom. Ezt máskülönbén Lajos bácsi mesélte, aki csak addig tudott gondoskodni léha öccséről, ameddig el nem vitték őket, mindkettőjüket, a nagyot és léhát meg a kicsit, de szorgost az oroszok, utána már hiába osztotta meg vele a kenyerét, mint mindig, a nagyapám azt is cigarettára cserélte. Nem mintha igazolni lehetne valaha is, hogy ha nem cseréli el cigire, akkor ma is élne. Miért is élne. Azt sem tudom, hogy mikor született, de azt legalább tudom, hogy miért nem tudom: mert fiatalabb volt a nagymaminál, és biza ez nagy szégyen volt, azt már leírni is alig merem, hogy elvált ember volt, volt egy előző felesége, bizonyos Vanda, ezt a nevet sem volt szabad kiejteni otthon. Ennyit tudok, jobban mondva ennyire nem tudok semmit a történetről. Ennyi, és annyi mindent nem tudok. Azt sem sikerült sohasem kihúznom senki-ből – úgy látszik, ez a szeplős múltnál is nagyobb titok lehetett –, hogy akkor tehát mi történhetett azokkal a zsidókkal, akik vélhetően pénzzel szálltak bele abba a jó kis árja hadivállalkozásba: átsegítették-e őket az utcánk végén álló határon Romániába, vagy kaptak némi pénzt is, vagy egyáltalán mi lett. Hogy a megmentőik voltunk, vagy a gyilkosaik. Ez egy családi titok.

Mert amikor én még nem éltem, nem itt volt Románia, akkor Románia még az utcánk végében volt, később bennebb költözött. Kicsi gyerekkoromban apa valami ilyesmit sutyorgott, hogy hát Bandi nagyapám (Szegény Bandi) segített nekik átjutni, de gyanítom, hogy ezt ő is éppannyira nem tudta, mint amennyire én sem tudtam. Lehet, hogy ha már apja nem volt, szeretett volna egy hős árvája lenni, nos, ezt az érzést én is ismerem, egészen közletről ismerem. Szeretnék egy hős gyermeke lenni, ha már hős nem lettem. Hős anyja viszont nem szeretnék lenni, ehhez nem vagyok elég bátor. Kicsikét gyáva, kicsit meg bátor nő vagyok, középnemzedék. Középkorú közepes nő, nemzedéki felhangokkal. Apa azonban, akárhogy is vesszük, nem lehetett hős, szerintem a nagyapám sem, inkább voltak olyan kedves emberek, olyan kedves természetűek, sármosak például, hogy el tudták hitetni magukkal, velem: akár hősök is lehet-

nének. Lehettek volna. Mert, ugye, ha megpróbáljuk kibogozni a történelmünkéből, amit csak ki lehet belőle bogozni: mit tudunk meg? Mit tudhatunk végül mi, nem hősök, abból a világból meg, amit nem élünk, és amely úgy volt kitalálva, hogy véletlenül se lehessen belőle kihámozni az eltűnt időt. Csak a véletlen, csak az lehet a segítségünkre. Ha nem születik meg a húgom, és ebből az alkalomból a családi tanács nem dönt úgy, hogy mégiscsak elkélne egy fürdőszoba a házba (engem még csak-csak megfürdettek valahogy szombatoként a konyha közepére állított bádogteknőben, a legérdekesebb az volt, hogy a dugó fából volt, egy nagy fadugó rongyba bugyolálva. A csikókályhán nagy fazekakban melegedett a víz, azt töltötték a teknőbe, az aljára régi pelenkákat terítettek, hogy ne csússzon a popsím alatt a bádog. Jó volt, a konyhaablakból² a kertbe lehetett látni), nos akkor sohasem tudom meg. De aztán megszületett a húgom, és lett neki fürdőszoba, ha az nem lett volna, azt hiszem, nem meséltek volna nekem elborzasztásul a háborúról, Szegény Bandiról, vagyis nagyapámról, arról sem, hogy hogyan lehetett belehalni akkoriban a dohányzásba, nem tudom meg egymástól látszólag független dolgokról az összefüggéseket, és sohasem tudom meg akkor tán, hogy hol volt a front.

*

*Nézem azt a kislányt, a csikókályha mellett ül a konyhában, a hokedlin. Az almazöld, de már nagyon kopott szék lekerekített sarkára ül, kicsit dörzsölgeti rajta a bugyikáját, jólesik. Csikókályha. Úgy gondolja, hogy a bugyijának esik jól, mást nem gondol, igaza lehet. A szobába nem mehet, ott alszanak a testvérei, kimegy az udvarra, homokozik egy kicsit, nyári délután van, olyan unalmas minden, ő is unatkozik egy kicsit, nem olyan nagyon, mert a nagymamája is végzett már a mosogatással, nem olyan aktív, nem figyel rá olyan nagyon, hogy a figyeltől, a rá való figyelemről unatkozni is tudna. A kezébe kerül egy szép, hosszúkás formájú vasdarab, sohasem látott még olyan helyes végűt. Sikoly jó. Kopácsolni kezdi ott a homokban, észreveszik, sikítanak. Nem történik a **kislánnyal a fronton** akkor semmi baj.*

Akkor tudtam meg, hogy hol volt nálunk a front az udvaron, amikor felásták az egész udvart, mert bevezették a vizet a házba. Amikor felásták az egész udvart, fény derült nemcsak a gilisztákra, a vakondtúrásokra és a jól elásott limlomokra, hanem a frontvonalakra is, mert a munkások megtalálták azt a több száz puskagolyót, amit nagymami a háború után eltemetett. Ki is guberálták onnan azokat. Azután nem tudom, mi történt a töltényekkel, talán beletették végül a szemébe, de persze nem mindet: egész életemben lehetett találni egy-egy kiürült hüvelyt az udvaron. Hüvely volt az udvaron az életemben.

Egyszer éppen homokból építettem tortát a díófa alatt, találtam egy szép kerek vasdarabot, egy nagy kővel kezdtem el kovácsolni, a homokvárra készültem valami mintákat formázni, azt hiszem, és arra emlékszem, hogy éktelen sikoltozással rohant ki Anya a házból, és kitépett mindent a kezemből, ami csak benne volt. Egy éles töltény gyutacsát kopácsoltam, derült ki, akkor mutatták meg nekem, pedagógiailag, hogy milyen a puskagolyó, nem rémisztett meg különösebben, mert például tudtam, hogy Sa-

² Vö.: Az irányokat, azokat ott, a forrásvidéken tanultam meg, és láthatóan végleg. Ahogy a konyhaasztalnál ültem, és néztem a kertet, ott volt jobb kéz felől az ablak. Kelet a konyhaablak felé van, ez is, azóta is nyilvánvaló. Nekünk keletre nyílik, amerre a folyó folyik. In: *A víz az úr*, 136. o.

nyi bácsinak is felrobbant egyszer a keze gyerekkorában, és nagyon érdekesekek lettek az ujjai, szerettem vele beszélgetni, mert ő biológiatanár volt különben, biosztanár. Szerettem nézni a felrobbant kezét is annak a tanárnak, vagyis inkább szerettem volna, mert nem mertem. Nem mertem volna odanézni, pedig ha mertem volna, talán elmesélte volna, hogy történt. Talán. De engem idejében megtanítottak a gátlásokra, hogy ne merjek kérdezni. Szocializált voltam, mertek és igyekeztek engem szocializálni, mármint. Sok történet van, amit nem láttam, mert nem mertem odanézni, talán.

Azért a puszkagolyókhoz máig van valamilyen viszonyom, azt hiszem, főbiának hívják pont az ilyen viszonyt. Kilencvenötben jártam Boszniában, egy szerb enklávét mellett kellett átutazni, lélek nem volt az úton Drávaszabolcstól Boszniáig, komppal kellett át a Száván, és a kompos nagyon, nagyon ideges volt, esetleg gyáva. Kérdeztem tőle, hogy lőnek-e a szerbek, azt mondta: négykor szoktak, azt már lekéstük, de sohasem lehet tudni. A városban – Gorazdsje, ez a neve, vagy volt a neve, vagy volt egy város, valahol ott – horvátok laktak, a terület azonban Boszniához tartozott, mármint az egykori, pontosabban éppen akkori Bosznia-Hercegovinához. Valamikor kilencezren laktak, a lakosság kétharmada közben elmenekült. Úgy értem, háború közben, hadd ne mondjam, hogy némelyek egy szál mellényben.

Amikor ott jártam, huszonhétezer laktak a városban, a környékbeli menekültek beköltöztek, vagyis az üres meg a lakott házakba is. Ananászt lehetett kapni a zöldségesnél, rengeteg ananász volt, úgy emlékszem. Mindenütt zsákok voltak, homokzsákok az ajtóknál, ablakoknál, a zöldséges a zsákok között ült a standján, volt egy olvasólámpa, azzal világított, és úgy árulta az ananászt a háborúba ájult Boszniában, amikor épp volt villany. Tele voltak repesszel a zsákok. Egy zsák repesz. Háborús cucc: homok, repesz, némi ananász. Amikor aztán elvették a villanyt, akkor fáklafénynél árulta az ananászt, nem tudom, milyen pénznemért, én nem vásároltam nála, egyébként sem volt nálam pénz. Nem jössz át Boszniába – kérdezte tőlem valaki délután –, dehogynem, mondtam, és elindultunk. Elindultunk Horvátországon keresztül, ahol volt is út, meg nem is volt. Út éppen volt, mégiscsak volt ott valami út, kifelé. Kiút.

Elindultunk Horvátországba, az akkoriban volt is, meg nem is. De a sofőr tudta az utat (tehát nemcsak volt út, hanem tudható is volt az, igazi tudás), cikcakkban kellett haladni, két-három kilométerenként volt sokszor egy-egy aknamező, azokat kerülgettük, szerencsére tudtuk (ő tudta, és így már mi is, mindannyian az ő tudása miatt élünk, közös tudás lett így az), hogy merre kell. Hogy kell kikerülni az aknát, mint egy egyszerű kátyút. Az is volt, valóban: kis szépséghiba az úton. Folt. Most kikerüljük az aknát, látod, épp itt van. Valahogy az ilyesmit szokták tudni arrafelé, hogy merre van az aknamező, és nem arra mennek olyankor. Másfele mennek olyankor, amikor arra akna van, és kész.

Kész-passz. Gorazdsjében volt még villany, amikor megérkeztünk, öt vagy hat család lakott egy háromszobás lakásban, a férfiak ültek a fotelekben, az asszonyok mindenféle sámlikon, én is. Mint az asszonyok, úgy ültem én ott, azután meg el is vették a villanyt. Nem is tűntem sem fel, sem ki: kuporogtam asszony-azonosan a sötétben, a férfiak beszéltek, betöltötték a szobát, és még nem is tudom, hogy mit: nem is szoba volt az már, inkább szállás, hiába a csipkés terítő a vitrinben. Olajfoltok voltak a parkettán, abban tapicskoltak az asszonyok, abban tapicskoltam én. Is. Szinte senkivel nem sikerült beszélmem, nem volt semmilyen közös nyelvünk, a mellettem ülő fiúnak azonban egyre fényesebb volt a tekintete, ahogy kézzel-lábbal hadonászva csevegtünk

mégis valahogy. Az ember valahogy cseveg, hogyan. Hogyan van az a valahogy. Hogyan van az valahol, hogy egy reggel felébredsz, bemész a gyárba, és estére már ott ülsz a boszniai horvát asszonyok között. Felismerhetetlenül.

Félreismerhetetlenül. Éreztem, hogy valami nagy dolog történik majd, hogy az a fiú olyat mutat nekem, amitől szemem-szám eláll, éreztem, hogy imponálni akar. Oldal-ba bökött, minden addiginál jobban csillogni kezdett a tekintete (az enyém is, nyilván), majd megint. Le kellett hajolnom, és megnézni, amint kivesz a fotel alól egy Kalasnyikovot. Majd még egyet, majd még egyet. Legalább öt vagy hat gépfegyver volt a feneké alatt. Ott ült rajta az a boszniai horvát fiú, és körülötte ültek az asszonyok. Nagyön szomorúak voltak – emberek és asszonyok –, amikor eljöttünk a házból. Talán akkor elkezdünk hiányozni. Amikor eljöttünk tőlük, éppen húsvéthétfő volt. Sorba álltak az ajtóban a búcsúzó asszonyok, ajándékot kaptunk tőlük: mindenkinek választania kellett egy-egy hímes tojást. A másik oldalon a férfiak álltak sorba, mindenkinek a kezében volt egy-egy kosár. A kosarakban a legkülönbözőbb lőszer, a kis kaliberű puskaanyagoktól kezdve a gránátokig.

Választani kellett egyet-egy ajándékba, hogy a háború juthasson eszünkbe bármikor, szuvenír, nincs mese, nem sértheted meg őket. Igyekezz már, ne szarakodj, megy az utolsó komp, utána már nem mehet, mert lőnek a szerbek. Jó, de én félek. Mitől félsz. Ezekről itt ni, mondtam, és tényleg féltem, de nincs mese, nem játszhatom nap-estig a hülye libát, választottam egy szép páncéltörő lövedéket, de megkértem a harcosokat, hogy vegyék ki belőle a puskaport. Szétszedték, kivették, a lövedék a mai napig megvan. Valaki elárulta nekem, hogy azért a gyutacsot meghagyták, azt nem szedték ki. Van tehát otthon a fiókban egy bármikor újraélesíthető páncéltörő lövedékem. Pedig megígérttem nagymaminak, hogy soha, de soha többé nem nyúlok puskaanyaghoz.

*

*Nézem azt a kislányt, az apja írt. Sok mindent írt az apja, és mindig büszke volt, amikor mondták neki: az apád tehetséges. Pontosabban többnyire úgy mondták: az apád tehetséges, de. Akkor is nézem, amikor az apja verset írt neki a hegyekből, ahol szanatóriumban lakott egy fél évig, megmagyarázták neki azt is: azért kell az apjának annyi ideig fönn lennie a hegyekben, mert utána nem fog többé inni. Azt is nézem, amint onnan **az apja** neki levelet írt.*

Apám utolsó levele. Aláírás: az öreg. Sohasem szólítottam így, és ő sem szólította magát életében nekem ily módon. Csak így utólag látszik érdekesnek a megszólítás, talán vágyhatott arra, hogy egyszer így szólíthassam, persze hiába is vágyott, az az idő el nem jött soha. A legtöbb dolog először apróság, később érdekes. Merőben új megszólítás volt az utolsó levelében az az aláírás, mintha máshonnan szólt volna, és úgy is volt az már. De nem tudni pontosan, hogy én ezt már akkor is tudtam volna. Arról írt, hogy egyszer meglátogat. Apám úgy írt, mintha mi sem történt volna. Nem írt különben rosszul, amíg élt, de jól sem, olyan közepes író lett volna, ha megtanult volna várni, ameddig rendesen lett volna mitől írnia. Ha nem előbb író akart volna lenni, és azután megmondani, hogy pont miért, ha nem éppen fordítva csinálta volna. Ez hiányzott neki, a türelem. Tudni várni a mondatokra, éveket. Évtizedeket, akármennyit, és éppen annyit tudni várakozni, amennyit kell. Nem tudom, kitől tanulhatta, hogy ha valaki ír, akkor egyidejűleg történik valami. Nem történik egyidejűleg, történik, de nem ugyanakkor, ezt én megtanultam, de hogy nem kell várni, azt ő nem tőlem tanul-

ta, az tuti. Én nem író akartam lenni, mint édesapám, hanem édesapámat írom, ez például lehet különbség. Meg az eltűnt időt,³ azt is én akarom.

*

*Nézem azt a kislányt, amint ott ült, olvasgatta, amit az édesapja írt (mert az a kislány hamar tudott olvasni, megtanult a rádióról, mindig azt nézegette, amikor ott hagyták a konyhában, a díványon, egyedül), nagyon olvassa, nagyon nem érti, de azt érti azért, hogy édesapja nem író, de az szeretne lenni. Kicsit elszontyolodik ezen a sikertelenségen, ezen a nyilvánvaló predestináción a kislány, azután elkezd a dolgok jó oldalát keresni, keresi, keresi, végül hamar jön az alkony, vacsorázni kell, mosakodni a nagylavórban, előbb a felsőtestét, azután az alsót, nem bírja megenni ő a tejbegrízt, biztosan válogatós, édesanyja nincs otthon, jaj, mindjárt jön apád, és biztosan megint részeg, mondja neki kiabálva a nagyanyja, akit magában nagyinak, nyíltan pedig nagymaminak szólít, biztosan, mert ideges az a nagyanya, és nem a kislányra, akinek azután le kell feküdnie, és aki nagyon sokára tud csak elaludni. A baj csak az, hogy nagyon ritkán jut neki elem a lámpába, hogy a **paplan alatt** is tudjon **olvasni**. Néha az apjától kapott elemet vagy könyvet, hogy olvashasson. Vigyázva, meg ne lássák. Nem látják meg, szerencsére, el vannak foglalva a kiabálással. Várogatta mindig az a kislány, hogy alhasson nyugodtan.*

Én tudok várni, mi mást is tehetnék, ebben tehetséges vagyok, a várásban. Előbb vagy utóbb jönnek azok a mondatok. Azt is megvártam, amíg végül hiányzik az apám, igaz, hogy ez radikális várakozás volt, de legalább nem múlik el, és egyszer talán szól erről mondat, ilyen a szöveg, a mondat, a várakozás, a teremtés igekezete. És én vajon hiányoztam-e neki? Akarom-e, hogy hiányoztam neki volna volt? Öt évig nem találkoztunk, mert nem találkozhattunk, miután korábban már szintén nem találkozhattunk, mert úgy látszik, elkerültük egymást, és azután ő meghalt, én meg nem, mert én túléltem őt. Az a sok eltelt, az a sok öt év tehát soha többének bizonyult. Így lettem túlélő és, mondják, fogalmazzák, félárva, és egész jól túrtam. Tűröm most is, jól vagyok, egyiknek túl kell élnie a másikat, én nyertem, úgyszólván. Ma sem mondhatom, hogy szenvednék, inkább néha mondogatom magamnak, hogy félárva vagyok, nem nagyon hat, olyan, mintha valaki más mondaná: neked már nem él a te a...-d, tehát te ilyen olyan árva vagy. Nem tudok tőle rendszeren meghatódni, hogyan hatódjék meg az az ember, akinek az apját agyonverték.

Nem kompatibilis a meghatottsággal (a méltósággal, nos, sajnos azzal sem, sem az övével, sem az enyémmel) az a bizonyos, és bizonyosan megtörtént agyonverés. Az én apámat ugyanis brutálisan agyonverték, és egy hét múlva találták meg valakik vérbe fagyva. No, ezt mesélje el bárki apának bárki lánya, ha félve megkérdik: és mondd, a te édesapád hogyan... No, erre mit válaszolsz: hogy ágyban, párnák közt? Édesapám örökre lehunyta szemét. Jobblétre szenderült. Édesapám szakított e földi léttel, és megtért teremtojééhez. Édesapám lehunyta földi szemét, jobblétre szenderült terem-

³ Vö.: (...) vannak mondatok, amelyek könnyebben születnek monitorra, mint írógépre, és jóval könnyebben annál, ahogyan töltőtollal papírra vetnök őket. Mindebből tanulság, fontos szembenézni: énutánam nem marad majd kézirat. Nem is tudnék már írni az írógépes korszakban: az egy másik gondolkodás volt, már nem az enyém. Annak a másik gondolkodásnak az elhagyása később komoly, és csak komoly munka árán pótolható veszteséggé fajult. Ha lehet a veszteséget pótolni egyáltalán, hiányt lehet bizonyára, de mi a helyzet a veszteséggel? Talán nem pótolni kell azt, inkább építkezni belőle. Járhatatlanná minősíteni valamit, majd leküzdeni, és évekig tartó agymunkával újraélesíteni az eltűnt időt. In: *A rendőr okos, a nő kíváncsi*, 121. o.

tőjével, midőn az utolsókat rúgta gyilkosa karmai között. Édesapám bestiális gyilkosság áldozata lett. Édesapám úgy lett bestiális gyilkosság áldozata, hogy közben jobblétre is szenderült. Édesapám valószínűleg sokat szenvedett, miközben agyonverték, és vélhetően előtte is, és vélhetően miattam is, és vélhetően én is szenvedtem miatta, előtte is, meg utána is. Közben csak ő szenvedett, a közben alatt értem itt az agyonverés folyamatát. Ilyen viszonyom van nekem édesapámmal, ilyen szokatlan, a leggyakoribb viszonyom akkor alakul ki velem, amikor el kell mesélnem, hogy mégis mi lehetett, mi történt, hogy én ilyen nem reguláris módon árvultam el. Egyetlen embert sem ismerek személyesen (hacsak olyat nem, aki nálam is kevesebb mondatot szőtt s szánt e történet elmondására, vagy nem testvérem történetesen, de az más ügy), akinek az édesapját meggyilkolták. Agyonütötték, majd befektették saját ágyába. Vagy tán abban fagyasztották vérébe, nem derül ez már ki. Nem vagyok én, elvégre, krimi. Később mesélem el (majd sokkal), hogyan történhetett, amikor agyonverték, most még várok egy kicsit. Elcsócsálgatom magamban a szavakat, árva vagyok, édesapám gyilkosság áldozata, halála előtt évekig nem találkozhattunk, nekem ez fáj, ha éppen nagyon akarom, akkor nagyon fáj, ha nem koncentrálok rá, akkor annyira abszurd, hogy az fájdalomnak sem igen nevezhető. Nem, nem fájdalom ez, amit én érzek, vagyis logikusan nekem tehát nem fáj, hogy édesapámat brutálisan agyonverték. Ez egy igaz mondat. Biztosan más neve lehet ennek az érzésnek, amit agyonvert édesapám lánya érez. Meg idegesít is engem édesapám nagyon, mert tudom, hogy nem tudom, milyen volt neki, amikor vérbe fagyott (fagyott márpedig, február volt, fűtés pedig nem volt hiszen), nem tudom, milyen volt neki, amikor nem látott engem évekig, és azt sem tudom, tudta-e, hogy én már jó ideje leszámoltam vele magamban, nekem hamarabb, de rosszabbul meghalt, mint ahogy agyonütötték végül. Utötték, verték különben, ami belefért. Ha nem úgy tették volna, tán élne máig is édesapám. Akkor most mit írnék róla, megvárnám tán, amíg meghal. Vagy nem is törődnék vele. Nem azzal, hogy édesapám él, hanem azzal, hogy olyan már, mintha meghalt volna. Nos, ezt a problémát megoldotta az a gyilkos. A levelét sem olvastam el rendesen, félretettem, hogy majd. Agyonvert édesapám levele tehát egy félretett levél.

Pedig ha írt valakinek, az én voltam, egy mindenkori jó közönség. Értő szavakkal olvastam én a levelekben dermedt írásokat, a betűk bizonytalanságát és a bizonyosságot leplező igyekezetet is, meglátom én többnyire a tollvonások rejtett közlendőit, a lefelé görbülő betűk elvékonyodó szárát, vagyis érzelmet az érzelemszegény közlésben. Tudom, nő vagyok, így akár tekinthető jó közönségnek.

A közlés maga is ilyen, van neki közönsége, kell az neki. És édesapád hol van ilyenkor, kislányom? Ezt a bíró kérdezte, a szüleim (vö. anyám és apám) válóperén. Édesapám elmeógyógyintézetben van. Aha, diliházban. Igen, édesapám elmeógyógyintézetben van, amiatt elváltak a szüleim, vagy azért váltak, mert az egész kész elmeógyógyintézet, most én fejtsem meg mások életét? Mondjak tanulságokat? Mondja még valaki, hogy nincsenek stigmák, bátorkodjon valaki olyat elmondani, hogy édesapám elmeógyógyintézetben volt vagy tíz évig, azután agyonütötték. Édesapámtól úgy vált el édesanyám, évekkal azután, hogy édesapám idült alkoholizmus és kóros személyiségzűrtetéses nevű diagnózis, meg ki tudja még, mi miatt, elmeógyógyintézetbe került, hogy én voltam az egyedüli, akinek meg kellett jelennem a bíróságon, sokáig készültem is rá, végül is lelkileg. A törvény úgy rendelkezett, hogy a tíz év feletti gyermeknek részt kell vennie, és mondania kell valamit románul a szülei válóperén.

*Nézem azt a kislányt, ahogy készül a lelkével bíró elé állni. A testével nem nagyon készülhet, kicsike még ahhoz, hogy tudja: egész sereg dologra testileg is fel lehet készülni, nem, neki nincs ez a menedék, csak a lelkével tud készülni. Számolgatja a pókháló szálaait a falon, latolgatja az esélyeket, hosszú a haj, de nagyon kócos, azaz és nagyon kócos, reggelente megfésüli a nagyanyja, türelmellenül, tépegeti a haját, aztán befonja, nem szabad neki kibontania, mert nem illik. Még egyszer, délután, nem fésüli meg senki, csak kivételes esetben, ha megy valahova. Például a **bi-róság**ra.*

Ma is erre készülök, végül lelkileg: hogy el kell mennem egy törvényszékre, ahol egy általam ismeretlen nyelven kérdeznek valamit, és nekem – kérdezzenek bármit – azt kell mondanom, mint egy papagájnak, ahogyan azt jól begyakoroltam, ismét lelki- leg, hogy mama. Nem is úgy, hogy mama, ahogy szoktam mondani édesanyámnak, és úgy sem, mint József Attila, hogy Mama, hanem románosan, úgy, hogy mámá, de nem ilyen magyaros, nyílt á-val, hanem zártabbal, és egészen pontosan, ha pontos akarok lenni, azt kellett mondanom, hogy lá mámá. Anyához, hivatalosan. De hivatalosan. Én hivatalosan tartozom Anyához. Én Anyához, hogy tartozom, azt már nem is kellett mondani. Úgy beszéltem, mint egy csecsemő: Anyához! Pedig már tizenegy éves voltam, és akkor még tizenöt évig volt nekem apám, de azt nem kellett mondanom, hogy lá tátá, pedig az a kutya által sem feltett kérdés, az lett volna az alternatíva. (Nem a vagy-vagy, hanem az is.) Lett volna, de én nem hozzá tartoztam, hanem Anyához, aki felnevelt, szeret, ezt a kis nyomorult kölykét, aki lett belőlem, a hülye szemüvegével meg a túlkomplikált mondataival. Hozzá tartozom, nem vitás, azért váltak el, hogy tartozzam valakihez, ne csak úgy legyek a vakvilágban. Hát nem is úgy vagyok, az egyszer szent.

Szent karácsony éjjelén (így azt a kisdedes estét szokás emlegetni) az ember meghitt, fennkölt, esetleg negédes, de a legritkább esetben áll ott szerencsétlenülkedve a kolozsvári vasútállomáson, úgy, hogy még az apja sem állt ott vele. Hanem ott feküdt mellettem a hóban, mert olyan részeg volt, hogy nem tudott lábra állni. Mégis: velem volt. És azért pont az állomáson, mert odáig sikerült eljutnunk a trolival. Közel volt, szerencsére, az intézethez. Az állomás, azaz a kolozsvári. Egy olyan karácsony volt az, amikor még nem árvultam el, és amikor egyszerre lehetett találkozni szenvedéssel és szenvedéllyel. Ő, nem arra a nehezen megtalálható hétköznapi szenvedélyre gondolok, amikor emberfia naponta szembenéz a mámorral, vagy inkább az abból okvetlen következő másnapi szemre- és más hányással: arra a könnyen rögeszmévé változható kéjre inkább, amikor az ember a tett elkövetésének pillanatában már tudja is: ő éppenséggel áldozat. Ilyen voltam én is: amikor édesapám Szenteste behányt életem első saját készítésű, gesztenyével töltött pulykájába (pulyka helyett persze csirke volt, nagy szó az is, előre édesített gesztenyepüré-masszával töltöttem meg, majd gombostűvel szúrtam át a tekerceket, vonzódom az édes-sós-savanyúhoz mindig), éreztem, hogy erre még emlékezem egyszer, és tényleg. Íme. Volt némi tanakodás arról, hogy ilyenkor mi a teendő, mi lesz a kicsikkel, mi legyen, velük, velünk, azután meg jelentkeztem, mint egy pionírtáborban, rendrakásra én. Mondtam, hogy akkor én már inkább visszaviszem édesapámat, el.

Elmegyógyintézetbe vittem vissza, itt most azt jelenti az el. Elindultunk vagyis az elmébe, a gyógyintézetbe, ahol az elmét ha nem is gyógyítják, de legalább elkülönítik, ahol az elme elkülönül. Intézik az elmét. Még szép, hogy nem volt ott karácsonyfa, se gyerek, vagyis épp gyerek egyszer akadt, az én. Voltam. Én egy gyerek voltam, aki karácsonyeste nagymami segítségével elvittem a seggrészeg apámat az elmegyógyinté-

zetbe, voltaképp hősiességből, valójában azért, hogy megtudjam, amit már egyszerűen nem tud: hogy milyen az. Olyan. Én ma is egy gyerek vagyok, az, aki. Az ilyen gyerekiség megmarad.

*

*Nézem azt a kislányt, hány éves is lehet? Tizenkettő? Tizenhárom? Már tudja, hogy nem az angyal jön, az ajándékot pedig megkapta már. Az édesapjától is kapott ajándékot, borítékos sorsjegyet, ilyet még senki nem is hallott, borítékos sorsjegyeket kapni karácsonyra, tűnődik, hogy fogja ezt elmesélni az iskolában, sehogy. Valamit majdcsak hazudik, ha az igazat mondja, úgysem hiszik el soha. Nem azért, mert hazudós az a kislány, inkább abszurd. Nem is abszurd az **a kislány**, ami történt vele, nos, az az **abszurd**.*

Nem is vagyok én vak, csak kicsit vaksi, és áruló is csak oly kevéssé. Igaz, valamikor elárultam apámat, mert valakit el kell, el kell néha árulni ezt-azt, nem lehet megúszni. Azt mondták: apádat árulod-e inkább vagy anyádat. Apámat, igen. Persze hogy őt akartam, ez egy döntés volt, döntöttem én, könnyebb volt aztán. Olyan nagyon büszke voltam magamra, hogy tőlem kérdeztek – és románul! –, hogy szaros karóval sem lehetett felérni az orrom (ahogy nagymami mondta volna, ha nem lett volna olyan prúd, hogy ezt éppen előttem ne mondja). A húgomnak a vécén ülve vallottam be, a dolgot. Hogy a szüleink elválnak, mert folyton olyanok történnek nálunk, hogy apám belehány a karácsonyi vacsorába, és nekem kell olyankor visszavinnem az elmegyógyba, és attól én lelkileg. És hogy tulajdonképpen ezt kellene elmondanom a bírónak is a törvényszéken, csak hogy én nem tudok románul, így hát megelegszenek azzal is, ha csak annyit mondok nekik, hogy lá máhá. Vagyis hogy én Anyához akarok. Nagyon tisztelt a húgom emiatt, hogy én olyan nagy vagyok, hogy én nemcsak hogy elvált szülők gyereke lettem, hanem elmehettem a bíróságra, árulni, apát. Hogy kellett, kötelező volt elárulnom, ezt sikerült megmagyaráznom, úgysem az volt az izgalom tárgya. Hanem az, hogy tisztelt amiatt: a nővére már nagy, olyan nagy, hogy már áruló. Hazaügyben is így történt, ott is választanom kellett egyszer, de a hazámat nem árultam el, mert nincs kettő, meg tán egy sincs, ahogy elnézem mindkettőt, épp a határon tők jó. Másrészt árulnám én, tisztelettel, adnám, kit választok, annak, akkor, ha vennék, de nem, nem veszik, hazából senkinek sem kell. Jó, szülőt lehet árulni el, mert az nem olyan elvont, az ember simán lehet egy egyszerű döntéssel apaáruló vagy anyaáruló, ha világosan elmagyarázzák, hogy erre miért van szükség. De hazaáruló? Az jóval bonyolultabb ügy. Valakit el kellett árulnom, vagy az apámat, vagy az anyámat, nem volt mese, döntenem kellett, kétféle válasz volt, nem volt harmadik, hát elárultam, el én, akit könnyebb volt, nem volt amit tenni, elárulni kellett, eláruláskényszer volt. Ilyen lehet a hazaárulás⁴ is? Hogy kell, és én csak árulom, árulom, de nem veszik?

*

*Nézem azt a kislányt, mindennek tud az örülni, pedig vannak dolgok, amelyek sohasem lehetnek neki. A dolgok, melyek nem fértek össze azzal, ahogy éltek ők, és ahogy élhettek. A gyerekek vágyanak az állatokra. Egyszer **papagájok is szálltak arrafelé**.*

⁴ Vö.: Két óra van, az egyik ott jár, a másik itt. Tizenkettő vagy egy. Hazamész vagy hazajössz. Ott vagy itt. In: *A Magyarok egykor*, 116. o.

Csak a vékonyabb csont tört el az öcsém karján, de az teljesen mindegy volt, akkor is, most is, neki is, nekem is. Gondolom, abban a percben ugyanúgy fáj, mintha kétszer annyi csontja tört volna el, a fájdalom egy bizonyos maximum után már mindegy. Nem tudjuk, mi az a kétszer annyira fáj, amikor az egy is több az elviselhetőnél. Kétszer annyira fáj, mintha feleannyira fájna – mondható mondat ez? Nem, nem mondható. Melyek azonban a mondható mondatok, kérdés, hogy olyan mondatokat mondunk-e, amelyeket le is íránk, ez egy kérdés. Egy kérdés, amely felülírja önmagát. Akár fele-, akár kétszer annyira fáj: nekem volt dolgom vele. És én azelőtt még sohasem láttam ilyet. Láttam azóta mindenfelét, láttam, hogyan szedik le az ember fejét két darabban a vonat ütközőjéről, láttam, hogy néz ki egy tizenhat késszúrással megölt, meztelenre vetkőztetett, életében még lázas tinédzser karácsonykor a hóban. Én láttam ilyen dolgokat, de szégyeltem őket. Leginkább megfogalmazni szégyeltem. Fáztam nagyon, nagyon hideg volt. Azért fáztam, mert nem az én dolgom volt, nem nekem kellett volna megoldani, aki végül megoldotta, az elvileg nem is én voltam, mégis én lettem azután.

Nem én voltam felelős, végül mégis. Az öcsém rémült volt, valami érdekes szögben állt a karja, és nagymami ordított. El kellene vinni a sürgősségire, el kellene. Valaki most legyen felelős. El kellene vinni, hogy legyen már vele valami, hogy ne álljon már itt az öcsém a darabokra tört karjával, valaki vigye már el. Anyád messze van, és bölintottam: Anya messze volt. Anya kiskoromban egyszer egy lepedővel mászkált ezen a szilvafán, meg apa is ott mászkált. Valahonnan elszabadult ugyanis néhány papagáj, és ők megpróbálták – sikertelenül – nagy lepedőkkel befogni őket. Soha nem is remélt lehetőség: lehet, hogy papagájaim lesznek? nem lettek papagájaim, mint ahogy sem biciklim, sem más efféle gyerekkori ügyek, nem sikerült az akció. De: anyám és apám, akkorát nevettek, de akkorát: együtt akkor az egyszer láttam nevetni őket. Akkorát nevettek, hogy csak akkor láttam nevetni őket. Amikor nem lett papagájom, akkor nevettek a legnagyobbat a szüleim. Nem azon, hogy nem lett papagájom: csak. Csak nevettek. Ott nevettek, akkor az egyszer, azon a szilvafán, ahonnan később az öcsém leesett, és olyan volt a karja, mintha nőtt volna plusz egy könyöke. De nem volt neki két könyöke, az orvos helyrerántotta aztán. Az üvöltő öcsém dagadt karját, az én szemem láttára, mert én vittem el a sürgősségire.

*

*Nézem azt a kislányt, nagynak nem mondható éppen, de már tényleg nem is olyan kicsi. Elég nagy már a **nagyobbfajta ijedséghez**, rémületnek hívják.*

Valamiért az én dolgom volt ez, alighanem az én dolgom volt elvinni az öcsémet, valakinek mindig dolga valami. Egy román orvos volt az ügyeletes. Nagyon fehér volt az arca. Az öcsémnek. És nem tudott románul, az öcsém, az orvos tudott, de ő csak. Én akkor már igen, tudtam. Azért kellett nekem vinnem az öcsémet a sürgősségire, mert én tudtam románul. Az viszi az öccsét, aki románul tud. Milyen hülye mondat. Milyen reális. Kontextusban, nyilván. Így vagy úgy, a dolgok dolga kontextusba kerülni. Szar volt, hogy nekem kellett elmenni az öcsémmel a sürgősségire, és aztán hazamentünk, gyalog, éjszaka. Derékszög alakú gipsz volt a karján, szégyeltem magam. Azt gondoltam, hogy nekem szolidárisnak kellett volna lennem az öcsémmel, és nem odavinni egy román alakhoz, aki többórás várakozás után helyrerántja a törött kezét. De mi más tehettem volna, mi volt akkor a hatalmamban, mi. Úgy rántotta helyre, hogy nem kel-

lett megoperálni, pedig tulajdonképpen az ilyet meg szokták, és pillanatok alatt begyógyult. Az üvöltöző román orvos helyretette az öcsém karját. Lehet, hogy azt hittük az öcsémmel: aki románul beszél velünk, az üvölt. Lehet, hogy aki románul beszélt velünk, az üvöltött.

Én nem mondom, hogy a doktor bácsi üvöltött, de az biztos, hogy úgy csinált, mint aki lényegében üvölt. Szerintem üvöltött is, csakhogy én nem hittem el, nem fért a fejcskémbe, hogy éppígy üvölt valaki egy kicsi, rémült és fájó gyerekkel, ezért azt mondtam magamnak: nem is üvölt, csak olyan, mint aki úgy csinál. Azt mondta Anya, hogy lehetőleg ne használjam azt a szót, hogy csinál, mert csúnya, ez a szó csúnya, hogy csinál, a helyes az, hogy készít. Nem mondhatom viszont helyette azt, hogy nem is üvölt, csak úgy készít. Tanulság a nyelvről: tehát nem használni azt, hogy csinál, most nem lehet.

*

*Nézem azt a kislányt, nézem a nyelvét. Térképnyelve van, a nyelv a térkép vagyis. Nem térkép e nyelv. A nyelv néha vérkép. A nyelv, a száj, a beszéd. Mindent tud, ami a szájban van: a fog, az íny, a foghív, a nyelvfelek és a **mandula**.*

Egy szőrös mellkasú részeg doktor vette ki a mandulámat. Nem akartam ilyen hirtelen belevágni, de kénytelen voltam, ez az igazság: éjjel kettőkor odalöktek egy részeg, bamba vadállat karmai közé, aki odakötözött a székhöz, kifeszítette a számat, belém döfött mindenféle injekciót, megvonta a vállát, és közölte: ilyen gennyes mandulánál ez úgysem fog hatni. Úgy emlékszem, hogy ráharaptam a fogókra, és elhatároztam, pontosabban eltökéltem: nem engedem. Nem, nem és nem, akármi lesz, nem fognak itt engem nyilvánosan megerőszakolni. Azóta is sokszor éreztem ilyet: hogy nem, nem, nem hagyom, és mégis. Ő volt az erősebb, rendszerint ő szokott az erősebb, vagyis a szőrös mellkasú stb. lenni, tehát akkor én a gyengébb, ez a szokás. Románul üvöltözött velem, nagyon rossz kedve volt, mert álmából költötték fel. Az ügyeleten vették ki a mandulámat, azaz a mandulám helyén levő gennygombócokat, érzéstelenítés és komplikációk nélkül, percek alatt. Percek alatt brutálisan megerőszakoltak, összekaszabolták a torkomat, és nem tudtam elmondani senkinek, mert nem tudtam beszélni. Az ágyon nem volt lepedő, csak egy sárga és töredezett viaszosvászon meg egy fémtál véres gézdarabokkal. Másnap már hazamehettem, látod, Martichen, mekkora áldozatot hoztam érted, ha most bevérzik a műtét helye, én rohanhatok veled az ügyeletre, mondta nagymami. És bizony neki kellett volna, de nem kellett, mert Anya nem tudott volna velem menni. Terhes volt épp Anya, ikrei születtek volna, testvéreim. Előző este, amikor lebénult a jobb kezem és a jobb lábam (még szerencse, mondták, hogy nem a bal, mert ott a szívem, sokáig úgy tudtam, hogy a szívem bal oldalon van, aztán egy orvos azt mondta, hogy középen. Még szerencse, hogy nem középen bénultam le, hogy néznék most ki, egy középen béna nő). Anya kihívta a mentőket, azok szarakodtak egy keveset, majd azt mondták, hogy ekkora gennyes izével a torkomban nem is lehet élni, mars a klinikára. Azt hiszem, ők vittek be, Anya a földszinten nem bírta tovább, ölbe kapott, és felrohant velem a negyedikre, felköltötte az orvost, aki aztán. Végignézte, amint brutálisan megerőszakolnak, majd elvetélt. Ezért nem tudott volna másnap orvoshoz rohanni velem, ha kellett volna, mondhatni, igazoltan hiányzott, vételésügyben. Néhány hónap múlva megmozdult a gyerek. A másik. Csak az egyik testvéremet sikerült meggyilkolnom aznap éjjel, a másikat nem. Csak félig vagyok gyilkos,

addig legalábbis. Négyéves koromban, amikor először erőszakoltak meg, még csak félig voltam gyilkos. Másra akkor még nem vetemedtem. Kilépek néha egy pillanatra a valóságból, nem megy: húz az visszafelé, mintha mondaná, hogy ő mégis élhető.

*

*Nézem azt a kislányt, tesztelem vagyis inkább. Mint köztes szövegben a cím, sorakoznak néki a szereplők. Mancával együtt például a **kilenc rendőr**.*

Mancának nem úgy volt szódásüvege a szemüvege, ahogy csúfolkodásból mondani szokták, hanem tényleg abból mintha. Manca a háztartási alkalmazottunk volt, és erre illett volna büszkének lennem. Cselédkönyve is volt Mancának, hogy majd kapjon nyugdíjat. Azért kellett Mancának nyugdíj, mert Berta néni sem él örökké. Hát nem is élt, azt tanúsíthatom. Nem is élt. Végképp nem örökké, hisz az örökké tart. Die Ewigkeit dauert ewig. Ezt a Hangyabolyban láttam, a Fábri-filmben. Kicsit örülök is, hogy én megúsztam a spanyolnáthát. Általában és alapértelmezésben tilos volt moziba mennem, vagy legalábbis nem ajánlott.

Léha dolog – mondta nagymami –, és nem pártolta, elleneznie nem kellett, honnan lett volna rá. Pénz, ugye. De az persze más volt, amikor magyar filmet játszottak, akkor akadt rá mégis pénz, legalább háromszor voltam gyerekkoromban moziban. Egyszer az égő karácsonyfás filmet láttam, de arra nem emlékszem, mert ordítottam, na jó: lehet, hogy a Százegy kiskutyát is, meg a Hangyabolyt, meg a Bob herceget. A Százegy kiskutya engedmény volt, mert nem magyar. Az a sok kis ebkölök, a film. Színházban többször is jártam, mindig a Mánás Miskát adták, vagy kétszer a János vitéz és egyszer a Marica grófnőt is. Rajtam volt a kalapom, egy fehér posztó.

Mancának is volt kalapja, tulajdonképpen, ha azt vesszük, Manca nem sokban különbözött egy asszonytól, leszámítva persze a szakállát. BibircsókJa más néninek is volt, meg bajusza is. De szakálla csak Mancának volt, és az nem is zavart eladdig, amíg arra használtam őt, hogy a kanalizálás alatt álló Méhes utcában – mert a mi utcánkat, elmentében a Szántó utcával, a Munkás utcával és az Ásó utcával, kanalizálták, ezért nem lettünk mi prolik –, a kétméteres átmérőjű, odakészített kanáliscsövekben bújócskázam. Manca nagyon jól bújócskázott, csak úgy sikoltzott, amikor megláttam.

*

*Nézem azt a kislányt, mindenki rajta nevet, röhög, nyerít és nyújtja ki csúfolkodásból a nyelvét őfelé. Mindenki mást vár szelíd, komoly édesanyja, nevetős vagy ballonkabátos édesapja, lehetőleg nem púpos, mint az övé, de azért már éppen az a púpos is jó lett volna inkább, csak részegen ne jöjjön, vagy legalább a jóságos nagymamija. Azt a kislányt Manca várta, és mindenki kinevette, és mutogattak rá: az anyukád, az anyukád, pedig az nem is anyukája volt, hanem a szomszéd Manca, és a kislány jól tudta, hogy szomszéd Manca nem elsősorban az utca bolondja, hanem szegény beteg néni, akinek nem lenne nyugdíja, ha nem menne őerte az óvoda elé. Megpróbálta megmagyarázni ezt a gyerekeknek, de nem sikerült ez sem, ezért mindig elkeseredett volt, amikor Manca ment elé, pedig amúgy remekül tudott vele fogócskázni. Sokkal, de sokkal gyorsabb volt ő Mancánál, mindig ő nyert, mégis mindig azt szerette volna, hogy ne **Manca** menjen elé. De ő ment.*

Manca eljövetele előtt Magda óvó nénire bíztak engem. Magda óvó néni olyan magányosfajta volt, festett volt a haja, és mindig csak a hátsó szobában lehetett ő az óvó néni. Igaz, hogy mi is mindig csak, mindig csak a hátsó szobában voltunk, mi, a gyere-

kek, ellenben mi gyorsan megnőttünk, Magda óvó néni ellenben lassan megmaradt óvó néninek, maradt, míg csak világ a világ a hátsó szobában. Ez a különbség: mi megnőttünk, kinőttük az ovit, ő meg úgy maradt, az oviban, méghozzá annak a legkisebb, legesleghaloványabb reménye nélkül, hogy az ovi céljára elkönfiskált egykori tisztviselőtelepi polgári lakás utcára néző szobájában lehetett volna bármikor óvó néni. Mert oda csak a román csoport járhatott, Magda óvó néni ellenben nem volt román, és mi sem voltunk azok. Így viszont találkoztunk, ha bármelyikünk is, csak egy kicsit is román lett volna, ez már nem történhetett volna meg. Akkor üresen állna itt ez a lap.

Magda óvó nénivel közös lapom éntőlem akár üresen is állhatott volna, annyira nem akartam oviba menni. Nem akartam koedukált lenni, úgy még csak akartam volna, hogy a fiúkkal járok együtt, ezzel nem volt baj, csakhogy nálunk nem ezt jelenti a koedukált. Nálunk azt jelenti, hogy a románok és a magyarok szépen együtt, de valahogy a román gyerekek mindig nagyobbak voltak, és elfoglalták az udvaron a pincelejárót. Lehet ugyan, hogy azok a magyar nagycsoportosak voltak, de ezt – azt, hogy nem a román gyerekek voltak, akik nem engedtek le sohasem az ovi pincéjébe – már soha senki sem hitetheti el velem. Bántottak a románok? Kérdeztek délutánonként, óvodásélményeimről faggatva, otthon. Ilyen koedukáltan láttam meg én a világot, a románok voltak a nagyok, a magyarok a kicsik, és mindig a magyarok jártak a hátsó szobába. Ilyen a hatalom rendje, és én ezt azóta is tudom. Különben igen pofás kis épület volt az ovi, tisztviselőtelepi ikerház. Tudja-e valaki – emlékszik-e rá valaki, hogy a szomszédban kilenc román rendőr lakott. Népmesei számnak is betudható, kilenc, éppen. Dolgok nem maradnak rejtetten, ha elkezdesz írni egy történetet, minden történet részévé válik annak. Egymást építik tehát a történetek, attól beszélhetünk epikáról. Attól kezdve. Az elbeszélés milyen gyáva kis dolog volna történet nélkül, mely tárgyává léssen annak.

Kilenc rendőr lakott hát a lelakott ikerház másik felében. A ház szimmetrikus egyik részét éppen mi, volt, akkori és leendő ovisok laktuk le, a másikat meg épp a rendőrök. Csitt, most nem szabad beszélni, mondta Magda óvó néni, épp jön a román rendőr⁵ haza. És tényleg, senki sem mert akkor már többé kiabálni, ha jött haza az a román marcona. Így megtanultuk már az oviban, hogy a magyar gyerek hátul lakik, sohasem tudhatja meg, hogy ki lakik a pincében, a szomszédjában ellenben jól tudható, hogy rendőrök vannak, rögtön kilenc, mint a mesében, és olyankor hallgatni kell, és félni is. Igazság szerint majdnem jobban féltünk a román rendőrtől, mint attól, hogy Magda óvó néni mégsem megy férjhez. Én például személy szerint is sokat elmélkedtem azon, hogy milyen lehet, amikor hazamegy a kilenc román rendőr: van-e nekik anyukájuk, ha van, hallgatnak-e rá, megmossák-e este a lábukat, és hogy a rendőrcipőjükben rendőrzokni, alatta pedig len rendőrláb rejtőzik-e. És olyan-e a román láb, mint a magyar, van-e neki öt ujj, és ha van, hogy lehet mégis román, ezen gondolkodtam. És milyen lehet mezítláb a rendőr, szót fogad-e anyukájának, és anyuka lehet-e az anyuka, ha egyszer román. Vajon. Pedig én mondtam Magda óvó néninek, hogy menjen Bukarestbe férjet találni, mert azt hallottam egyszer valakiről, hogy elment Bukarestbe, és férjhez ment, de az a mondat majdnem olyan volt, mintha azt ja-

⁵ Vö.: Rusu az, aki megunja az ipics-apacsot, és azt mondja váratlanul: ne kábíts, kislány, dehogynem tudod! Mindketten tudjuk, ott voltál, láttad, hallottad, ne akarj engem megvezetni! Tudjuk, mi a helyzet: a rendőr okos, a nő kíváncsi. In: *A rendőr okos, a nő kíváncsi*, 121. o.

vasoltam volna neki: menjen férjhez a kilenc román rendőrhöz. Majdnem olyan abszurd, mégis jó volt, hogy ezt mondtam, mert nagyot nevettek rajtam, úgy éreztem: népszerű vagyok. Kicsi koromban azért lehettem népszerű, mert volt érzékem az abszurdhoz, ezt ma már éppen így mondanám. Minden abszurd volt ott, ami román. Eszerint a románokhoz is lehetett valami érzékem.

(A közölt részeket a noran kiadó gondozásában megjelenő könyvből valók.)

Vörös István

KÉT KUPICA PÁLINKA

Amikor a vér már nem ömlött, megszólalt a harangszó. Pintér bácsi azonnal kihúzta magát, és keresztet vetett. A sáros hóban gumicsizmák nyoma, piros és szarszínű sár, egy barna vándlingban véres zsemle gőzölög, a mosókonyhából kizúduló fényre a mocsos téli hajnal kékes vére ömlik, mint zsemleire ömlött az előbb a bordó, halál és ébredés párái szállnak a levegőben, nagyapám pálinkát hoz, a hat erős, fekete férfi koccint, megöltek egy hetediket, a halott a hóban fekszik, de lába még meg-megrándul.

Jöhetnek a gyerekek, mondja valaki, és mi kitődulunk a konyhából, a húgom meg én, ketten vagyunk a gyerekek, de csak együtt, különben egyikünk se gyerek, én a Peti vagyok, ő a Juditka. Most meg kell húzzuk a disznó farkát, és akkor az majd tojik nekünk ajándékot, én már tudom, hogy a dunakavics és a franciadrazsé nem a haldokló disznó végbelében terem meg, de Juditka talán még nem tudja. Elkapom az állat pöndörödő és meglehetősen visszataszító, vékony farkincáját, és rántok rajta egyet.

De ajándék helyett egy utolsó szellentés csap ki a fenekéből, látom, ahogy kinyílik, mintha beszélne hozzám, becsapnak téged, mondja, hazudsz, felelem neki, nem csapnak be, mert mindent tudok, és ők tudják, hogy tudom, nálunk nem szokás egyenesen beszélni, egy döglött disznó segge se vezesse ezt be, mert semmi köze hozzá.

A harangszó ott hömpölyög fölöttünk, a felnőttek röhögnek, és elfelejtik odadobni a csokinkat, Juditka, aki az egyetlen nőnemű az egész udvaron, elsírja magát, és beszalad a konyhába.

Harangszó. Jocó, a nagybátyám megcsúszik a latyakban, kupicájából a pálinka kiömlik. Egyenesen a döglött disznó képébe fröccsen a rohadt szilva párlata, mindent a bomlás szaga lep el. Akkor az állat, akinek már minden mindegy kéne legyen, meg-ráng, és éles hangon rőfögni kezd.

Visítva rőfög, úgy megsiklik a hangja, mint a lavóré, ha vizet lötykölsz benne. A túlvilágról sír, vajon mit lát, milyen utálatos disznópokol ajtajából rőfög ide segítségért? És vajon mik lehettek a bűnei, túl mohón falta a moslékot, egyszer bezabált egy óljába tévedt kiscsirkét? Paráználkodni nem paráználkodhatott, mert hamar ki lett herélve, hogy jobban nőjön, és ő meg is hálálta a gondoskodást, több mint kétmázsányi szerves anyagot fog ránk hagyni, és mi minden részét feldolgozzuk.

Száll a reggeli harangszó, karácsony közeledtét jelzi, a disznó szemébe belemegy a pálinka, és a fájdalom magához téríti. Vagy talán a sebbe folyt bele, és most pálinka kering az ereiben? A szív újra ver, ezt hallom én is, mert hangos lódobogás hallatszik, de nem kintről az utcáról, hanem a fejünk fölül, mintha a sárgás felhőkben boszorkányok dobolnának. A disznómennyország angyalai jöttek talán érte? És most csata lesz az udvarunkon ezért az egy lélekért.

Lehet, hogy ő a disznók nagy tudósa, aki eladta magát az ördögüknek? Igen, a pálinka a sebbe ment, ez már biztos, az állat föl pattan, és egyenesen Jocóra mered. Jocó zörgő csontú ember, nagy, kiálló ádámcsutkával, ugyanolyan orral. Este azt bizonygatta, hogy egymaga képes lefogni a disznót annak a módszernek a segítségével, amit a főnöke magyarázott el neki egyszer ebédszünetben. Ma reggel viszont kétszer elvágódott, mikor a mellső lábát meg kellett volna ragadnia, az ízületei ropogtak az erőlködéstől, úgyhogy más vette át azt a lábat, és ő már csak álldogált mögöttük, Juditka szerint oda is hányt az orgonabokor alá. Úgyhogy igencsak szüksége lett volna arra a pálinkára, amit a disznó szívébe öntött. Ha ő issza meg, akkor most ő kap úgy erőre, ahogy az állat.

Menj onnan, kiabálta Pintér bácsi, ám a szavának nem lett foganatja. Jocó képtelen volt mozdulni. De egyelőre a disznó is.

Jöhetünk a vérért?, hangzott a konyhából egy női hang. A reggeli világosság ideglázszerű rohammal tört rá az udvarra.

Most nem, felelte nagyapapa, megpróbálta félrelökni Jocót, apám a disznóra vetette magát, hogy földöntse, hiszen nyilván egyébként is gyenge lábakon áll, a vére már mind a zsemlelén hűl gőzölögve.

A dobolás egyre közelebből hallatszott a fejünk fölül. A harangszó megpróbált megküzdeni vele, a fehéressé vált köd kavargott az emberi és disznóangyalok szárnya alatt, rettenetes küzdelem volt, a disznók érthető nyelven azt kiabálták: Mi erősebbek vagyunk, mert bennetek nem hisznek a ti drágalátos embereitek, de bennünk a disznók annál inkább, ez az állat mindennap imádkozott moslékevés előtt, és imádkozott elalváskor is.

Féltem, hogy az angyalok meg rőfögni fognak, de nem szólaltak meg, éles kardokat rántottak elő, és ugyanúgy kezdték ölni ellenfeleiket, mint az előbb mi, mármint a felnőttek a disznót. A disznóangyalok nem is védekeztek, a sebeikből úgy hullott a vér, mint piros harmat a napfelkeltében, a szemembe belesütött a malom mögött vörösen kelő nap, fényével utat vágott a ködön és a kavargó szárnyakon át, a vércseppek a földre érve cukorkákká alakultak, és én elkezdtem fölszedezgetni őket.

Pető, mi a faszt csinálsz, rivallt rám dühösen az apám, aki most kászálódott föl a földről, mert ledobta a hátáról a disznó. A bőrkabátja ujjá csupa sár volt.

Szedezgetem, amit a disznók tojtak.

Mi van, te is kaptál a pálinkából? Itt csak egy disznó van.

Itt igen, de ott fönt több is, mutattam a véres kardjukat már a birsalmafa szintjén sühogató angyalokra. Ha nem vigyázunk, még a mi fejünket is lecsapják.

Meg akartam fordulni, ám egy hatalmas pofon csattant az arcomon. Nem értettem, mi ez. Ne káromold az Istent, bődült rám nagyapám. Tehát mégis hívó lenne? Kezéről a disznóvér az arcomra kenődött, apám azt hitte, hogy az orrom vére, és gyorsan elém pattant, hagyja azt a gyereket, sziszegte, nem szerették egymást az apósával.

Nekik egyszerű dolguk volt, de nekem nehezebb, mert mind a kettőjüket szerettem.

Akkor a disznó újra rőfögött. Úgy hallatszott, mintha egy angyal fújta volna meg az apokalipszis véres trombitáját. Mintha a disznó nedves és havas orra megnyúlt volna,

mint ez a haláltusa, és egy kis elefántormány pottyant volna ide közénk, Afrika ajándékaént. Az én arcom már be is volt festve, a véres csíkokkal készen álltam egy törzsi tánc ellejtésére.

De akkor a föld alól, illetve az utcára nyíló kifolyókból előtörték a disznóördögök, hogy angyaltársaikat megsegítsék. Koromfekete agyaras árnyékok rohantak végig az udvaron, odaálltak a disznó mellé, eltűntek benne, már nemcsak a pálinka fűtötte őt, hanem a túlvilág alkoholja is, dübörögni kezdtek a szervei, mint valami gyár. Ama szervek, amelyeknek lassan önálló életet kellett volna már élniük, illetve önálló halált: a belek és a gyomor mosásra, a máj reggelihez, a tüdő az üstbe főzésre, minden várt a maga sorára, a sonkák a sóba, a hús a darálóba, a szalonna füstre, az orr és a fül a kocsonyába, a sajtba. Csakhogy nem tudtak szétszakadni, mert a disznószív még vert, a vér mérgesen szuszogott a vājdlingban, hogy őt holmi növényi és túlvilági eredetű nedűkre váltották föl.

A disznó nekilódult. Hirtelenében akkora agyara nőtt, mint egy görbe szőlőmetsző kés, a szeme sárgásan világított. A dobolás végeérhetetlen volt, apám meglökte nagyapámat, aztán rám förmedt, mars a konyhába, de már én sem tudtam mozdulni, kezemben a töltött cukrok fölforrósodtak, mint tűz mellett a kő, Jócó félelmében görcsösen röhögni kezdett.

A megvadult állatnak egyetlen fejmozdulatába került, hogy Jócót feltaszítsa. A nagybátyám volt, de alig tizenöt évvel idősebb nálam. Nagyszüleimnek afféle kései gyereke, öregkoruk napsugara, aki most a sárban hevert, és egy rettenetes szörny ott állt fölötte, mint a sors maga.

Jócó hisztérikusan kapálódzott, öklével ütötte az állat tokaszalonnáját, és közben azt kiabálta megdöbbenve: Ez meg akar ölni.

Mit mást akarna, kisapám, hajolt oda hozzá egy disznóangyal, te már tegnap este az ő halálával dicsekedtél kártyázás közben, míg ő békésen imádkozott.

Lehet, hogy az angyal beszédét csak én hallottam, de ez azért mégiscsak sok volt. Éreztem, hogy van mindebben valami szemtelenség, elvetemültség. A cukrot ledobtam a hóba. A favágótöngre letett tálcáról fölkaptam egy teli kupica pálinkát, és egyetlen húzásra kiittam. A cukor füstöt csapva eltűnt a latyakban.

A pálinka hihetetlenül jó volt, belül ugyanazt a füstöt éreztem, mint ami a hóról és a vérről még mindig szállt fölfele. Nőni kezdtem, mint vásárban a lufi a hidrogénes palackon. Már huszonöt éves voltam. És azt is tudtam, mit csinál a férfi a nővel, a fűtym megkeményedett és fölágaskodott a tréningnadrágban, mindörökre megszűnt fűtyi lenni. Már nem is voltam szűz, tudtam, hogy tíz év múlva a szomszéd udvarban triciklizgető Zsuzsikába fogok hatolni, láttam a combjára ömlő pár csepp vért, mely egyenesen a zsemlére csöppent a képzeletemből, azt hiszem, idén nem eszem véres hurkát, gondoltam.

Egyetlen szökkenéssel fölpattantam a disznó hátára, aki épp az agyarát készült nekiszegni Jócó nyaki ütőerének, olyan anatómiai ismerettel, mintha már letette volna a nagyszigorlatot az orvosi egyetemen. Nagyapa eddig eredménytelenül próbálta eltaszigálni az állatot Jócó fölül, de most felhagyott reménytelen kísérletével, és rám emelte pillantását. Az arca eltorzult a rémülettől.

Én megragadtam a vadkan két fülét, és a fejét egyetlen lendülettel hátrarántottam. Az utolsó pillanatban. A koponya az égnek emelkedett, a fogán ott látszott egy kevés megszaggatott bőr és némi embervér, de még nem volt nagy baj, Jócó már megkönynyebbülten sírt, az állat elrúgta magát a talajtól, mint valami versenyló, és átugrottuk a kerítést. Közben láttam, hogy a véres zsemlével teli vājdling felborul, de Jócó azon-

nal odakap, és amit lehet, visszadobál az edénybe, mielőtt mások is észreveszik a bal esetet, míg a nyakából vékony sugárban a zsemlére spriccel a vér.

A disznó az udvarnál lejjebb futó utcán simán földet ért, de aztán már nem tudott továbbmenni, a lába kicsúszott alóla a letaposott havon, fölnézett rám bocsánatkérően, az angyalokat kereste, de azok nem voltak sehol. Magára maradt. Vagy azt gondolták, hogy innen egyedül is odatalál. Éreztem, hogy immár nem egy disznón, hanem a halálon ülök, nem volt valami kényelmes hely, le is pattantam róla azonnal. A tetem mellett találtam egy tábla mogyorós csokit.

Pintér bácsi, a böllér kihajolt a kerítésen, a szentségedet, te kölyök, most cipelhetjük be ezt a nagy dögöt a ház körül.

Hát erre nem is gondoltam.

Nagynéném elszaladt mentőt hívni Jocónak.

Az idén nagyon jó lett a véres hurka. Legalábbis ezt mondta mindenki. Mi magunk nem ettünk belőle. A kóstolóba elment az egész.

Pósfai György

EREDETI CIPÓ-TÖRTÉNETEK

Okos Cipó

Amióta bevezették a hét évszakot, nem találok a helyemet. Márta sem tudja, mit csináljon: máskor tél végén megterveztük a tavaszi nagytakarítást, ablakmosást, de most mi van, ha előbb még a téltavasz jön? Ősz végén kezdtük gyűjteni az ötleteket karácsonyra, most meg közbejön az ősztél, és mindent elfelejtünk! Mikor menjünk nyaralni, ha a tavasznyár elhúzódik? Mert csak utólag lehet megtudni, meddig is tart most egy évszak, egyáltalán, hogyan jönnek egymás után.

Fogadok, hogy előbb-utóbb lesz nyolcadik is, a nyárósz, csak még nem merték bejelenteni.

Meg aztán van ám itt más is, ami összezavar bennünket. Kiskoromban mindig elkísértem nagyanyámat két házzal odébb, Döme bácsi fodrászüzletébe. Pacsuli és égett hajszag, földre hullott hajtincsek, borotvafenő bőrszív, ropogós fehér köpenyek – mindez nem volt kellemetlen, én mégis mindig kisurrantam az oldalajtón a kapuszínbe, át a szűk benyílón, Laura néni nehéz szagú szobájába. A redőny mindig leengedve, csak a réseken szökik be a napsugár, de a szoba közepén hatalmasnak tűnő kerek kalitka, tele színpompás papagájjal. Recsegtek, füttyögtek, civakodtak a kék-piros-zöld-sárga madarak, és Laura néni néha kiengedett egyet-egyed, ami körbesurrogott, aztán rikácsolva megkapaszkodott a függönyön. Laura néni nehezen járt, bottal szuszogott-csozogott, kövér volt és cukorbeteg.

Egyszer nem mentem át hozzá, mert Döme bácsi késett, az üzlet előtt vártuk, amíg be nem robotgott motorkerékpárján. Frissen lepattant, feltámasztotta a motort, amelynek csomagtartójáról hatalmas, odakötözött harcsa lógott le, farka a földre ért. Ott is hagyta a motoron, az üzlet ajtaja előtt, amíg nagyanya haját bedauerolta.

Lusta nyári napok jártak akkor, az üzletek ajtaja nyitva, bent hűvös a lég, kint meztlábás gyerekek szaladtak a locsolókocsival.

Odaguggoltam a motorhoz, néztem a harcsát, amíg nagyanya kész nem lett.

Akkoriban világosnak látszott, hogy ha megnövök, rengeteg színes papagájom lesz nagy, kerek kalitkában, és egy lehúzott redőnyű, homályos szobában tartom őket. Azt is gondoltam, hogy még Döme bácsi harcsájánál is nagyobb halat fogok egyszer a folyóban.

Szerencse, hogy most megjött Cipó. Régen nem láttuk már, hosszú expedíción járt, távoli országokban. Eléggé megváltozott, mély barázdák húzódtak az arcán – megviselték a viszontagságok, az állandó harc a bennszülöttekkel.

Örülök, hogy megjött, mert Cipó okos ember, világot látott, sok mindent tud, amit mi nem. Vártuk, hogy valami tanulságosat mesél az útvjáról, de csak annyit kérdezett, hogy mit lehet enni. Márta adott neki ezt-azt, amit befalt, vizet ivott rá, bőfögött párat, aztán lefeküdt aludni. Hosszú ideje alszik már.

Ha Cipóhoz nem mérem is magam, én is okos ember vagyok. Mostanában például sokat foglalkoztat a környezet állapota. Érzem, hogy nem lesz jó, ha kizsaroljuk a természetet. Bosszant például, hogy alig eszem valamit, és mégis milyen sok salakanyagot termelek. Micsoda pazarlása ez a természeti forrásoknak! Az energiák elpocsékolása. Kezdtém odafigyelni, és észrevettem, hogy ha egész nap csak egy tejfőlös lángost eszem, vizet iszom, este meg eszem egy kis túrós tésztát, másnap reggel alig bocsátok ki valami kis salakanyagot. Kis eredmény ez, de én örömet lelem benne.

Látható tehát, hogy okosodom, de nem vagyok biztos benne, hogy fejlődésem akármeddig fenntartható. Jó, hogy megjött Cipó, ő roppant okos, ha felébred, kikérdezem egy-két dologról.

Mert egy sereg kérdés merül fel, amire nem tudom a választ. Mondom, kicsit össze vagyunk zavarva, amióta nincsen nyitva a fodrászüzletek ajtaja, hogy kintről lehetne hallani, hogyan csattog az olló, nem szaladnak meztlábás gyerekek a locsolóautóval, összevissza vannak az évszakok.

Vegyük például a papagájokat. Tényleg együtt jár-e a kerek madaras kalitka a nehéz szaggal, homályos szobával, egyedülléttel? A surrogó, rikácsoló, színes madarak a nehéz légzéssel? Netán én is cukorbeteg leszek, bottal szuszogok-csoszogok? Aztán fektessenek-e horgászfelszerelésbe, üljek-e hosszú órákat a folyóparton, hogy talán egyszer kifogok egy még nagyobb harcsát? Egyáltalán, jó dolog harcsát fogni? Illendő-e motorkerékpárra – ami nincs is nekem – kötözni, úgy robogni hazafelé?

A minap összegyűjtöttem egy kőműveskanálba a kertben elhullajtott kutyaurüléket. Olyan sokszor megtettem már, hogy nem találtam helyet, ahová nyugodtan eláshattam volna, így átugrottam a kerítésen a szomszédba. Ahogy ástam, ásogattam, koppan az ásó, és egy rozsdás, kerek kalitka bukkant elő, benne törékeny madárcontvázak. Mellette néhány vastagabb csont. Nem is ástam tovább, mert a végén még Döme bácsi is előkerülne.

Hát az ilyesmi is elbizonytalanít, összezavar. Megráztam Cipót, aki álomittasan, véres szemmel felnézett. Kérdezem, mi a véleménye, szerezzek-e papagájokat, illetve van-e kedve harcsázni augusztusban. Cipó csak dűnnyögött valamit, hogy ő okos ember, úgyhogy inkább hagyjam enni, bőfogni és aludni. A harcsázásról majd beszélünk nyárőszkor, morogta még, és befordult tovább aludni.

Itt alszik most laposan elterülve, és nem hajlandó papagájokról és harcsákról társalogni.

A jellemünk

Az ajtón belépve egy nagy, világos szobában találta magát az ember. Középen, a fókuszban egyszerű szék állt, előtte félkörben nagy, fehér paraván magasodott. A paravánon nyolc kis számozott ablak sorakozott.

Márta üldögélt egy keveset a széken, azután mivel semmi nem történt, felkelt, odalépett a falhoz, és benézett baloldalt az első ablakon. Két veszekedő embert látott, akik egyre hevesebben gesztikuláltak, félő volt, hogy tettelegességre vetemednek. Továbblépett, a második ablak derűs, tavaszi tájra nyílt, csobogó patak üde zöld réttel, virágokkal. A harmadik ablak mögött is virág volt, egy cserepes virág, de reménytelenül elszáradva. Mellette vizeskanna állt. Márta pillanatot habozott, aztán benyúlt, felemelte a kannát, és megöntözte a virágot. A negyedik ablakon bepillantva valami kivehetetlen krikzkraksz ábrát látott.

Most átsétált a nyolcadik ablakhoz, és a maradék négy ablakot jobbról balra nézte végig, az eddigi nyugodt ritmusban, minden ablaknál körülbelül ugyanannyi időt töltve. A nyolcadik ablak táblára írt számtani feladványt mutatott, de kréta nem volt mellette, csak egy szivacs. Márta egy rövid ideig vizsgálta, aztán kifejezéstelen arccal a hetedikhez lépett. Itt ismét be lehetett nyúlni: egy nagy piros és egy kisebb zöld gombot lehetett megnyomni. Márta habozott egy pillanatot, aztán benyúlt, és határozottan megnyomta a zöld gombot. Nem történt semmi. A hatodik ablak közelébe érve érezni lehetett, hogy innen bűz árad: bomló tetemek heverték a nyílás mögött. Az ötödik ablak mögött színes halak úszkáltak korallzátonyok között.

Miután mindent megnézett, Márta szépen visszaült a székre, szoknyáját lesimította, és megvárta, amíg szólnak, hogy én következem.

Rövid, éber üldögélés után én is felkelttem, és semmihez nem nyúlva, gyorsan végigjártam mind a nyolc ablakot, balról jobbra. Visszasétáltam a székhez, de aztán rögtön újra odaléptem az első ablakhoz, ahol a két ember veszekedett. Valóban, elkezdtek egymást püfölni, ezt néztem egy darabig, mert szeretem az ilyen csihi-puhi jelenségeket. Néhány akciódús fordulat után azonban újra kezdődött a verbális veszekedés, és én átléptem a negyedik ablakhoz. Összehúzott szemmel nézegettem a kaotikus ábrákat, de mivel semmivel nem lettem okosabb, benéztem a hatodik nyílásba. Itt a bomló tetemek ugyanúgy heverték tovább, úgyhogy a nyolcadikhoz léptem. Itt huzamosabb időt töltöttem, vizsgálgattam a feladványt, aztán benyúltam a nyíláson, és a szivaccsal letöröltem egy kitévőt, mert hibás volt a feladvány. Elégedetten odaléptem a hetedik ablakhoz. Ez fogós volt a nagy piros és a kisebb zöld gombbal. Némi habozás után benyúltam két kézzel, és egyszerre megnyomtam mind a két gombot. Nem történt semmi, én pedig visszaültem a székre, és hamarosan szóltak is, hogy cseréljünk Cipóval.

Cipó bejött, leült, aztán majdnem elaludt. Ekkor megszólalt egy figyelmeztető csengető, mire Cipó kötelességtudóan felkelt, sietősen odalépett a paravánhoz, futólag benézett a második, harmadik és hetedik ablakon, sehol sem időzve, aztán visszaült a székre, enyhén lecsúsztatva elhelyezkedett, és mindjárt el is aludt.

Na mármost azt lehetne gondolni, hogy mindezekből következtetni lehet a jellemünkre. De mi összebeszéltünk: előre megegyeztünk, hogy természetesen viselkedünk, és ez nyilván meghamisítja az eredményt.

Elment vadászni

Elmentem vadászni, Cipó meglőtte, Márta hazavitte, aztán az egész zsákmány ott rohadt, ahol volt, mert nem volt, aki megsüsse és megegye.

Valamit ki kellett találni. Mindenképpen nekem kell elmennem vadászni, mert van érzékem hozzá, jól tájékozodom, és sokat tudok a vadakról. Cipó meg a legjobb célzó köztünk, úgyhogy a meglövést sem lehet másra bízni.

Kipróbáltuk, hogy nem megyek el vadászni, és Cipó helyben lövi meg a vadat, de semmi állat nem jött felénk, nem volt mit meglőni.

Újra elmentem vadászni, Cipó meg is lőtte, Márta meg helyben megsütötte. Ez már egy fokkal jobb volt, de még mindig megrohadt a zsákmány – ha később is –, mert nem volt, aki megegye.

Nem tehattünk mást, elmentem vadászni, Cipó meglőtte, Márta meg helyben megegette. Így már nem vezett kárba a vad, csak Mártának nem volt ínyére a dolog: a nyers zsákmányt csócsálva vér és húslé csorgott a szájából, arcára nedves tollak tapadtak.

Néha jól jönne, ha nem csak hárman volnánk.

Úton

– Ez a város lényegesen kisebb – szólalt meg Cipó, kizökkentve a gépies vezetésből. Éppen egy kisvároson haladtunk át.

– Valóban – válaszoltam –, de az emberek aktívabbak. Felmennek a hegyre, lejönnek a hegyről, átkurjantanak a szomszédoknak.

Túljutottunk a városon, és most már a szabad országúton suhantunk.

– A világ mindenképpen tágasabb – jegyezte meg Cipó.

Csak helyeselni tudtam:

– A technológia sokkal fejlettebb.

Erre meg Cipó bólintott.

– A derekam vastagabb – szólalt meg ekkor hátul Márta.

Erre nem tudtunk mit mondani. Suhantunk a mezőkön, erdőkön át, kora nyári illatok ömlöttek be az ablakon.

– Az úti cél szerinted most közelebb? – kérdezte Cipó.

Bizonytalanul ingattam a fejemet:

– Ez semmivel sem világosabb.

Kint kezdett beborulni, rovarok kopogtak a szélvédőn.

– Nem is vagyok olyan éhes – szólalt meg újra Márta, de mi erre sem reflektáltunk, mert itt nagyobb horderejű dolgokról volt szó.

– A lehetőségeink sokkal nagyobbak – folytatta a korábban megkezdett gondolatot Cipó.

– Az időnk viszont rövidebb – válaszoltam találóan.

– Kétségtelen – bólintott Cipó.

Ezután már nem beszélgettünk, a többiek elaludtak, én pedig visszazökkentem a gépiesebb vezetésbe. Félig megformálódó ábrándokba merültem, izgalmasabb harcsafogásokról és nagy kalitka színesebb papagájról.

Schein Gábor

(HALÉVI ÚJRA HAJÓRA SZÁLL)

ti fák, sebeitek mézzel gyógyítók,
ha már házamra nem vigyáztatok,
és beengedtétek a tolvajt, most
a rügyekben oly kicsinyre húzzátok
a virágzást, hogy ne zavarjon, ha
köztetek járok! s mikor közelednek
az éjszakai rémek, lobogó

köpenyt ne adjatok rájuk, sötét
kezekkel ablakomat ne verjék!
bár tudnám, hogy fiamat, ki többet
ér nekem Salamon szőnyegénél,
hová csalta a tolvaj! nem lenne

oly messzi föld a tengerek mögött, hol
utol nem érném. de így, látjátok ti
fák, megnyúlt ábrázattal a verandán
ülök, és hírt várok, mert tudom, hogy
aki szólít, a világból nem hagy
senkit kihullni. napjainkból fon
koszorút, ez az ő fényes aratása.

*

törékeny évek mind mögöttem.
mégis bódít e boros világ?
ha bölcsét és jó szeretőt nem
remél, mért tölti csordultig
újra és újra az érckupát,
gyertyát mért olt,
kontyot mért old,
mért nem nyugszik
már a vágy?

gúnyoljon csak! töltse kedvét
e kacér világ! de asszonyom
ha akar lenni, törje most szét,
mint ki telt pohárra toppan,
a törékeny időt! tegnapom
nem világít,
de még vár itt
alkalom,
napja lobban.

*

trónod előtt, balsamos város,
a belépést ha megfizettem,
azt kívánnám, nem titok bár,
nevemet, hogy ki ne ejtsék.

tornyaid közt a fűszeres fény,
ablakon és termő ágon,
mintha forrás fakadna sűrű
mézből, úgy hív innen

a távolból. de én, ki téged
hasonlatokkal látlak,
mi lennék ott? büdös penész.
kajla kanóc, mely kormot pipál.

*

mint egy örvény,
mint egy ösvény,
mint egy öl, mely
sosem szül meg,

csupa forgás
és megállás
a múlt idő
sötét odva.

és a testem
megöregszik,
ínyem sorvad,
fogam kihull,

s mint egy ösvény,
mint egy örvény,
mint egy öl, mely
sosem szül meg,

csupa forgás
és megállás
a múlt idő
bennem. de itt

vagyok én, és
nem felejték:
csupa múlás
és megállás,

csupa hullás,
csupa vesztés –
itt vagyok még,
de te hol vagy?

*

fénylőbb napot ne várj! alvó szív, emeld,
mint kagylóhéjat, az égi tetőt,
mit nem tart már sokáig holt íve telt
időknek! és ne félj indulni előbb,

mint hogy foszlana keletről holdatlan
hűvös éjed! téged még eleven
erők húznak, és ha mind magányosabban,
mind több kínnal kell is a jeleken

átkelned, azért te légy bátor, és lépj, mintha
a vásznakat elejtő, üres levegőben
veszejtő napod, mint fáradt szemhéj, hullna,
és reményed most lenne kelőben.

Szentkuthy Miklós

PENDRAGON ÉS XIII. APOLLÓ

Kiadatlan regény, 1946–47

Részlet

A regény részletei megjelentek: *Kalligram* (1993. április), *Holmi* (2005. március), az INICIÁLÉK ÉS ÁMENEK című kötet (novellaként, XIII. APOLLÓ címen; Szépirodalmi Kiadó, 1987).

A vén virgonc Fioraio (XIII. Apolló, római pápa) és a világszép ifjú Pendragon angol király mesébe illő kalandjai ez utóbbi részlet közvetlen folytatása. Az agg XIII. Apolló egyszer borospincéjében „*letette a holdkerek asztralra a [boros]kannát, melyre rásütött a Hold. Ivott. És mióta ivott, soha többé józan nem lett... Egy százkét éves részeg-szent aggastyán, de fiatalosabb, mint egy kamasz gyöngyhálasz...*” a maga holdkóros

módján akarja rendezni maga körül a világot.

Ami Pendragon királyt illeti, erkölcstelen élete miatt a Lordok Háza egy ifjú angol udvaroncot és egy idős puritán dámat („*selyemfiú & boszorkány*”) bízott meg azzal, hogy személyesen járjon el a római pápánál (XIII. Apollónál) Pendragon egyházi kiközösítése érdekében. Egy másik követtség pedig azért érkezett a pápához, hogy jöjjön el Londonba, és űzze ki Pendragonból az ördögöt. Ebből következik a történetben a legvégzetesebb bonyodalom.

Sajtó alá rendezte és közléstesi: Tompa Mária.

A túlfinomult ízlésű modern olvasónak nem is merjük elmondani, milyen nagy, sőt különleges barátja volt XIII. Apolló a házasságnak. Nápolyban történt, egy borzalmas pestis után. Csak pár ember lézengett a városban, munka nem akadt semmi, a napfény is olyan bágyadtan hevert a kaktusz kék tövisei között, mint egy szétpukkadt luftballon.

Egyszer egy török hajó kötött ki; egy ügynök sorra járta a házakat, és a legcsábítóbb ígéretekkel próbálta Alexandriába meg Bizánca csábítani az embereket. Az ügynök azt mondta, hogy három hét lejárta után újból eljön a piactérre, és akkor már viszi is azokat, akik jelentkeztek. A nápolyiak elmesélték ezeket a dolgokat a környékbeli falvak és kis városok lakóinak. Pár nap múlva sok ezer ember gyűlt össze, hogy megbeszéljék a dolgokat: a pestis annyira megváltoztatott mindent, hogy nem akartak tovább itt maradni, a nyomor, a nőtlenség, az éhség, a pénztelenség tűrhetetlen volt.

A pápa (maga a világ legkoldusabb koldusa, soha egy gyémántot vagy fagarast nem tudott a kezében tartani, rögtön elajándékozta) megtudta, hogy mi történik Nápoly vidékén. Rögtön elindult, már úgy, ahogy az Isten részege tudott, meglehetősen nyolcas és kígyós vonalakban. Mikor megérkezett, éppen gyűléseztek ezek a vademberek meztelenségére emlékeztető nyomorultak. A tájat ismerjük: méregkék tenger, összeégett, hamuporos pálmák, a kánikulában félig döglődő, vizespohárba esett lepkeként támolygó vitorlák, egypár bárányfelhő, mint mozdonyfütt után az utolsó vattafoszlánnyok, cékla-, bíbor- és kövirózsa-ezüst között ingadozó szikkadt hegyek.

A pápa környezete igen vegyes volt: egypár aranyfácánál csillogóbb luxuskardinális, mellettük kaszánya- meg szegényház-aromájú kolduló barátok, itt-ott egy német vagy skót király kacsaláb-koronákkal, de mindjárt mellettük vaksi kis apácák, akik főztek az úton. A pápa egyenesen a gyűlés közepébe nyargalt. (Hogy verte a citromsárga városkaput az arab napsütés! Nem juthat eszünkbe mélyebb dolog, mint az orfeumdal: „Odalenn délen...”)

A szónok a török szultán udvarának vonzóerejéről beszélt: a kertekről, borokról, nőkről, mindarról, amit a rabszolgahajtó ügynök maszlagolt össze a pestistől elhülyült és elszegényedett népnek. A pápa egy ideig hallgatta, aztán vadszamara hátán a csődület közepébe patázott, felugrott a szökőkút párkányára, úgyhogy a ruhája egyik oldala vizes lett (mint Cicero tógája, mikor az ostiai vagy baiae-i strandlányok viccből a zuhany alá lökték, mielőtt levetkőzött volna). Meghívta az egész társaságot – a törökországi utazás előtt – a spanyol királylány esküvőjére. Mindenki hivatalos, mindenki ott legyen! Ki lesz a férj? Hát az angol király, Pendragon!

Erre két ember a pápa kíséretéből ott helyben elájult; hogy ki volt ez a kettő, igazán felesleges külön megjegyezni: az egyik a selyemfiú, a másik a boszorkány (milyen szép csendélet ez a kettő így egymás mellett, nem?) – ez a két, diplomáciai felelősségtudattól és erkölcsi felháborodástól fűtött angol, akik kizárólagosan azért jöttek Rómába, hogy kieszközöljék a szerelmétől megbolondult, tehát sátáni angol király kiközösítését. És? A pápa nősíteni akarja? Mi ez?

A pápa intett ott valamelyik kíséretbeli léhűtőnek, hogy locsolják fel őket, természetesen *nagyon* morálisan és *nagyon* diplomatikusan; hiszen feltételezhetjük, ebből a szempontból a középkorban nem is volt hiba. Aztán elnyargalt a piactérről, lement egy homokos partszakaszra, és ott megszáritotta a napon átázott ruháját. Fölösleges vagy sem, nem tudjuk bizonyosan, de mindenesetre megjegyezzük, hogy abban a gesztusban, ahogy a „selyemfiú & boszorkány” fellocsolását megparancsolta, igen sok dolog volt együtt... (ezt nem azért mondjuk, hogy azoknak a tiszteletre méltó újkori em-

bereknek hízelegjünk, akik reggeltől estig a dolgok „sokeleműségét” és „végtelen összetettségét” hangsúlyozzák, hanem csupán azért, mert valóban különböző szálak szövődtek benne): a részeg szabadsága; az úr fölénye (az most mellékes, hogy ez szemetet vagy tearózsát jelent); a kolduló barát égi közönye; a bolond költő William Blake-re vagy Rimbaud-ra emlékeztető fantáziakorlátatlansága... (Apollinaire-ről, XIII. Apollinaire-ről nem is beszélve). Mindent összevéve az ember itt nem nagyon tudta, hogy a költészet? az arisztokrácia? a démosz? a vallás? vagy az örök csavargószellem tartja-e triumfusát? A királyokat azért fricskázta-e oly kéjjel folyásos orron, mert kolduló barát volt vagy mert a királyok királya? mert költő vagy, mert nihilista? De senki sem veszi rossz néven, legalábbis tőlünk, ha ezeket a kérdéseket itt (és valószínűleg örökre) válasz nélkül hagyjuk, hiszen a történet egyszerű adatszerű elbeszélése is oly nehézségekbe ütközik számunkra! Hogy vállalkozhatnánk arra, hogy a lélektani finomságokat is érintsük?

Tény, hogy XIII. Apolló a Szicíliában időző spanyol királylányt valóban meghívta Nápolyba, a Pendragon angol királlyal tartandó esküvőre. A „selyemfiú & boszorkány” társaságnak volt egy halom kis kézi festésű képe a fehér bőrű és vörös hajú Pendragon királyról, ezeket a pápa mindjárt el is küldte a spanyol királylánynak. Persze ezek olyan képek voltak, amelyeken a lehető legördögibben néz ki a király, hogy az exkommunikáció annál könnyebben menjen. Viszont: kell-e több egy spanyol szukának, mint egy ilyen ördögi címlappal ellátott mesebeli férfiú? XIII. Apolló ezt nagyon jól tudta: küldte is rakásra köveivel ezeket a képeket Szicíliába.

A királylány (ilyen banális neve volt, hogy Rubeana) meg is érkezett a pestis nyomaitól eléggé rühös Nápolyba: grófok, bíborosok, tőzsdések, szentek és donjuanok társaságában.

Hogy egy másodperces közbevetést engedjünk meg magunknak: a történelem valóban „díszletszerű”, csak az a fontos (bár ehhez a véleményünkhöz már csak azért sem ragaszkodunk, mert a magunké), hogy ez a díszletszerűség („dekoratívságot” nem mertünk ősi szeméremből leírni) *ne* a finomkodó emberek pasztellszíneiben, hanem egy haláltánc kloakadurvaságában, a vurstlimázok kárhozati nyersségében érvényesüljön. Miért így? És miért nem „finoman”? Mert a lét nem finom. Sem istenek, sem ördögök, sem természet, sem költészet, sem semmi, ami *valami*: nem „finom”.

Ezt csak azért vetettük közbe, mert hiszen ezeket az eseményeket (elsősorban Rubeana spanyol királylány nápolyi menyasszonyútját) rajtunk kívül már igen-igen sokan megírták, és közöttük találtunk olyanokat is, akiről az volt az érzésünk, hogy az utolsó ítélet tápázkodó hulláit is úgy ábrázolnák, mintha egy grófi előszobákról ábrándozó kispolgár álmai volnának... vagyis mint a glaszékesztyűs „réception”-t talán, ahol mindenki nagyon „finom” és előkelő, pedig... pedig a történelemhez csak az nyúlhat hozzá teljes joggal (bár távol áll tőlünk, hogy a magunk fajtáját zsinórmértéknek vegyük!), akiben a bestiális erkölcs, vérben-gennyben furakodó természetbúvár, költői anarchia és más efféle lakozik: mivelhogy a történelem éppúgy nem szalon, mint ahogy egy csikó kivajúdása sem „réception”, bár mindez önvédelemnek látszik, az ilyesmit meg nemigen szokták komolyan venni... A történelem: haláltánc. A történelem: vurstli. A történelem ugyanaz, mint a bélférgek vagy a Neptun bolygó kőhasának élete. A történelem: neveléséges milliomodpillanat, azon pompás ősföldi tenyészethez viszonyítva, mely akkor virágzott, mikor még sem ember, sem történelem a világon sem volt.

Vagyis ha azt mondom, hogy Rubeana (magyarul ez egyszerűen „vörös Anna” volna) spanyol királylány pompás barokk kísérettel („középkor? barokk? ez is különbség?” – kérdezné Ygraine udvari bolondja) megérkezett Nápolyba, akkor ez csak úgy kap kellő arányokat, ha tudjuk, hogy a halál árnyékában minden értelmetlen! ha tudjuk, hogy itt éppolyan rikító, olcsó, állati, vásári színéről van szó, mint a papagájok vagy ganéjvirágok világában! ha tudjuk, hogy a természet egésze szempontjából teljesen mindegy, ha azt mondom: Julius Caesar vagy szívós lótetű, mert itt Caesar, szivárvány, augusztusi csillaghullás és szifilisz-franc a bőrön *egy* és ugyanazon idillikus család tagjai... de hát ez mind csak szerény észrevétel, amit talán alá sem tudnánk támasztani, még kevésbé bizonyítani: mindössze azért jutott eszünkbe, mert több forrásunk efféle szempontokra nem volt tekintettel, mikor a Nápolyba érkező vörös Anna díszes kíséretét ecsetelte.

A spanyol királylány egy ideig csodálkozott, hogy Pendragon angol királynak se híre, se hamva. XIII. Apolló saját maga fogadta. A spanyol hozományt a Szent Januarius templomában rakatta ki. És mikor eljött az esküvő ideje, királyok, követek, legátusok és városzsarnokok jelenlétében XIII. Apolló pápa kijelentette, hogy *ő* veszi feleségül a spanyol királylányt. Ez még blöffnek is sok volt, de valóságnak annál kevésbé. Hogy *ő* ezzel ősi szokások ellenére cselekszik? az nem érdekli! A lényeg az, hogy az evangéliummal ne kerüljön ellentétbe. Azzal felhívta az oltárhoz vörös Annát (ez már csak jobban hangzik nekünk, mint a fellengzős „Rubeana”), odahívott egy szerzetes papot is, hogy kezdje el *ő* a szertartást. Istenek dolga, költők dolga, természet dolga, történelem dolga: bezzeg sohasem megy „giccs” nélkül. Egy százkét éves részeg-szent vagy szent-részeg aggastyán (fiatalosabb persze, mint egy kamasz gyöngyhalász), mellette a királylány: fekete perzsaprém talárban, zöld-vörös-barna törökös turbánban (természetes, hogy a spanyolok rengeteg arab divatfogást tettek magukévá!), a nyakán szép igazgyöngysor, alatta halvány gesztenyekrém színű sodronypáncél (ma egyszerűen azt mondanánk: pullover), fekete szoknya selyembeszegéssel, mint öreg címtáblafestők zsakettja, a lábán szederj-eszűtös harisnya. (Úgy látszik, rossz tanulók voltunk a gimnáziumban, ahol azt kellett bemagolni, hogy Jósika Miklós már csak azért is rossz történeti költő, mert a külsőségek túlságosan foglalkoztatják.)

XIII. Apolló megesküdött. Vörös Annának semmi kifogása sem volt ellene. Persze ha egyáltalában érdekel egy élő lelket ez a történet, akkor nyilván az érdeklő pillanatnyilag, hogy miért csinálta ezt az újabb cirkuszt XIII. Apolló? Ezért: az esküvő estéjén a pápa nápolyi palotája előtt összegyűlt a „meghívott közönség”, azok, akik elhatározták, hogy itt hagyják Itáliát, és mennek a török hajókon Egyiptomba meg Szíriába. A pápa közismert varjúhangján elhívta az egész társaságot a Szent Januarius-templomba. Ott volt az óriási hozomány, egész Spanyolország minden kincse. XIII. Apolló felugrott az oltárasztalra, és elkezdte osztogatni a népnek. Koronákat, égési hólyagokra emlékeztető opálokkal, csak úgy dobálta a népnek, mint maradék kenyérhéjakat lakoma után. Pénz, ruhák, ékszerek, borok, étel, minden elment a Január-templomból, a pápa kezéből. Mikor már mindenki gazdag lett, leugrott a miseasztalról, és megkérdezte, hogy érdemes-e elhagyni ezt a földet, és a szultán lábtörlője lenni? Persze hogy egy hangon ordították: „nem! nem!”, ők maradnak. Maradtak is.

XIII. Apolló az első pillanatokban okkal csalódott török ügynöknek odaadta vörös Annát. Odaliszknak való, finnyás, önző macska; Nápoly szegényei is boldogok lettek a vagyonától, *ő* is boldog lesz (hiszen nagyon nő!), ha a török szultán viszi be az Ezer-

egyéjszakába. Az angol selyemfiú és az angol boszorkány úgy vélték, hogy XIII. Apolló nem éppen megbízható ellenfele az ördögös Pendragon királynak.

Azonban érkezett XIII. Apollóhoz másfajta követség is Londonból. Azok nem azt akarták, hogy a pápa közösjtse ki az angol királyt, hanem azt, hogy űzze ki a beléje szállt ördögöt. Zsinati teológusok és nagy vegyész orvosok reggeltől estig vitatták Pendragon állapotát, végül is a korabeli Szent Tamások és Paracelsusok arra a megállapodásra jutottak, hogy a sátán kerítette hatalmába a király testét. Közben mindenki nagyon megszerette a királyt és a királlyal egy suba alatt természetesen az ördögöt is. Azon kívül, ami történelmi szempontból bizonyára fontosabb (ha ugyan a két szó: „történelem” és „fontos” nem rejt magában holmi önellentmondást): mindenki megszerette egymást, aki ott élt a bolond király vára alatt, az óriási parkban. Cigányok és egyházdoktorok, ripacs gitárosok és vén ima-özvegyek, papirusz-lárvás jogászok és vurstlikikiáltók, szóval karok és rendek, fentek és lentek, szentek és Kendtek (mivel a világ maga is egy rossz szójáték, kiirthatatlan pozitívista gondolkodásunk követelte, hogy itt is alkalmazkodjunk a valósághoz), mindenki megszerette egymást.

Szóval az a tény, hogy követséget küldtek a pápához: jöjjön ő maga, személyesen ördögöt űzni, inkább formalitás volt, valami félszeg udvariasság, remélték, hogy azért az ördög benn marad a királyban, viszont az ördögűzés és pápafogadás jó farsangi hecc lesz. Attól a pillanattól kezdve, hogy a követség elindult Rómába, az előkelő hölgyek egyébről sem beszéltek, mint hogy milyen kosztüm illik ördögűzéshez. Ki mit vegyen fel, milyen illatszert használjon, milyen színűre fesse a haját (elvégre nem mindennapi alkalom), milyen csat legyen a cipőjén, és milyen jelmondat legyen hímezve a derekmagasságig felfutó selyemharisnyák szélére (mint a nagy óceánjárók neve körben a fehér mentőöveken).

Pendragon király állandóan ott járt közöttük... mi az? talán elfelejtette Ygraine-t? A bolondság megmaradt, és Ygraine kiesett? Jobban élvezte azt a kocka- vagy kártyapartit, melyet a canterburyi érsekkel, az ipswicki kocsmárossal, a windsori kék hajú kerítőnövel és egy bandza orgonajavítóval játszott (hattyúhalálok és fokhagymaböfögések között) – mint a szerelmét? Pendragon maga adott *Vogue*-ba és *Marie Claire*-be illő ötleteket az ördögűző „opera” öltözékeihez. (Mi magunk nem mertük volna ezt a hatalmas misztikus akciót ilyen világias és szinte leértékelően hangzó szóval illetni, de két forrásunk is tanúskodik róla, hogy maga Pendragon használta ezt a kifejezést.) Ha éppen nem egy lelkes ördögspecialista doktor ásítottó diagnózisát hallgatta az árokvíz mellett gubbasztva, akkor az előkelő hölgyek sátraiban segített vörös krétával valami új tervet lerajzolni, „à la Satanella”.

Mikor a követség elindult Londonból (olyan, amilyenek a követségek már lenni szoktak, akár a nyolcezer év előtti Kínából mennek a mongol rablócézárhoz, vagy a szürke hangyák a vörös lábú tolvajpoloskákhoz) – szóval mikor ez a követség, paradicsommadarakból és számkukacokból, kirakatszentekből és „hérosz”-címkés útonállókból elindult London városából, még nem tudták, hogy XIII. Apollóval ez a furcsa (egyesekek szerint kétértelmű, de a mi szerény véleményünk szerint nagyon is egyértelmű) csoda történt: Isten (vagy istenek? – a középkor nem volt olyan pedáns, mint a rája tolakodó romantika) vérét misén kívül itta, és ennél fogva részeg lesz talán az örökévalóságig (hogy ez a részegség büntetés-e vagy jutalom, Júdás-csúfolás vagy istenmagasztalás, az szintén kényes kérdés; mi pedig sem a túlságos értelmi pontosságot, sem a túlságos érzelmi rezdulékenységet feltételező kérdésekre, sajnos, nem érezhe-

tünk hivatottságot, hogy válaszoljunk. De Párizsban már megtudták, hogy mi történt XIII. Apollóval. Már azt is tudták, hogy feleségül vette azt a bizonyos spanyolországi „Vörös Annát”, akitől természetesen (a kánon: kánon!) elválnia lehetetlen volt, de külön élni? akár évmilliókig.

A követség Velencében találkozott a pápával. (Egyébként is: lehet máshol találkozni, mint Velencében? – azért, mert a balkáni teknődugó tröszt elnöke vagy az északkaliforniai milliárdos kóristalányok egylete társas kirándulást rendez oda, azért Velence: Velence – magyarul „az élet értelme”, a város, amiért éltünk.) A találkozás, tekintettel XIII. Apolló személyére és állapotára, nem volt éppen a leghivatalosabb. Ami az angol követséget illeti, az valahogy hivatalos volt. De ami Apollót? Egy csoport fűzfaköltővel és lángésszel (Apolló először is kora gyermeke volt, másodszer telivér talján, ennél fogva „csepűszopó giccsőr” vagy „világoktól terhes zseni” között – hála az égnek! – *nem* tett, nem is tehetett különbséget... ezt persze csak úgy suttogva merjük megjegyezni; nagyon hasonlíthatott magához a természethez, mely, úgy látszik, a kolibri pihés aranyhasa s a tehén méhében maradt bűzhödtt placenta között nemigen tesz különbséget). Ott fűtyült, ordított, kukorékolta a dózsepalota oszlopai között. A költők éhesek voltak, viszont a Tízek, Százak, Törtek és Imagináriusok fent tanácskoztak. XIII. Apolló (ez a részegségnek nehezen megbocsátható gyengesége) gyors elintézését akart. A pápa szájba dugott két ujjal fűtyült.

Milyen szerencse, hogy akik számára a történelem egy pipeskedő „réception”, vagy ha éppen tragédia, akkor is csak egy „malheur du salon” – milyen szerencse, hogy ezek a történetírók nem látták XIII. Apollót ebben a kompromittáló szerepében, mert talán kiábrándultak volna az egész történelemből, ami viszont felmérhetetlen veszteség lenne a tudomány és a művészet számára.

Az ilyen „finom” (ha ezt a szót halljuk...) történetírók tehát nem látták Apollót. De az angol követség igen! És ez az angol követség nagyjában nem különbözött azoktól a precíz forráskutatóktól. Nehéz hajókon és hisztériás nyakú hattyúgondolákon csurgott be Velence márvány-echós tócsáiba a londoni követség. A pápa egyelőre tovább fűtyült. A dózse (és szorzószámai) egyelőre nem jelentek meg az erkélyen. Persze, a lagúnanépség rögtön megtudta, hogy az idegen hajók és kísérőik Angliából jöttek, egyenesen a pápához. – „Mi? Hozzám?” – kérdezte a százkét éves garabonciás – „engem keresnek?” – azzal kezdett kiválni saját csürhéjéből, és a parti lépcsőkhöz rohant. Ruhája a szokásos: meztelen, dohánylevéllé száradt lábak, rozsdás palacsintasütőre emlékeztető szandál; valami rongy a testén, inkább egy Cicero-tóga karikatúrája, mint szerzetesi ruha; mocskos kezén (madárujjak, nem emberiek) egyetlen szikrázó gyűrű, de az aztán olyan, mint a Vénusz csillag egy szénakazal bogaiba akadva (vagy cserebogár júniusi kontyba); szakálla lobog, mint a zsírjával padhoz ragadt nagy újságpapír; fején kis sapka, fehér nyúlprém béléssel.

Persze, mikor szólongatta az angolokat, ott még a hordószurkoló sem akart szóba állni vele. Erre dühbe gurult a vén cigány. Csípőre tett kézzel, mint valami átkozódó halaskofa, elkezdett olyan reneszánsz latinsággal szavalni nekik, hogy alig telt bele pár másodperc, a vezérhajó is megállt, sápadtkék vitorláival. (Tudjuk jól, hogy történelmet és szépséget egyformán tönkreteszünk, ha csak a legfutólagosabb egyéni széljegyzetet is fűzzük az eseményekhez, de még ezt a barbarizmust is vállaljuk, csak hogy ne kelljen magunkba fojtani azt, ami annyira kikívánczik belőlünk: hát nem szép minden sznobizmusnak ilyen örök időkre szóló kigúnyolása és megsemmisítése, mint ez

a XIII. Apolló, aki vicinérongyokban fütyül a kóklerekkel, de aztán olyan latinságot vág ki, hogy sírjukban is lúdbőrözik a latin szónokok máglyán füstölt nyelve?!)

A pápa (hogy egy olcsó nyeret kilovagoljunk) vérbeli komédiás volt, ennél fogva az angolokkal nem sokat komédiázott. Megmondta nekik, hogy ő még itt *fütyül* egy ideig a tízek vagy tizenegyek tanácsa előtt, hogy ezeknek a szegény kintornás bohócoknak adjanak valamit, aztán majd megy velük. Hová is? Londonba? Jó, hát legyen London, neki ugyan mindegy. Így is történt.

Egyes helyeken teljes rejtettségben utazott, másutt meg megmutatta magát határtalan pompájában. A pápának és Pendragon királynak nem volt szabad az ünnepélyes ördögűzés előtt találkoznia. A Gusvch-Orchglawun-katedrálisban gyűlt össze a sátánkihajtó társaság. A hölgyek nagyon rendben voltak, túltengtek a tűzpiros, téglavörös, kármin, cinóber, sőt lila parókák. Pendragonnak egyetlen ingben kellett megjelennie.

(Ha valaki egészen pontosan szeretné tudni, milyen hatást keltett Pendragon fehér bőre és vörös haja, az nézze meg azt a fát, mellyel e sorok krónikása fűtötte nyomorék kályháját, miközben a középkor hajnaláról ábrándozott. Egész véletlenül akadt kezébe valami Arthurról és haláláról szóló legendáskönyv, csak mivel mindig reménytelen kövek között rágta a tollat, s fű és virág még nem illette paradicsomi csókjával se lelkét, se testét, ezért nem tudja – szégyen ide, szégyen oda –, nem tudja, hogy mi a neve annak a fának: hasogatott bele *hófehér*, és keresztbe vágott kérge téglavörös, az illata mint valami édeskés mogyorótortáé, különösen, ha kissé megmelegszik a süketen surrogó kályhakarikákon. Soha fehérség és pirosság nem volt ijesztőbbben hasonló Pendragon királyhoz, mint ezek a fák. De ez megint csak afféle lírai tolvakvés, maradjunk inkább tárgyilagosak.)

Pendragon az oltár előtt ült, dideregve, kékre-zöldre fagyva, szennyes ingében. De fején ott égett a korona, mint a Hold egy őz holttestén az erdőszélen. A kórusok rikoltozták, zengték a százhuszonhárom szólamú, másfél órára kihúzott „amen”-eket és „dominó”-kat. A pápa misézett, jól ismert tántorgó mozdulataival, ministráló skót megír érsekek támogatták, a mise végén lejött az oltárról, megfogta Pendragon kezét, és maga után cipelte a sekrestyébe. Ott csak ketten voltak. Akik a dóm hajóiban maradtak, buzgón imádkozniuk kellett, közben dideregtek az izgalomtól és kíváncsiságtól: mi fog történni a király és a pápa között a sekrestyében? És mi lesz, hogy lesz utána?

A sötét sekrestyében a pápa így szólt Pendragonhoz:

„Bened az ördög. Ha ki akarom hajtani belőled, nem hajthatom a disznók közé a moslékosvályúkhöz, nem küldhetem a pokolba, mert oda soha nem fog visszamenni, nem akaszthatok a nyakába fényétől füstölgő násfát, hogy lovagkancellársággal kenyerem le a kedvéért, nem. Az ördög nem kóbor kutya, az ördög úr, aminthogy az urak meg ördögök. Az egyetlen, amit tehetek veled, hogy az ördögöt a magam testébe invitálom. Az ördög csak fölfelé mehet, lefelé soha. Hozzám jöhet, én vagyok a világon az egyetlen, aki bírom. Bennem az Isten vére, a teremtés részese, ahogy részben doktrínázásból, részben nyalásból mondják az én derék európai hívecskéim, ez a bor a legjobb ellenméreg az ördög tüze ellen. Tedd le hát most, Pendragon király, a koronádat, oda a miseruhás szekrényre, mint a parókát farsang után a bálban kimerült asszonyok, és tedd az ingedet annak a széknak a támlájára, amelyik ott áll a fiókok előtt. Nem fogok csinálni semmi hókuszpókuszt, mert ezekhez a dolgokhoz – lévén a legegyszerűbbek és a legközönségesebbek – nem kell semmiféle hókuszpókusz. Lucifer, a belem várnak!”

A pillanat (noha minden hókuszpókusz valóban hiányzott belőle) volt olyan jelentős, hogy valami különlegesebb stílusban kellene feljegyezni, mint a közömbösebbeket, viszont, mivel a stílusban vagy stílusokban való jártassággal a legkevésbé sem hízeleghetünk magunknak, a legjobb volna egy ebben a dologban otthonosabb mesterrel helyettesítenünk magunkat. Lehet, hogy egyetlen ez az ötlet, de valahogy William Blake jutott az eszünkbe, akinek át kellene adnunk, legalábbis ezekre a percekre vagy órákra a szót:

„...még el sem jött az éj, és a csillagokat már úgy rázta kék zsákjában az ég, mint aki méregeti, hogy elég diót lapátolt-e belé. Az éjszaka ömlött, éj előtt, a nagy színes ablakokon, mintha léket kapott volna a templom, és most ibolyaszínben zuhogna befelé a halál. A sekrestyefiúk lógatták rézhúzójukat, mint a kimerült, de még mindig lesbe ránduló kutyák, a miseruhák laposan heverték benne: száradó dohánylevelek a szegényember papírjában. Pendragon ott állt meztelenül: a fűzfák dideregtek, és a bodzabogyók sörétként verték a cinkék hátát, a felhők nagyot kanyarodtak, mint a bicsakló papírsárkány, ha árokba zuhant az a kölyök, aki pórázon rángatta vele a mennyet; a domban felborzolódtak az imakönyvek lapjai, mintha bosszúálló macskák szőrei volnának; a kütlánc leszakadt, és visszazuhan a vödörbe: köldökszínőr halott anyja hasába, vipera a kőfészkebe... mi lesz? mi történik? új feltámadás vagy új halál? menny győzi a poklot vagy angyalok az ördögöt? vagy megszűnik immár mind a kettő? Nézd Pendragon keblét, nézd a bimbóját: láttál már lombos szőrű kutyát kis csont körül rágolódni? Se feje, se lába, csak borz labda az egész, melynek közepéből finom, hegyes ropogás hallszik. Ő az, Pendragon teste, mely ott világít a sekrestye homályában, olvatlan jég-ér fülledt nyáréjszakában...”

XIII. Apolló meglátta, ami az egyetlen látható volt: Pendragon nő volt! A legszebb! És XIII. Apolló (bár ebben a vonatkozásban már nem is volna szabad ezen a néven említenünk) megtette, ami az egyetlen tehető volt: halálosan szerelmes lett belé. Előjátékhoz még illik a „William Blake” jegyében eszkábált stílus vagy álstílus, de a lényeghez csak a legegyszerűbb tényközlés a méltó: Pendragon nő volt, és a százkét éves, nancsföldi Fioraio beléőrrült.

Igazán nem mondhatjuk, hogy különösebb módon izgatnak a szellemes irodalmi formák, és ennél fogva, mikor a most következő eseményeket úgy mondjuk el, hogy évtizedeket ugrunk előre, és onnan nézünk vissza a közvetlenül következő dolgokra, ez nem „trükk” (úgysem értenénk hozzá), hanem az a prózai kényszerűség, hogy mi is így találtuk feljegyezve; s nagyon is földhöz kötöttek lévén, nem kockáztathatjuk, hogy „képeletünkkel elevenítsük meg” az időbe és pergamenbe egyszer már ilyenformán beleragadt dolgokat.

XIII. Apolló, illetőleg, mint már sejtettük, ettől fogva Fioraio, nem jött többé vissza a dóm izgatottan várakozó hajójába. Mindketten kiszöktek a sekrestyéből, és azóta nem látták őket. Ez volt a nagy „interregnum”, éppúgy Londonban, mint Rómában. Üres Tower, üres Vatikán. És közben a világ legszebb nászrepülése, minden kispolgár és nagy költő közös vágyálma. Hosszú évekig tartott, egyesek szerint tíz, mások szerint még ma is, csak éppen a helyét nem tudjuk. Ahogy mondani szokás: minden „totális” hitetlenségünk ellenére van ebben valami nagyon alulról bizsergető, hogy Pendragon és Fioraio valahol még ma is „mézesszázadaikat”, hogy ne mondjuk, örökkévalóságukat tartják. De hát ez még játékos ábrándnak is túlzás.

Valószínűbb (kissé komikus persze itt a „valószínűség” szó), hogy úgy volt, ahogy egy írországi krónikás mondja: Fioraio tíz év múlva Rómába ment, ő már rég nem volt se

pap, se pápa, se isten, se ördög, csak éppen száztizenkét éves, és virgoncabb, mint valaha. A Vatikánban egy nagy szent hírében álló huszonkét éves pápa trónolt. Fioraio, aki „Júdások Júdásának” nevezte magát, azt kérte, hogy gyónhasson nála. A fiatal önkínzó szent még nem tudta, ki térdel a gyóntatószék lépcsője mellé.

„– ...messze Írországbán, a legészakabb északon, elhagyott romok között találtunk helyet magunknak, hogy ránk ne találjanak. Én egy ideig másfelé bujdoskoltam, hogy véletlenül se lássanak vagy találjanak együtt. Csak alkonyatkor merészkedtem hozzá. Szerettem volna, ha kéjorcájú birsalmák vagy hóviharként pergetett fehér orgonák veszik körül őt is meg az én utamat hozzá, de ezen a tájon csak romok voltak, értelmetlen csaták maradéka, szemét, sár, kőpor, felpukkadt bútorok és tornyok csontvázai az »építészet haláltáncából«. Mikor először mentem fel hozzá (egy romtemplom felső oltárpáholya volt, amelynek párkányán »áldás-békesség« kiáltással irtották ki a könyöklő királyokat, mi meg most fészket raktunk beléje, hogy örökre eltűnjünk a világ elől) – kissé beteg volt, lázas, sápadt, fehér bőrét lila, átlátszó ing borította vagy vibráltatta, mint a víz a tengeri rózsákat, melyek folyékony üvegje mögött nyiladoznak... Nehogy azt hidd, nagy pásztorom és nagy önkínzóm, hogy száztizenkét éves Júdásod széplélek, vagy hogy más efféle, nyiff-nyaff, pózos, kultúrás penészvirágok közül való! Ez a lila a te lilád is, ha nem tudnád, virágok, Krisztusok, bűnök, feltámadások lilája: a vadállati természet, a pihegő violák, a nyargaló szentek lilája – loptam! Érted? Loptam ezt az inget, a romok között egy szekrényben találtam: már a lopás akasztófaszagú nyersége is jelzi neked, hogy nem ópiumos budoárokbán affektáltam ki ezt a lila inget, hanem az élet közepéből vágtam, mint egy durva tollat vagy gerezedet a sors legyezőjéből. Szóvirágot, azt mondok – gyerekkoromban is feldöglöttem, ha zsupori apám nem vett nekem a tarka fagyaltokból –, most szokjam le róla? Elvégre a bűneimet gyónom, nem a szőreimet. Hallgass meg: ez a lila, tündérien áttetsző ing (megint ne a rokokópikantériára gondolj, hanem ahogy egy tojánhéjon átvilágít a madár születő szíve!), ez jelentette nekem a múlt minden szépségét, nyarát, költészetét, dallamos békéjét – mert körülöttem ugyan mi volt? Rom és pusztulás, jövőtlenség és elkárhozás. Tudtam, hogy London fejtelen, és a Vatikánban karcsú velencei poharaimmal kugliznak az asztaltetűn a kanálisra unt római kutyák. Szerelmem: életem egyetlen és első boldogsága volt – de a legocsmányabb csataterek romjai közé kellett rejteni, mint a tallért az árnyékszékbe. És ami előttünk volt? Akasztófa Pendragon királynak, kátrányos máglya a szajha és eretnek Fioraiónak. Mi jön utánunk? Lehet, hogy ami ilyen csodálatosan szép, azt halálra ítéli az élet? Mért volt ez bűn? Mért volt ez magányos? Mért volt ez jövőtlen? Mikor a falvakban rejtőzködtem, és tetves fogadók cselédszobáiban hallgattam az embereket: milyen gyűlölettel beszéltek mindarról, amik mi voltunk, és amit mi akartunk. Koldustarisznyámat belülről égette az elhagyott kastélyból lopott lila ing: és közben a söntés nagy gombos rézfödői mellett az emberek arról üvöltöztek, hogy letépik a nőkről a színes ruhákat, kicsavarják a lovagok kezéből a papagájokhoz való zászlókat, hogy Pendragon és Fioraio (– te XIV. Apolló vagy, csak egyetlen számmal odébb...) antikrisztusi botránya és bűne mind azért van, mert a falakat kifestették, mert a szőnyegetek tarkára szótták, mert a miséken énekeltek, és a zsebkendőbe illatszert tettek – a színeket és a hangokat akarták kiirtani ezek az emberek a világból, úgy gyűlöltek minket: és azt hitték, hogy a rosszaság a szépségben van, nem pedig a rosszaságban.

Mondjuk, hogy Pendragon bűnös volt, sőt maga a megtestesült gonoszság: a lila inge vagy az inge lilája volt a bűnös? vagy a lelke, a szíve? Ó, nem bánom már azt se, öljétek meg a szíveket és a lelkeket, de a színeket hagyjátok: a lilát az ő idegcimbalmos

testén, az élesztőszín sávját a vár platánjain, a zöldek mérgét az illatszeres üvegek nedvében. Dögöljenek a piperkőcök! száz éven át repedt fazékra daráltam ezért a torkomat, de az a flaska, az ő sátáni-alpesi zöldjével, maradjon! Így kiáltoztam, de tudtam, hogy hiába, a bolondok agyon fogják verni a madarakat, mert tarkák és füttyülnek, és csúszósra fogják nyalni a brigantik pofáját, mert szemétszürke álarcba fognak öltözni.

Pendragon ablaka a folyóra nyílt, piszkos jégdarabok és a sziklába fennakadt hídcsonkok ténferegtek rajta. Ő maga az ablak mellett hevert, egy vörös ágyon, szűrös, recés darócú párnái voltak. A fal mellett kis könyvtár – igen, kacagni fogsz, könyvtár, az, amit magunkkal tudtunk vinni a szökésbe, és amit – újból és újból előfordul a szó – loptam útközben. Ő, az a vérengző-mély szerelem, amit mi éreztünk – mert Pendragon többé azt se tudta, hogy Ygraine a világon volt: mióta az ördög az én hasnyálamban nyújtózott, mint mocsárban a varangy, az az egészen örült szerelem szereti a könyveket, a tudást, a képeket és a gondolatokat, mert a könyv izgatott dolog és megörökített dolog, s ki akar mást ilyenkor, mint izgatottságot és örökkévalóságot?

Néhány paraszt ott veszelődött a folyóban valami új híd cölöpeivel – miközben a pisztrángok kacagtak, mintha az ég örömeinek szikrázó nyelvei volnának. Se múltunk, se jövőnk, s a jelenünk is oly titok, mint egy félig hallott harangütés, melyről nem tudjuk, hány órát vagy milyen ünnepeket jelent? Szerettem volna az ingét élvezni, a színek egyetlen hiteles tanítását, de folyton magam előtt láttam azt a medvekucsmás alakot a söntésben, aki a »tarka falirongyok és lotyóréklik« letépéséről beszélt. Úgy féltettem ezt az ablaka mellett hervadó virágot, mintha a nagyszájú kucsmás már oda is támasztotta volna a létráját a párkányhoz, hogy széttépje Pendragont, nem azért, mert rossz, hanem mert szép.

Ó, XIV. Apolló, közös Péterünk szent, de még zöld almája (mért ne lehetne a bűnös az ártatlan oktatója?) – te nevelsz, mert könyvtárad hatalmas palota, létrákkal és szélkakasként forgó gyönyörű glóbuszokkal, selymes könyvjelzőkkel és katalogizálókkel, de a mi »könyvtárunk«?

Mi aztán nem voltunk »intellektualisták« – nekünk a vers és a kép, a mese és a história olyan volt, mint a malaga, a csók, az ópium vagy a nimfakukacos tengerszemek: mögöttünk kétségbeesés, körülöttünk a piszkos stílustalan halál, és előttünk? Magány, betegség, száműzetés, részvétlen semmi. Hogyne imádtuk volna a könyveinket, mint gyógyító kigyókat vagy buja tollfészkeket! Milyen siralmas látvány: a falon néhány polc, egyszerűbb nem is lehetne, közönséges deszkák. Ha egymás mellé teszem: hajópadló, ha doboznak: koporsó, ha patakra hajtom: híd, ha elvesztek egyet: vasalódeszka, ha emeletezem: alhat rajta matróz a hajófenéken, állhat rajta lencsezsák vagy zsírosbödön a kamrában. De nálunk könyvek álltak rajta! Milyen sok deszka, milyen kevés könyv. Csupaszon látszott a fal az üres pallók között, a pár könyv úgy csellengett a megtermékenyítetlen polcok között, mint elátkozott kaptár lépén a haldokló herék.

Ó, XIV. Apolló, a Vatikán könyvtára most a tiéd. Egyszer az enyém volt. Enyém-tiéd, enyém-tiéd, milyen szégyenletes, szomorú, örök hinta, gondolhatod, mit érzett Fioraio a hóval édeshülyére cukrozott északi Írországból, mikor tarka atlaszok, ezerképes mesekönyvek, latin, arab, görög és bolond írók várkapu nagyságú és borzas-dongó kicsinységű könyvei, könyvdzsungelei után: ez a pár maradt meg nekünk.

Egyedül kódorogtam a környékbéli falvakban: a söntések bádorpultjától ellöktek a nagyszájú mindentudók, beszéltek Angliáról és Rómáról, pápaságról és Európáról: a legutolsó okádó-automaton is letorkolt, engem, aki egy aranyrőzsával vagy egy kiközösítéssel jóformán a hold járását is megfordíthattam volna. Ez úgy hangzik előttem

bizonyára, mintha én *megbántam* volna, hogy az egész világot elvettem (ami ugyan nem sok, ha bölcsen gondolkozunk, nem pedig úgy, mint az emberek). Pendragon vió-lás-jeges-veresnyés színeiért, sőt az Istent is odahagytam, gaz és kerge pásztor (ó, ta-lán az sem olyan sok – ne szólj közbe, XIV. húszéves Apolló, »megérik minden«): pe-dig nem így van...

Bizonyára olvastál meséket, ajánlanám, én a gyónó a gyóntatónak, hogy még most is olvass – és azokban sokat fogsz hallani, milljószor előfordul, hogy a perza sahból koldus lesz, a francia királyból ceyloni gályarab, a valenciai hercegnőből egy barlangi medve mosogatónője, ha ugyan kell neki az ilyen. Én ezt éltem át. Milljószor olvasunk egy dolgot, és rendszerint *egyszer* éljük át, ilyen az élet játéka. Bezzeg, mikor átéljük! És nem elég, hogy tudtam, valamit elvesztettem, azt is tudtam, hogy mint senki fogok meghalni. Nem tudom, megérted-e, amit mondani fogok: *nem* ez gyötört, hogy én, ti-szavirág Fioraio, úgy fogok megdöglenni, mint egy eszelős kocsmatöltelék, aki úgy szá-molgatja maradék garasait, mint aki babot vagy sárgaborsót válogat piszkálva-szemel-ve az asztalon, nem, nem rólam volt szó. Hanem hogy aki a világot alkotta, azt úgy al-kotta (Istennek jutott eszébe e sárga jux?), hogy az olyasvalaminek, ami én voltam, amit »képviselek«, érted? – annak mindenképpen el kell pusztulnia. Aki úgy füttyült és lógott az akasztófán, mint én, aki vadja voltam a Krisztus-követésnek, az részeg, kiát-kozott eretnek lesz!

Tudom, érzem, hallok a lélegzésed szaporaságán, hogy nem akarsz feloldani en-gem, és terhedre vagyok. De aki úgy szereti végig a szerelmet, mint én és a sárgadinnye hajú Pendragon, abból a szerelemből se házasság, se boldogság, se egészség, se medi-terrán nászrepülés sohasem lesz. Krisztus-követés? – eretnekség e földgolyón. Halá-los szerelem? – a meddő boldogtalanság biztos záloga.

Vigasztalnom kellett volna a beteg Pendragont, de én, a vén, cirkuszba való önző hisztériás, akit már nem az Isten vére, hanem a környékbeli zsaroló kocsmárosok pisz-kos lőréje fűtött csupán – én neki is a megégetett szentekről és a kerékbe tört szerel-mesekről beszéltem, önkínzásomban vakon megfélelkezve arról, hogy őt is kínozzom.

Lent hömpölygött a folyó, hol trágyabarnán, hol kőrózsaszürkén, mintha lázas mo-csár vagy cseppfolyós idő lenne, felette alakult-gomolygott az ég. Hány tél ködét lát-tam ott túrósodni a távoli házak fölött, hátrakapott vörös lábú sirályoktól át- meg át-nyikorgatva – hány nyár kékje izzott felettünk, fekete rácskockákkal megszagatva (örök ablaklécek: ha behunytam a szememet, fehérén láttam ezeket a vonalakat, és a világosság sakkját mind feketének) – az ablak mellett a vörös párnák, ágyánál a kis fe-kete asztal, lapos vasfeszülettel, melyet én adtam neki. Éva váza nem volt úgy bent Ádám csontjai között, mint ahogy ez a vasdarab nőtt a mellcsontomhoz; de szabad-e mást adni másnak, mint ami halálosan hiányzik utána nekünk!? A homokórán ott ját-szottak a tavasz színei, mellette a lámpa óriási gömbje, festett, égetett agyag – bizony-talan kékje olyan volt, mint a folyó alattunk és az ég felettünk. Lábánál óriási tükör, magas, keskeny üveg, mint a gyerektolltartók tologatható nyelve, vagy mint egy ko-porsófenék. Ott égett benne Pendragon fehér lába és vörös haja, a lámpa borongó per-gamendobja a bakancsfűzőre emlékeztető nagy hurkolásokkal, a feszület és az óra, az árva könyvek, a felhők, a sirályok, a túlparti dóm: azáltal, hogy mindezt mindig *két-szer* láttam, valami kifejezhetetlen örökkévalóságot, igazságot és véglegességet kapott a dolog.

Szerette a félhomályt is, mikor a lilásrózsaszín és sárgásezüst bizonytalanságban meg-gyulladnak a még savanykás-éretlen lámpák (a szín *nem* nüansz, a szín az egyetlen vad

élet: ismerem a koromat, nem »pasztellezünk«, hanem címereket pacsmagolunk!). Máskor meg borzongott tőle, és fürdött az erős fényekben: a mennyezetről (hányszor beázott!) vascsillár lógott, mint valami legyezősen szétterülő pávaszárny.

Lehet, hogy van, aki azt hiszi, bolond vagyok, mert *tárgyakról* beszélek, pedig a tárgyak *maguk* az érzelmeink, a szerelem. Ó, XIII. Apolló nőszült egyszer Nápolyban, a spanyol Vörös Anna lett a felesége – hol van az már? Él? Hal? Nem tudhattam. De ki tudta ezt rólam? Szerettem volna feleségül venni Pendragont – mit törődtem én Írország mocskos hóganéjos romjai között erkölccsel, kánonjoggal és elveszett múltam más efféle szenvedélyeivel? Oltár elé akartam vinni, úgy látszik, jobban szerettem az oltárt, mint a vallást.

De mint kérőt – kikoszaroztak.

Vígjáték ez vagy ásítottató kispolgári tragédia? Alacsony, széles, vastag fonású szalmazéken ültem (hányszor futkározott Itáliában meztelen talpam az ilyesmin: a genovai meg lucai uszodában! – mi az a százötz-százhusz év távolság, nem igaz?), fekvő S alakú szokásos karfával, ritka léces támlával, és Pendragon merengve hallgatta Matuzsálem-kérőjének »ajánlatát«, ahogy a regényekben mondják.

Pendragon magányos volt, melankolikus, önző és beteg, mélyen szűz és nosztalgikusan perverz, öngyilkos jóság és változhatatlan konokság keveréke, egész léte a bánat óriási hulláma és a síró gyönyör antikrisztusi sikolya... a lelkek elemzése sohasem volt erős oldalam, nagyon durva műkedvelésekkel próbálom most is előtted érzékeltetni jellemét.

»Késő, késő« – mondotta mindenre. Nem akar elveszteni, ezért nem lesz a feleségem. Folyton megértettem, és folyton lázadtam is ellene (és megértésem ellen). Egyszerűen azért, mert képzeletem (ha elemezni képtelen voltam is) átélte jelleme fantasztikus sajátosságait – ugyanakkor egy tenyeres-talpas kolduló fráter (nagyon is nem degenerált) józansága is dolgozott bennem, amelyik nem volt hajlandó belenyugodni a lélek vegyeszeti zűrzavaraiba.

Azt mondta, hogy tönkretenné az életemet, ha a feleségem lenne. *Nem* az szeret igazán – folytatta –, aki folyton azzal akar lenni, akit szeret. És a vén Apolló (már rég nem volt az) bólogatott, és megértett. Aztán lemászott a toronyból valami kocsmába, hogy bort hozzon (kissé, vagy ahogy Pendragon játékosan mondta: »küssé«, messze volt a Vatikán, a »caves du Vatican«) – és lent a csaposlánynak elpanaszolta kikoszarozottságát. Ott már nem voltam megértő »pszichológus« (még a szó is oly bandzsán buta): röhhögték is rajtam, körém gyűltek a kocsisok és olajszagú bakterek – százszor el kellett mesélni nekik a százhusz éves kiebrudalt kérő burleszkjét. Hol voltam otthon? Pendragon üvegházában? Vagy a söntésben? Itt is, ott is, itt sem, ott sem, mindenütt, sehol. Lassan őszre járt az idő, hűvösödött, mint a félbehagyott tea a csészében. Nyáron még Skóciában bujdosunk, hosszú, vékony, nefelejcskék eres lábai vígan gázoltak a fűben és patakokban, átlátszóak voltak, mint a gyöngyház vagy a pillangószárny, törékenyek, mint a gyűrűs-ízelt nád; a hús remegett kékes fényében rajta, mint a legkorábbi gyümölcsvirág a tavaszi ágon. Ezekon a gázlólábakon a skótok kék-fehér kockás kurta nadrágja volt... (néha az emberek leszűrnak valahol a határban egy botot, és a tetejébe tesznek egy frígiai vagy miféle zacskó alakú süveget – ahogy az a pálca van együtt a lötyögő sapkával, úgy voltak ezek a flamingókörzők a rövid, de bő nadrággal). Ez marad számomra örökre a nyár: drága vitorlák, milyen kalózhajóvadsággal csattogtak a csontjai árbocán – pedig törékeny volt az egész, mint egy avilai szitakötő.

»Mint, mint...« – akik fiatalabbak, mint én, ezt »hasonlatnak« szokták nevezni, és bizonyára joggal – ócsárolják is annak barokk zsúfoltságát; de én már nagyon öreg vagyok, a zsebemben hordhatnék akár három halált is (...ásványgyűjtő kölykök óriási kavicsokat... gyűjtsd őket még te is, XIV. Apolló, lelki dédunokám, angyalüköm...) – én tudom, hogy ez nem »hasonlat«, hanem az egész világ minden összefüggésének szerelmes, látomásos, érzéki magamban hordása: talán maga a *vallás*, ha egy ilyen ringyó renegát, mint én, piaci Júdás, használhatom ezt a szót.

És az ő szandáljai és az enyéme! Ha van télkerted itt a Vatikánban (nekem volt) és szeretsz mulatságos dolgokat is a falra mázolni (én szerettem), akkor ferd le az övét és az enyémet egymás mellett: a kérő és a megkért! Hosszú lábujjai voltak, szinte göndörödtek a körmös végükön, mint a szénavilla ágai – olyan színekben opálozott ott a bőre, ahogy az alkonyi édeskés-spleenes borulatot szerette –, és rajta a rikító, krétánál krétább fehér szandál. Hideg korzikai hullámtaraj? Dioklecián fürdőinek vakító csempéje? Böffenő magnézium? Apácák vagy orvosok maró, éteres egészsége? Könyvmoly kamaszok lába szára, ha először hajtják a homokfürdőbe? Milyen hidegen, milyen aszketikus-kleopátrásan ölelte a fehér szíj ezt a remegő lábfejet: sikító hó az elfajzott harangvirágon. Ezért hagytam el a Vatikánt, Istent, mindent. És közben kikosaraztak.

Nem rossz farce, ugye, XIV. Apolló. Mesélhette nekem Pendragon, hogy nem a házasság a fontos, hanem a szerelem – be is láthattam, ahogy akartam (be is láttam): mikor úgy elnéztem ezeket a dérrzdületű és zongorabillentű biztonságú lábakat, volt mit mosolyogni magamban a sorsomon. Én rongyos voltam, piszkos, fésületlen. Azt mondod, hogy nincs ebben semmi újdonság, elvégre régen is Európa Maszatos Péterje (nomen est omen) voltam. De hát hiába, a különbség óriási volt – mért? Fölösleges magyaráznom. Én, aki régen úgy játszhattam a királyokkal, mint a kismacskákkal, most nemegyszer leültem valami falusi kisbíróválasztásra, és örültem, ha a kántor tökrészen a kályhának támasztva meghallgatta a véleményemet. Ó, a keserű komédia. Mikor pápa voltam, és vakarózás közben agyonütöttem egy legyet: a párizsi egyetemen ennek jelképes magyarázatáról vaskos fóliánsokat olvashattam. Most, mikor az agyam és szívem minden százéves gyümölcsét kínáltam a lókupeceknek, rám se hederítettek, legfeljebb a végén úgy félvállról odaköpték a fogadósnak, hogy »na, adjon ennek a vén tekerőnek két decit az én számlámra«.

Boldogtalanul meghalni? Tudod, mi az? Nem mintha sokat gondoltam volna a halálra, elvégre az ilyen szicíliai betyárok nem hálnak meg náthától a kamaszokban – de tudtam, hogy se Vatikánom, se falusi tanyám, se szerelmem, se feleségem, se házam, se Istenem nem lesz többé ebben az életben. Ez nem »lamentoso«, ahogy a kiherélt kottapittyevetőők mondják az énekkarodban. Ez anyag és adat.

A piszoktól mindenféle betegséget is kaptam. Pendragon nem engedte, hogy vele lakjam: se Vatikán, se nászágy – olyan sorsra jutottam, mint Tintagel a rongyvárában, mióta Ygraine-t elküldte magától. Viszketett a testem, faluvégi javasasszonyok kenceficéit mázoltam a bőrömré (ahelyett, hogy a nápolyi Nap söprúzta volna végig gyógyító aranyával); széppé és ellenséggé tette számomra az önző (vagy tán sokkal inkább *éncélú*, mintsem képzeltem?) Pendragont az a tény, hogy ő megmaradt szépsége teljes frissességében és ápoltságában, míg én odahajtottam tehetetlen fejemet a nyomornak, mint borjú a vágóhídnak.

Illata a régi volt, haja pompásan lombosodott, tele fénnel és levegővel, romszobájában minden csillogott, mint a zománc: volt ebben nagyvilági előkelőség, apácás puritánság és idegbeteg mosdásszomj.

Közben valahonnan előkerült egy törvénytelen gyereke is – és amit azzal csinált, nagyszerűen mutatta lelke sokféleségét. Egyrészt oly távol volt attól, hogy anya legyen (akár kisvárosi, akár egzaltált szűzmáriás, akár egyszerű állati értelemben), másrészt meg valami erkölcsi görcsből (amely talán épp azért olyan végtelenen aszkétikus és önfeláldozó, mert a nagyon is érzett belső közönyt, nihilt vagy erkölcsnélküliséget leplezi önmaga előtt) mindent megtett érte. Ha látta, hogy egy gyöngéd, »tündéranó« szavával valami jót tehetett a gyerekeknek, akkor boldog volt, mintha a vén kilapátolt bakja (mármost: mea santità...) a világon sem lett volna. Igaz, hogy mikor meg arra jött rá, hogy érzékeny-közönyös fattya milyen megközelíthetetlenül *más* világban él, mint ő maga, akkor meg oly szenvedélyesen elkeseredett, hogy nem győztem csodálni ideges, kétségbeesett és utálkozó mozdulatainak, szinte a szmirnai árusok vitustancára emlékeztető rángását. És ebből kellett mégis születnie a középkornak... hogy ki volt ő? Egyelőre még nem mondom meg neked a nevét.

Ajjaj, ez volt az én bajom, hogy az emberek mind olyan »összetettek«, »ellentmondóak« és »szövődményes lelkűek« voltak – és mivel valami csak maradt bennem a gyónató rutinjából (furcsa lehet ezt így hallanod, XIV. Apolló), próbáltam megérteni őket. De hogy áll egy katániai citromtolvajnak (mert az leszek, atyám, még a halál hegedűtokjában is lenn a temetőben) – hogy áll az ilyennek (hadd prüszsentsek előbb egyet) a lélekelemzés? Jó pap holtig tanul? De hát én már pap se vagyok, csak tanulok, mint céltalan tudás potya hordárja.

A faluban élt egy asszony, mindenki szeretője, minden képzelhető bűnök cseresznyéskosara. Mikor a keresztlánya térdig felhúzott szoknyában lépett be a templomba, mert a lépcsősüppedékekben összeállt az esővíz, három napig olyan siránkozást csapott, hogy még a templomot is föl akarta égetni, nehogy ennek a bűnnek nyoma maradjon. Ha csak képmutatásból csinálta volna, akkor persze hogy nem volna benne semmi meglepő. De *őszintén* esett kétségbe. És? A tehénfűlű, kiszűrözött ex-Apolló megértette. Ez is »patience«... Minden vallási gondolat vagy érzés távol állt tőle, ha misztikát lát, köpik egyet, ha pappal beszél, nihilista kiábrándultsággal mosolyog, de mikor a gyerekek első áldozásra mentek, velük együtt énekelt, gyónt, penitenciázott. Ezt hívják »összetettségnék«? Legyen...

Én csak ritkán mehettem Pendragonhoz, néha heteken át nem engedett magához. Nem mintha »magasra akarta volna tartani a cukrot«, nem, efféle közönségesség sem neki, sem nekem, még csak lidércálmainkban sem jutott eszünkbe. De fáradt volt, mérhetetlenül fáradt, nem tűrte az embereket, legkevésbé egy ilyen meghibbant ciprusi Othello-félét, mint jómagam, tele lármázó demagógiával és mutatványos-stiklikkel. Az üres napokon hát kóborlásra voltam ítélve – ahol én húzódtam meg, ott nem lehetett lakni, csak halottnak. Ezek az írországi földek, mint már mondtam, még nem heverték ki azokat az alvilági és szennyes csatákat, melyeknek romjai adtak hajlékot bujdosó és halálraítélt szerelmünknek.

Kódorgás közben mesélte egy asszony, hogy a férjét, más katonákkal és lovakkal együtt, egy gödörbe dobták – most ki fogják ásni, és a falu temetőjébe viszik. Nézzem meg én, hogy valóban az ő férjét ásták-e ki, ő nem tudna az eltorzult holttestre ránézni. Elmesélte, milyen ruhában volt, miféle jelvényekkel. Ihaj! Mikor vagy nyolcvan-kilencven év előtt Rómában a kriptákat »tisztogattuk« (a bosszú szereti ezt az ízetlen kifejezést): ki az eretnek pápa, ki a szent, kit kell holtá után detronizálni, kit meg glóriába szorítani, mint a színes ablakot ólomkarikába, bezzeg másképp festett akkor a valógatás! Féltékeny királyok, szadista hercegnők, komédiázó arab orvosprofesszorok...

Ez volt ám a halottkém-processzió! Esett az eső, az erdőszélen a fák olyanok voltak, mint a szivacs, a nagy, lóbél alakú fekete felhők a földre nyomódtak, fújt a szél, úgy, hogy a borbély cintányéra nem lefele lógott, hanem feküdt a szél hátán, mint valami lángos a tepsiben.

(»Odalent délen«: ragyogó nap volt, mikor lementünk a kriptába – míg rám vártak a hercegnők, addig a halaimat és a madaraimat etették, esetleg fogócskáztak a sűrű ciprusok alatt.)

Micsoda kancsal piszkos papot húztak elő valami sekrestyeodúból, és még ő noszogattott engem, összetaposott zsíros kalapjával, rongyos imakönyvével. Aztán a jegyző, részeg is, meg vak is, csak azért tartják, mert a felesége úgy ordítana, ha elbocsátának, hogy hasra esne a községháza – a bakterek és katonák, a kíváncsiskodók és jósoló cigányok, akik ilyenkor odagyúlnak.

Bezeg nem láttam a trieri érseket, aki selyem álarcot kötött az arcára, hogy a hullaszag meg ne fertőzze – sem siguenzai Violaiaát, aki taplóférje taplócsókjai helyett hullakotorászással próbálta csáléra ment nászát elfelejteni... és nem ment egyáltalában a fejébe, hogy én nem panoptikumot nyitok Róma pincéiben, választófejedelmi klientéla számára, belépődíj három érsekség vagy egy portugál trónutódlás, itt a legújabb eretnekpápa-hulla, tessék, hölgyeim, még van két üres hely – igen, ezek a Violaiaák így képezték, de XIII. Apolló nem, noha igazán nem volt, nem is lesz olyan cimborájuk a komédiásoknak, mint én. Csak persze az árnyalatok, ő, az árnyalatok – minden azon múlik: én valami más is voltam, mint hullabajazzó. Erkölcsös! Igen.

Hogy mi bajod van, zöld kis utódom? Hogy a bűneimet mondjam, ne az erényeimet? Először is a gyónás az egész élet bevallása, az *összes* padlókockák, fehér is, fekete is. Gyónás: vallomás. Te szent vagy, respektálok. Én érett, ő, nagyon érett, kifolynék Éva szája szélén, ha belém harapna. Respektáld. Ezért taníthatlak. Másodszor is, ez az éréssel függ össze nyilván: összefolynak az erények a bűnökkel, és aztán egy idő múlva majd egyikről sem lesz már szó. Mindegy, elvégre nem bölcsekedni akarok, hanem az életem »kriminálnovelláját« elmondani, legalább szilánkjaiiban: hogyan lett XIII. Apollóból falusi halottkém, mialatt Pendragon, a szerelme – mit is csinált? Még jobban szenvedett, mint én. Csakhogy az öregkor szemével a szenvedés már nem októberi elégia, de nem ám, hanem: köpés. Egy káromkodás és egy röhej. Nincs »tragédia«.

Szegény özvegyasszony, hogy szorongatta a kezemet, mikor mentünk a sír felé – gyászfátyolából szurkos »umslag« lett az esőben. Már ezredszer elmondta, hogy a férjének fehér-vörös csíkos nadrágja volt, báránnyal bélelt, térd alatt legyűrt puha csizmája, a sarkantyúja kakastaréjformára volt kivágva, a mellén egy nagy megzöldült réz-Krisztus lógott, családi ereklye, a fáját, éppen Jézus nevében, szétlőtték. Én hallgattam, hallgattam, és jobban szerettem ezt az ismeretlen katonát, mint az exhumált eretnek vagy nem eretnek pápákat (török rabszolgák húzták meztelen vállukkal a köteleket, melyekhez a nehéz márvány sírfedelek voltak kötve: Violaianak, láttam, ez elég jó hors-d'oeuvre volt, mielőtt előkerültek a felozlás lárvái) – ő, Uram Isten, minek voltam én pápa, ha közben mindez megtörténhetett: ez a szenvedés, ez a céltalanság, ez a névtelen semmibe botorkálás, hol nyugodjon meg alkonyodó szemem? Ez a férfi meghalt: érdemes volt élnie? Egy nászéjszakáért? Bizonyára nem – a férjek úgy másznak ki a feleségük nyekkent nyoszolyáiból a hivatalok szemét íródeszkái mellé, mintha az árnyékszékből vagy egy másik fináncbódéből jönnének. Ha olyan fene nagy mámor vagy misztérium vagy mi az ördög csudája volna a Dionüszosz lepedőpártija, hát ragyogna az arcuk, mint a flanellal sikált alma bőre, de nem! Álmosak, fantáziátlanok, gnómok

éppúgy, mintha nőt sose öleltek volna. És ha misére mennek? Érzik az Istent? Éppolyan hülyén tekéznak a kocsmá hátlujában, mintha házinyulak volnának. Se nő, se ostya nem érte meg nekik az életet. Miért halt meg? Mert egy neuraszténiás vagy krakéler (ő, két áldott variáció! foglalkozol a szférák zenéjével? van hallásod?) vidéki gróf egy másik neuraszténiás vagy krakéler gróffal összevezett. Vagy mit bánom, ha nem gróf, hanem király vagy pápa vagy isten. Állat öl, ember öl, mindenki öl. Az ölésért. Minek ehhez címer, meg haza, meg vallás, meg társadalom, meg szegény, meg gazdag, meg korona, meg szentföld – ölsz, mert ölésre születél. A jövőért? Eszméért? Miközben ott dögledezel a hordágyon, már rég röhögnek az eszméiden – azóta új van, azért illik már megdöglenni! Elérte egy háború a célját? És ha elérte volna – bizonyára még állatibb és hülyébb dolgok sültek volna ki, minthogy céltalanságba fulladt. De ez az asszony sír. Minek élt ő, az urával együtt? Se gyönyör, se pénz, se cél, se hírnév. Csak ez a mártássűrű eső a férje gödrébe.

Ahogy ástak, megtelt vízzel. Nem vagyok realista, mélyen unom. De ezt a levest aztán egye meg, aki főzte. Sátort vertek a sír fölé. Az özvegy ott zokogott vagy száz lépésre a sírtól.

(És mi vittük – évtizedekkel ezelőtt – aranykerekű hintókon, ezüstruhás princess-angyalokkal, jegenyemagasságú, arab hímzésű zászlókkal, királyi zenekarok és püspöki tánciskolák kíséretében a halott nepótákat és álarcos kondottierket.)

Olcsó kontraszt? De még milyen olcsó! Olcsó, mint az egész világ. A gloriólás sellyemfiúk éppoly haszontalan cíncerei ennek a viccuniverzumnak, mint a zokogó özvegy. Minek sír? Mért nem nevet? Bár nevetni éppoly értelmetlen, mint zokogni – a világ sokkal nagyobb szemét és kloakahalandsza (mért ne lennének a szavaim éppoly durva színűek, mint azok a papírkendők, melyekbe a válogatott narancsokat gyúrtuk Szciliában?), semhogy nevetést vagy sírást érdemelne.”

Közben talán érdemes feljegyezni, hogy a gyónás ilyenformán történt. A fiatal, sápadt, húszéves pápa egy X alakú, támlátlan kis széken ült. XIII. Apolló ordenaré frázisaitól egészen magába hüppedt (mert valljuk be, hogy „szemét” és „kloakahalandsza”, attól eltekintve, hogy művészetileg és igazság szempontjából is egészen hatástalanok, valóban nagyon közönségesek), miközben a vén Apolló föl-alá rohangált az üres teremben: a kikiáltó, a hisztériás Shylock és a kútba esett próféta keveréke. Látszott, egy életen át megszokta, hogy egybegyűlt világrészeknek prédikáljon, óriási erkélyekről – most csak a vatikáni kongó terem visszhangja volt a közönsége.

„– A temető mellett volt egy kocsmá az *Özvegy Szamárhoz*, annak volt egy különszobája előkelőbb kupeczek számára. Oda hoztuk a tetemeket ideiglenesen. Felismertem az özvegyasszony férjét, szegény olyan izzadt benyomást keltett, mintha hat hónapja rohant volna, pedig nyilván feküdt azóta. Lám, ez a szerelem: halottkém lettem az *Özvegy Szamárbán*. Ez egy olyan napon volt, mikor Pendragon megengedte, hogy meglátogassam. Este elmondtam neki, amit láttam. Talán életem legnagyobb bűne. Szépen mondtam el, színesen, mint egy granadai komédiás. Van-e nagyobb bűn, mint az élet legnagyobb szomorúságából színházat, pózt, művészetet csinálni? Vagy ez az egész ripacskodás természetes másik oldala a szerelem Júdás-florinjának? Minek is bántam? Bizonyára régi rossz szokás. Pendragon szépsége és a szegény rézrucifixos, lóhússzék-szagú zsoldos: különböző dolgok? Az én meddő trubadúrságom és az özvegy nyava-

lyatörős bánata nem ugyanazon ismeretlen természet hamis hangszerezen játszott dallamai? Ó, de megnyálnám az ólomvesszőmet, ha megereszthetnék még elkárhozásom előtt egy körlevelet *Nulla distinctio* kezdettel!

Látod, megint az »összetettségek«: oly mindegy volt nekem akkor már rég Lucifer vagy Gábrriel, Cézár vagy giliszta, szerelem vagy székrekedés, tavasz vagy erkölcsrendőrök – és! És! Mégis dideregtem a félelemtől, hogy bűnt követtem el. Bűnt, már akkor, mikor elvállaltam a halottkémkedést, mert talán erősebb volt bennem is a sátáni kíváncsiság, mint az evangéliumi részvét, több volt a plasztikonreklámból, mint az imából. Ezt el is mondtam Pendragonnak. Pendragon vigasztalt, nyugtatott. Utálta ő is, megértett ő is.

Meggyújtottuk a lámpát, becsuktuk az ablak fatábláit – a nagy medvedongók úgy vágódtak neki a kora őszi estében, mint a cimbalomverők hüvelykje a húroknak. Azt hallgattuk. A fény lágú volt, de azért a keskeny és magas tükörben felgyújtotta a színeket. A lélek zúrzavarát és az élet végleges értelmetlenségét mégis biztos és idilli csendéletbe foglalta az örök tárgyak kerete: vörös dívány, alacsony asztal, Pendragon-csípőjű homokóra, a lámpa majolikatókja, az ernyő tündéries malom- vagy köszörűkorongja, a lapos feszület, a Chianti-flaskák szalmája a karosszékemben, a skót lábtakaró, a düllöngélő árva könyvek a polcokon, a vakolat alattomos pergése a pergamenen, melyet a mennyezetre szögeltünk, hogy a rongyos szőnyegek tisztán maradjanak. Szerettem volna maradni, de Pendragon elájult volna a fáradtságtól. Vakaródzva (mondtam, hogy rühös lettem ebben az időben) kerengtem lefelé a csigalépcsőn, hülyén született kacsacsőrét láttam, ahogy laposan nyeli a vizet, mikor éktelen szandálom lafattyolt a lépcsőfokokon. Nagyon átkoztam Pendragont: és ilyenkor a lehető legsürgősebben próbáltam megérteni.

(Múltkor, nevetni fogsz, meg kellett foltoztatnom a szandálomat; olyan kedves vargát, mint aki megragasztotta, életemben nem láttam. Ilyenkor a hajamat téptem, hogy mért nem ülök még mindig ott, ahol most te dideregsz, influenzás verébként, szenteséges utódom, hogy kenném szalonnával, áztatnám borba, húznám bokától csípőig lábára a piros harisnyát! Így meg éppen hogy pár garast tudtam adni neki, azt is biztosan Pendragontól koldultam. Elég az hozzá, hogy mikor másodszor jött hozzám ez a foltozó, tudod, mit csináltam? Ismétlem: a legkedvesebb ember volt, akit csak láttam, pedig nem tegnap bűjtam ki a hátulgombolósból. Elszöktem hazulról! Elszöktem! Oly szép volt, oly kedves, oly természetes, tiszta és megható ez az ember (hogy biztosan tévedtem, az más kérdés, én akkor kedvesnek láttam), hogy nem tudtam volna hozzá méltón viselkedni. Félszeg lettem volna, hazug, szeszélyes; én is, ő is kínlódtunk volna. Tehát? Elszöktem. És megkértem a szomszéd kéményseprőt, hogy vegye át ő a cipőmet. Így is történt. Mikor hazavetődtem, a kéményseprő mesélte, hogy a varga mélyen meg volt bántva: annyira megvetem őt, hogy szóba se állok vele. Képzelheted, mit éreztem. Hát ha *én* ilyen vagyok, akkor mért átkozom Pendragon hideg szívét? Hideg volt az én szívem, mikor elbűjtam Hubdugh (még a nevét is megjegyeztem) elől? Bizonyára az én beteg démonom is így van velem, ahogy én szandálenyvezőmmel.

Szerelem, szerelem: és közben mi volt a szerelem Pendragon számára? Küzdelem a testi kimerültségével. Nem ő, nem én, nem a szerelem, hanem saját teste volt a leglényegesebb és legidegenebb dolog. Szerelem, szerelem – és közben mi volt a szerelem az én számomra? Se Vatikán, se otthon, se Pendragon. De ténfergés, száműzetés a patkányfogó gengszterek közé, miközben a nő úgy virított felettem, mint a tiltott fa gyü-

mölcse. Néha megrázhattam. Természetes, hogy otthonom nem lévén (a Vatikán, mint már mondtam, »küssé« messze esett tőlem ez idő tájt), afféle csavargó lettem. Betegség és csavargás, ez is nászéjszaka, ez is Trisztán-felvonás az Apolló-operában.

Pendragon egyszer kórházba került. Képzelted, mivel bujdosók voltunk, hova kellett dugnom! Hegyen-völgyön túl, messze a katedrális romjaitól. Ez már október vége felé volt. Alig tudtam eljutni hozzá, hogy meglátogassam. Az előjáték megint nekem való volt. Amerre jártam, mindenki fegyverkezett, forrongott: Anglia is, a Vatikán is a fejetlenség végső fokára jutott, miattunk, a szerelem miatt. Az egyik fogadóban, ahová az eső elől behúzódtam, egy fiatal legény, valami szarka formájú vadász, kenyerem és fröccsöm mellett (mi volt savanyúbb, a kenyér vagy a bor?) elmesélte, hogy a világon nem volt nagyobb gazember, mint XIII. Apolló (hány ilyen vígjátékot körmöltek a firkászaim, most én lettem a hőse, azzal megkevertem a serclimmel a karcost) – az ördögben mindenki hisz, az Istenben senki, mert hiszen az Isten tűrte ezt a férges fenekű farkast, az ördög elvitte, az angol királlyal együtt, éppen elég volt belőlük. Nem lesz egyház, nem lesz Anglia, se király, se püspök, se esküvő, se keresztelő.

Magam se tudtam, mit érzek. Azt hiszem, ezt a kettőt: szép olasz emlékeim, mint képek, és az idő gyomrában már szerteemésztett hangulatok, fájta, de ez csak afféle »lantoló« fájdalom lehetett, és a költészethez soha semmi közöm nem volt, ha csak az nem, hogy együtt fütyültem velük egyszer Velencében, hogy kapjanak kenyeret meg sőt. Nem értek a betűk történetéhez, nem is akarok, de azt hiszem, ettől még nem lesz Fioraio-fejezet a krónikákban. Mindegy. Szóval ez volt egyik érzésem. De hol voltam én már ekkor az érzéseimben való hittől?... A másik inkább gondolat volt: ennek az »optimista« szarkának – valami walesi gyerek lehetett – igaza van! Hogy én akkor már az igazságban való hittől is némileg eltávolodtam, az nem a walesi szarka hibája volt. Úgy látszik, megfordult a világ: *causa locuta, Roma finita*.

Miután ezt mind végighallgattam, természetes, hogy kellett valami enyhület és szórakozás: elértem a kórházba. Megint eszembe jutott, hogy *hiába* volt három koronakarikák a tiarám cukorsüvegén, ha *ilyen* kórházak mégis megmaradhattak a világban. Mondjam el, milyen? Joggal mondom el, mert valóban úgy éreztem, ennek a kórháznak minden piszka egytől egyig, részletről részletre, az *én* bűnöm – engem vádolt. Noha igazán többet fütyültem a kiselejtezett színészekkel, mint tósztoztam a nagykorúságba lépett Sigmaringen vagy Chamois-de-Petitspois-de-Surfin-Languissant grófok vigíliavacsoráin: Uram (vagy Uraim? – mit tudom én, bevallom, elfelejtettem, hogy mikor kell az Istenre vagy mikor a városháza hájas arriváltjaira apellálnom), ha ilyen kórház *van*, akkor semmi, ami érdemes volna, hogy legyen: *nincs*. Nagy kórterem, melynek hajópadlójában úgy fonódnak a szűk meg a fatetűk, mint rokfort sajtban a kék kukac, vagy mint Barbarossa szakállában a gyöngy; az ágyak szépen egymás mellett, a falnál, mint egy-egy elhajított gyufaskatulya, egy kis piszkos vattával kibéleelve; mindegyiket függöny választja el a másiktól, rozsdás vaspálcikákról lógnak a rongyos matrachuzatok, jeggyűrűktől medve orrába való karikákig minden alkalmas volt, hogy fölakasszák ezeket a dunyaanginokat; mindenki *külön* fekszik ezáltal ugyebár, nem éppen azért, hogy egyéniségét kiélhesse, hanem hogy az, aki délután öt óra nyolc perckor köpi ki azt, amit léleknek szoktak nevezni, azt ne vegye észre az, aki mellette rohadván, csak öt óra kilenc perckor teszi ugyanezt. A szoba közepén hosszú asztal, rajta ott hagyott babfőzelékes tányérok, cipőkanálnak se használható bádognyelvekkel; megzavarosodott orvosságosüvegek, melyekről se beteg, se apáca, se orvos, se ta-

karítónő, se lelkiatya nem tudja, mire való; néhány szentkép: ha valaki őszintén imádkozik a szentekhez, kenyérvető lapáttal dobják ki a kórházból, mert hiszen a szentek valójában a *szenvédést* tanítják! Micsoda pogány istentagadás, hogy valaki gyógyulásért imádkozik a kórházban? Még mi is, pedig a modern korban élünk, megborzadunk arra az elképzelésre, hogy valaki a gyógyulás, nem pedig a lehető legfokozhatóbb szenvedés érdekében (elvégre: vagy imitatio Christi vagy nem?) ment kórházba.”

Ideje lesz ezt a gyónást abbahagyni. Így jár az ember, ha az öregeket szóhoz juttatja. Mint látjuk, XIII. Apolló alaposan elzüllött. Érzelgős lett, elmerült meddő, lírai pepecselésbe, kéjelgett öncélú, naturalista részletekben, ide-oda ugrált, szenilis bizonytalansággal, lélekelemzés és efölötti gúnyolódás között, vad, bohóckodó, gótikus örületben fogant emberieségéből és *szocializmusából* mindinkább nyálás és spleenes filantropia lett, ugyanakkor az epéje is békazöld lett, elvesztve grand-seigneuri és plebejus humorát – arról nem is beszélve, hogy terjengős fecsegését mindig több és több hazugsággal spékeltte tele. Ezért hát elfordulunk a degenerációnak ilyen híg elégiáitól, és visszatérünk közvetlen forrásaink nyersebb szögletű epikus lépcsőjéhez.

Kodolányi Gyula

SEJTELMEK VIII.

Beatrice-élmény

Megint csak Violáról álmodom, Violával. Egész hajnalban, háromszor is. Érdektelen, hétköznapi álmok, nem mint amikor a sötét jéghegy mélykékjéből lépett elém, üzenettel, oltalmazó mozdulattal, s mellette a kislány. El is felejtettem a maiakat: csak az a bizonyos, hogy a potrohos életművész is feltűnt az egyikben az oldalán. Komor, fontos lépésekkel kísérte, verejtékezett és szuszogva magyarázott. Érdektelen álmok voltak ezek a maiak, mint mondtam, de bántóan lekezelők. Valahol a szélükön lézengtem csak, valamivel babráltam. Viola észre sem vett.

Violával vagy négy éve nem találkoztam. Előtte is alig. Jobb így: távolsága beatricei. Hangja, még fülemben hallom, mély, néha ráspolyos. Pedig nem dohányzik Viola. Úgy sejtem, céltudatos, okos és magabiztos. Mégis izgatom a képzeletét, s ez bosszantja: „te jóisten, micsoda kósza figyelmű, tétova alak – s aztán meg csatt! Villan és eltalál.” Ezt olvasom ki Viola tekintetéből. Kerül is, nem vitás.

Talán találkozunk majd nyári reggelen, a Királyok Útján. Ő befelé araszol a városba, fontos ügyben. Én meg kifelé hajtok, isten tudja, hová. Kavicsokat dobálni a Dunába, a Szigetnél. Meglátogatni bolond barátomat. Viola arca elszánt, a távoli feladatra mered, s talán észre sem vesz a kocsi csillogó szélvédője mögött.

Ha éppen csak látnám, mint legelőszőr, egy szótlan percig, ő lehetne áttűnő Batricém. Egész lénye, minden tagja kecses, vonásai finomak, homloka sugárzó. De, mint mondtam, hangja érdes, esze vág, s nevetve metszi el képzeletem égig érő hajtásait.

Mégis, hány üzenetet hozott már álmaimban Viola. Jelentéssel terheseket. Őt választotta ki küldöncül a nagyobb hatalom.

Szóval lehet benne – őbenne – valami. Rejtett hatalom, melyet onnan kapott. Különben miért látogatna meg újra s újra? Miért írnék e jelenésekből prózaverset újra s újra? Én – én, bambuló költő, akinek magától soha semmi nem jut az eszébe.

Isteni tréfák kulisszái közt bolyongunk, s néha átcsillan a fény.

Talán Dante is

*„Álmokból kél a feladat.”
(W. H. Auden)*

Mert így kezdődik a feladat. Visszajár valaki, meglátogat, ismét eljön. Álmainkba költözik valaki, aki nappalainkban nem vesz részt. Eltávozott, meghalt, ki tudja, hol jár. Él – talán –, de hírünk nincs róla.

Álmainkban éli másik életét, s erősebb lesz bennünk, mint a nappal jelenései. Egyre erősebb: gesztusaiból, szavaiból útmutatás bontakozik ki, rögeszme. Az elháríthatatlan feladat.

Látni őt először: lehetett villámcsapás. Átható volt a pillanat, de semmire sem kötelezett. Aztán ő elkezd visszajárni, s jeleket ad, melyeket néha megértünk.

Máskor meg nem. Mégis, mind fontos. Szeretni kezdjük ezeket az álmokat, akarni. Elkezdődik egy másik élet, valódi és megrázó, melynek képeit űzőbe vesszük nappal is. Az új élet – így lett rabja talán Dante is.

Így járt?

És mit álmodik Viola? Emlékszik-e éji látogatásaira? Feltűnök-e álmaiban én? S milyen alakban, milyen jelentéssel? Bohóc vagyok, kopasz bölcs, varázsló? Lobogó hajú Adonisz, aki szépen ívelt tenyereseket üt? Mit jelent neki az álomban ez a figura, aki a valóságban oly furcsa: bamba, de merész? Gondol-e arra, hogy arra gondolok, vajon reám gondol-e? Megálmodja-e, hogy azt álmodom, hogy rólam álmodik?

Így járt talán Dante is? Meg akarta álmodni, hogy Beatrice kinek álmodta magát, s kinek őt? Szerette volna tudni, hogy az álom közös-e?

Ő kapott világos útmutatást, s elindult a nagy útra. Kísérőt kapott, mentort. Én csak jeleket kapok, megfejtetlen üzenetet. Új életem ismeretlen feladat.

Én visszatérni oda, őhöz az egyelőre nem tudok. Elmúlt a varázs, és elhagynak a szavak. Várok megint, ki tudja, meddig.

Isteni tréfák kulisszái vagyunk? Méltatlan küldöncök? Szamárrá varázsolt hercegek?

Végh Dániel

A MAGYAR FANTASY-IRODALOMRÓL

Fantasyn a mai átlagolvasó Tick Péter szerint „különböző, középkorszerű környezetben játszódó kalandos történeteket ért [...], varázslóval, mágiával, misztikával; nem a földön – egy másik, kitalált világban játszódó történetek jutnak eszébe; sőt, mióta a szerepjáték is létezik, gyakran annak színönimájaként is kezelik”.¹ A következőkben – az elmúlt években publikált elemzéseimtől eltérően – a kortárs magyar fantasy-irodalmat mint a populáris kultúra jellegzetes szeletét kísérlem meg bemutatni. Az angolszász, majd a magyar fantasy-jelenség rövid körülírása után populáris és magas irodalom összemosódásának legkülönbözőbb aspektusait vizsgálom meg, majd néhány olyan lehetséges esztétikai megközelítést javaslok, melyek az elfogadott kánonok és a magas irodalomra kidolgozott fikcióelméletek felől tekintenek a pillanatnyilag periferikus fantasy-irodalom felé. Elemzésemben elméleti szövegek és fantasy-regények mellett a magyar fantasy-szubkultúra megnyilatkozásait is megkísérlem bevonni.

1. Az angolszász fantasy

Az egyszerűség kedvéért úgy is fogalmazhatnánk: a fantasy olyan, mint A GYŰRŰK URA. Noha a közhiedelem Tolkien nevéhez köti a fantasy megszületését, már ő is az angol irodalom egy olyan zárványába sorolható, melyet néhány írói vénával megáldott medievista vagy klasszika-filológus alakított ki a XIX–XX. század fordulóján, s akik közül egyeseket Szerb vagy Babits irodalomtörténetei is említenek. Szövegeikben „számos olyan elem, írói eszköz megjelenik, amelyek később tipikusan és kimondottan a fantasy-irodalomra jellemző stíluselemek lesznek. Ilyenek az archaikus nyelv, a középkori környezet, a másodlagos világ, a heroikus kalandok, a varázslók és szörnyek mint szereplők” – jegyzi meg Varga Illés.² E. R. Eddison, Lord Dunsany, William Morris, valamint az amerikai R. E. Howard és Lovecraft, azaz Tolkien közvetlen elődei sem irodalmi előzmények nélkül léptek színre: a klasszikus fantasztikum kánonában³ bőven találhatunk olyan írókat és műveket, akik valamilyen módon megelőlegezik a fantasyt. A sajátos pszeudoközépkori világ megteremtésén és kalandos történetekkel történő megelevenítésén alapuló műfaj azonban mindenképpen Tolkien nyomán terjedt el robbanásszerűen – talán éppen a populáris irodalom korabeli fősodra, a sci-fi (az űrprogramok megvalósulása miatt bekövetkező) kifulladásával egyidejűleg. A brit szerző regényei továbbá azért is mintaszerűek, mert az elmúlt évtizedben megindult kanonizálódásuk, azaz beszivárognak a kötelező olvasmányok közé és az irodalomkritikai diszkurzusba.⁴

Tolkien fogadtatására jellemző, hogy szinte kizárólag a mítoszeremtés (világteremtés) aspektusa felől vizsgálják szövegeit: a nyelvészeti és mitológiai elemek eredetének lokalizálása mellett a cselekmény, vagyis a történetek fikcióelméleti vagy narratológiai elemzésére alig-alig kerül sor.⁵ Ennek oka talán abban keresendő, hogy – amint Tolkien leszögezi – az elbeszélés „elsősorban nyelvészeti ihletésből fakadt: a tündenyelvek »történetéhez« nélkülözhetetlen hátteret szerette[m] volna megrajzolni”.⁶ Fontos különbség Tolkien és a többi korai fantasy-író között, hogy azok nem nyelvészeti motivációból és nem a varázsmesével rokon „tünde”-világot⁷ alkottak. R. E. Howard (CONAN, A BARBÁR) például véres-akciódús, korhatáros stílusban írt „hard fantasy” szövegeket, és ezek gyakran történelmi regényekhez hasonlóan az ókori és középkori történelemből merítenek. A témában figyelemre méltó Stemler Miklós a *Prae* 2003/1-es Fantasy-számában publikált A VILÁGTEREMTÉS POÉTIKÁJA című tanulmánya, melyben olyan elméletírók, mint Todorov, Eco és Borges eszköztárával közelít Tolkiennek a posztmodern prózától gyökeresen eltérő fikcióképző technikáihoz. Mint Ecótól idézi, „a meséléshez mindenképpentől világot kell alkotni, és azt be kell rendezni, amennyire csak lehet, a legutolsó részletig”, ezért a csodás-fiktív szövegen belül a realista prózatechnika (és mindenképpentől a leírás) dominál. A fikció megtörésének semmiféle módját sem tolerálja a szöveg, legyen az fikciós határok átlépése, öntükörzés vagy költői kép. A megjelenített cselekmény mellett-mögött ún. „megatextus”⁸ íródik, mely Stemler értelmezésében nem más, mint „az a kulturális, történelmi, földrajzi tudásanyag, amelyre az olvasónak folyamatosan reflektálnia kell a befogadás folyamán, és amely folyamatosan befolyásolja az értelemadás aktusát”. A világteremtés vagy más szóval világalkotás, magánmitológia; azaz korábban ismeretlen fiktív valóság megjelenítése persze jellemző a többi fantasztikus, különösen a sci-fi vagy a mágikus realista szövegekre is.

A világteremtés aktusa szükségképpen teljesen hiányzik a Tolkien-szövegeket továbbíró és kiegészítő regényekből, valamint az iskolateremtő fantasy-elbeszélések nyomán megalkotott szerepjátékok szabálygyűjteményeiként és kelléktáraiként funkcionáló ún. „alapkönyvekre” épülő szövegek esetében. A szerepjátékok és a végigjátszott kalandokat megíró szövegek ugyanis a már előzőleg mások által konstruált és rögzí-

tett világok elemeit kombinálva szönek új történeteket. Bokody Péter szerepjáték és fantasy viszonyát vizsgálva a szerepjáték révén interaktívává és közösen továbbgondolhatóvá váló fantasy-világot a lezárt szövegek evolúciójaként értelmezi, és ezzel párhuzamosan állapítja meg a szerepjáték alapú szövegekben megfigyelhető felhígulást, mely új univerzumok megnyitásával látszik csak ellensúlyozhatónak.⁹ Míg Bokody épp ezt a „szerepjátékos jelleget”, vagyis az improvizált játékot kimerevítő másodlagosságot rója fel több magyar fantasy-regény hibájaként, magam a szövegekből kiindulva kísérlem meg (át)értékelni a fantasy-irodalmat, és a szerepjátékot is szövegeknek alárendelteként értelmezem.

2. A magyar fantasy-irodalom vázlatos esztétikája

A „magyar fantasy-irodalom” kifejezés e ponton válik értelmezhetővé: létezik ugyanis egy magyar fiktív univerzum, mely ugyan épít Tolkien fiktív világának elemeire, ám nem tündérmese-stílusú, hanem sokkal inkább a howardi ritmust folytatja. A '80-as évek végén, a *Galaktika* magazin körül született reprezentatív magyar fantasy-világ neve „Ynev”, a rendszeré „M.A.G.U.S. avagy a Kalandorok Krónikái”. A legelső, világteremtő regény 1990-ben jelent meg Wayne Chapman (Gáspár András és Novák Csanád) tollából, A HALÁL HAVÁBAN címmel. 1993-ban adták ki a M.A.G.U.S. szerepjátékvilágát leíró első alapkönyvet, melynek megalkotásában főszerepet játszott a következőkben regényíróként említendő néhány szerző. A mára nagyjából ötven tagot számláló M.A.G.U.S.-regények és -novelláskötetek 1994 óta jelennek meg rendszeresen.¹⁰ (Azóta más magyar fantasy-világokat és szerepjátékokat is készítettek, illetve megjelent több angolszász játék magyarított változata is.) A M.A.G.U.S. esetében tehát a legjobbnak bizonyuló regények és a szerepjátékrendszer egyazon szerzők alkotásai. Ezért – noha a szerzők bevallása szerint előbb játszottak, mint írni kezdtek volna – a rendszer alkotói, illetve továbbfejlesztői által írt szövegek másodlagossággal, felhígultsággal és a világteremtő aktus hiányával aligha vádolhatók. Megkockáztatom: akár még az alapkönyvek is olvashatók irodalmi művekként – a szerepjátéktól teljesen elvonatkoztatva.

A magyar fantasy-regények „klasszikusa”, Wayne Chapman (legjobb regénye: *KARNEVÁL*, Valhalla Páholy, 1997) mellett Dale Avery (Nyulási Zsolt: *A RENEGÁT*, Valhalla Páholy, 1995), Raoul Renier (Kornya Zsolt: *ACÉL ÉS OROSLÁN*, Valhalla Páholy, 1994) és Jan van den Boomen (Gáspár Péter: *MORGENA KÖNNYEI*, Valhalla Páholy, 1998) a magyar fantasy-irodalom négy reprezentatív szerzője, akik minőségben talán a legtávolabb esnek a közhelyes szórakoztató irodalom kategóriától. Elgondolkodtat az azonban, hogy Kornya Zsolt a következőképp vall saját alkotásairól egy interjúban: „*Nem művészet; amit én csinállok, az semmiképpen nem az. [...] A kedvenc hasonlatom erre az, hogy én széklábfaragó vagyok [...] A tömegtermelő és a művész között van valami olyan kategória, hogy tisztos iparos. Én büszkén vallom magam ezen kategória képviselőjének.*” – „*És akkor mi az, amit Te művészetnek neveznél?*” – tudakolja az újságíró. „*Na, látod, ez érdekes kérdés!*” – így a meseter. – „*Sci-fi, fantasy vonatkozásában például nagyon kevés [...] Hogy egyébként mit nevezek művészetnek, hát mondjuk Baudelaire-t, vagy Babitsot, vagy Dantét.*”¹¹ Kornya a Madáchtól vett hasonlattal és a platóni–arisztotelési fogalmakkal igen plasztikusan definiálja saját írói tevékenységét. Az idézett párbeszédből is érzékelhető továbbá, hogy a fantasy megítélése során elkerülhetetlenül populáris és magas irodalom kettősségével kerülünk szembe. A továbbiakban először a fantasy tipikusan populáris elemeket használó esztétikájának néhány kulcsmozzanatát kísérlem meg felvázolni a M.A.G.U.S.-szövegkorpusz néhány műve alapján.

A fantasy-regények szerkezetének legfőbb jellegzetessége, a szorosan vett történetet körülvevő szövegelemek (az ún. paraszövegek) nagy száma a klasszikus populáris műfajokéhoz hasonlítható. Fordítás látszatát felkeltő elő- és utószók, idegen szavakat magyarázó és háttérinformációkat közlő függelékek, alcímek és mottók különösen a fikciós és a történelmi regény határán egyszűrűző népszerű művekre jellemzők, amint a főhős élettörténetét több kötetten át követő epizódok, folytatások is innen lehetnek ismerősek. Gondolhatunk akár olyan középkori és reneszánsz szövegekre, mint a lovag- vagy pásztorregények; vagy a XIX. századi történelmi jellegű kalandregényekre (például Walter Scott műveire). A M.A.G.U.S.-regények közül az egyik legfigyelemreméltóbb példa Raoul Renier ACÉL ÉS OROSZLÁN-ja, mely szövevényes elő- és utószókkal igyekszik felkelteni a fordítás illúzióját; mi több, a copyright és fordító személyének hivatalosnak tetsző feltüntetésével erősíti tovább e látszatot. Az írói álnevekkel és a függelékkel szemben a fordítás-fikció érdekes módon mára kikopott a fantasy-regények eszköztárából.¹²

A sci-fihez hasonlóan a M.A.G.U.S.-fantasy is „máshol és máskor” játszódik, ám – mint az idézett definíciókísérletekből kitűnik – ez esetben ősi, illetve pszeudoközépkori, mitikus és istenek irányította világról van szó. Lakóik az emberek mellett a részint Tolkien teremtette hibrid lények, szellemek, szörnyek, törpék. A mágia, okkultizmus és ezotéria fűszereivel kevert hiedelemvilág elsősorban keleti alapokra épül, amint azt egyébiránt Ynev egyes területei is sugallják (így különösen Taba el Ibara sivatagi álarab világa vagy a Tibetről mintázott háttér Chapman KELETI SZÉL című regényében). Igen fontos továbbá a fantasy angolszász eredetének köszönhető kelta jellegű mitológia, és egyedi színezőelemekként említhetők a Raoul Renier-nél jól felismerhető zsidó motívumok. E teremtett fiktív világ katalógus- vagy enciklopédiaszerű leírását az alapkönyvekben találhatjuk meg, ám a regények – részben éppen a függelékek segítségével – maguk is megidézik a megértéshez szükséges információkat, és önállóan olvashatók.

A regények cselekményvezetése a kommersz műfaji mozikra, vagyis az akció-, kaland-, thriller-, krimi- stb. filmekre jellemző narrációra emlékeztet. A posztmodern próza fogásaihoz képest túlhaladottnak mondható klasszikus mesélő szituáció tartja fenn a narratívát. A „megatextus” megalkotása-felelevenítése szempontjából nyilvánvalóan legfontosabb leírásokat az elbeszélői nézőpontot gyakorta megváltoztató belső monológok váltják (szabad függő beszédben), s természetesen pergő párbeszédék egészítik ki. (A szerepjátékban a mesélő, a „kalandmester” feladata a leírás, a hősök gondolatainak megfogalmazása pedig teljességgel hiányzik.) A cselekmény általában egy kalandot vagy küldetést beszél el, bevezetés vagy előkészítés nélkül, ám jellemzően nem *in medias res* szerkesztve; ha kihagyásokkal is, de lineárisan.

Megfigyeléseim szerint a jelentős fantasy-hős elidegenedett és magányos individuum, még akkor is, ha csapatban dolgozik; nem motivált a kalandban,¹³ és szerelme tragikus véget ér (a szeretett személy leggyakrabban árulónak bizonyul vagy meghal). A hős gyakran meghasonlik küldetésével és a világában betöltött szerepével, renegát lesz, esetleg elbukik; ezáltal a kommersz „győz a jó”, „happy ending” paradigmát feloldja, s megakadályozza a történet végének túl korai kitalálását, szöges ellentétben például a kommersz filmekkel.¹⁴ Meglátásom szerint a konkrét szerepjáték alapján utólag megírt szövegektől éppen a főhős fent leírt tulajdonságai alapján lehet elkülöníteni az eleve regénynek írt regényeket, ezeknek ugyanis nem célja, hogy karakterek kicsiny csapata közös erővel vigye győzelemre küldetését.

A cselekmény általában több, ám jól követhető szálon fut, a viszonylag nehezebben érthető réteg a fiktív világ újszerűsége, ismeretlensége okán a megatextus: sokszor in-

formációhiány nehezíti, különösen a szerepjátékrendszerben nem különösebben elmélyedt olvasó dolgát. Lévén, hogy a kaland sohasem lehetetlenül bonyolult (mivel a meglehetősen sematikus jó-rossz, intrika, bosszú, leszámolás stb. dramaturgiai alapstruktúrákból építkeznek), valamint az elbeszélői nyelvezet sem támaszt olvasási nehézségeket; a megatextus az, ami élvezettel és örömmel, valódi esztétikai élménnyel tölthető el a befogadót. Az adott fantasy-szöveg megítélésekor a legfontosabb kérdés ezért tehát az, hogy a regény írójának tulajdoníthatjuk-e a megatextust, vagyis a világteremtő aktust. Természetesen a cselekményes és/vagy fantasztikus szöveg önmagában is lehet elég izgalmas – amint egy jó krimi vagy kalandfilm is szórakoztat –, és éppen ez tartja életben a világgalkotás elemét nélkülöző regényeket.¹⁵

A fantasy sokat bírált eleme az akciót nyomasztóan uraló erőszak, bosszú, gyilkosság, vér; fekete mágia és hasonlók. A kiemelt M.A.G.U.S.-regényekben azonban szinte mindig találunk utalást arra, hogy a hős tulajdonképpen önvédelemből, kényszerűségből, a felette álló sors akaratából és egyáltalán nem örömmel gyilkol; s az alapkönyvek szabályzata is hangsúlyozza a hiábavaló öldöklés helytelenségét. Raoul Renier *KORONA ÉS KEHELY* című regényében olvashatjuk a következő, némiképp giccses, ám az öncélú erőszak vádját mindenképpen megcáfoló jelenetet: „– *Nyisd ki a szemed! – mondta végül [a renegát embervadász főhős]. – Azt akarom, hogy lásd az arcomat, mikor a pokolra küldelek. Amadís engedelmességedet, és utolsó döbbenetét magával vitte arra a távoli, túlsó partra, ahonnan nincs visszatérés. Sosem gondolta volna, hogy a gyilkosa sírni fog, amikor fölé hajol.*”¹⁶ Renier szövegeiben legföljebb az erőszakos részek szükségtelenül részletező leírása kelthet megütközést, ám például a többé-kevésbé fikciós és populáris RYAN KÖZLEGÉNY MEGMENTÉSE esetében éppen ez vált ki katartikus hatást, és emeli meg az amúgy elcsépelet klisékre épülő háborús műfaji filmet. Amennyiben tehát a fantasy a kanonikus irodalom körén kívül reked is, semmiképpen sem azért, mert olyan tartalmat jelenít meg, ami „tilos” a magas művészet alkotásaiban. Erre a belátásra pedig már a katolikus egyház is eljutott, s újabban Tolkien kereszténységét és A GYŰRŰK URA vallásos olvasatát propagálja az *Új ember*.¹⁷

Az utóbbi bekezdésben foglaltakhoz hasonló legitimációs célzatú párhuzamok jellemzően a fantasy-irodalom és a szerepjátékok köré szerveződött fórumok retorikájában bukkannak fel. Mivel e fórumok a „szabad és korlátlan” interneten működnek,¹⁸ ott a hivatalos irodalomrendszeren kívül álló önjelölt esztéták is kifejthetik véleményüket, vagyis az alulról (belülről) jövő kanonizációs törekvések hangja szólal meg. A fórumlakók érveinek három fő iránya érdemes különösen figyelmünkre és vizsgálandó meg irodalomtudományos módszerekkel: 1. az iskolai oktatás sugallta normatív kánon kérdése; 2. a mára klasszikussá érett, ám megszületésükkor szórakoztató, ponyva státusú művek és a kánon mozgása; 3. a fantasztikus irodalom és a fantasy összemosódása.

3. A (magyar) fantasy és a kánonok

Az akadémiai irodalomtudomány és a népszerű olvasmányok közeledésének talán legérdekesebb eseménye Tolkien műveinek kánonba „begyűrűzése”. A fentebb tárgyalt folyamat mellé a magyar irodalomtörténet-írásban paradigmaváltónak szánt A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETEI (főszerkesztő: Szegedy-Maszák Mihály, Gondolat, 2007) törekvését állíthatjuk: a XX. század irodalmát tárgyaló kötet külön fejezetet szentel Rejtő Jenő írásművészetének!

A magyar fantasy olvasótábora értetlenül áll a tény előtt, hogy egyes intézményekben kötelező olvasmánnyá avanszált a Tolkien-fantasy, de elítélt, tiltott vagy csak egy-

szerűen peremen helyezkedik el a magyar fantasy. Egyesek követelik a legjobb magyar szerzők és művek iskolai oktatását, mások hangot adnak abbéli félelmüknek, hogy a kötelezővé tett szöveg olvasása esetleg már nem szerezne örömet.¹⁹ A kérdésnek (bár nem kimondottan a fantasy-irodalom kapcsán) Arató László szentel figyelemre méltó tanulmányt: szerinte az iskolai irodalomtanításnak nyitnia kell a gyerekek érdeklődését felkeltő művekre.²⁰ Arató László azt állítja, hogy ha nem is irodalomtörténetet, de példának okáért narratológiát, kommunikációelméletet, archetipikus helyzeteket kiválóan lehet kortárs populáris termékeken tanítani. Cikkében illusztrációképpen a Kispál és a Borz rockegyüttes egy dalszövegét elemzi úgy, mint máskor egy Ady-verset. A kísérlet kétségkívül működik, azonban a Kispál-szöveget nem mint a kortárs magyar irodalom részét tárgyalja, hanem mint egy *ad hoc* írást, s ezért a magyar irodalmi kánon lehetséges kitágításának kérdésére kitérő választ ad.

Az irodalmi kánonba tartozó szövegek (az „*irodalmi tények*”) kérdését már Jurij Tinyanov elemezte, és éppen arra mutatott rá, hogy bizonyos szövegtípusok spontán módon kikerülnek belőle, mások pedig valamiért belekerülnek.²¹ A mozgás és egy-egy műfaj frissülése szerinte leggyakrabban éppen a magas és populáris regiszter közötti áthelyeződéssel következik be. S az irodalomtörténet-írás sem tagadja, hogy Shakespeare vagy Lope de Vega zseniális, ám üzleti alapon termelő mesteremberek voltak; vagy hogy a XVIII–XIX. századi magyar regénytörténet is a románoknak nevezett, külföldi mintákat megmagyarító ponyvaművek elutasításával, lenézésével, sőt törvényi tiltásával kezdődött. Ezek a szerzők és művek mára mind az akadémiai kutatások megbecsült tárgyaivá nemesedtek, míg a romantikus történelmi regény (Walter Scott, Cooper) javarészt kikopott az irodalomtanításból, és a gyermekirodalom parkolójágyányára került.²² Tinyanov a húszas években a cselekményes próza háttérbe szorulását figyelte meg,²³ Stemler Miklós idézett cikkében éppen a posztmodern próza visszaszorulását és a cselekményes próza reneszánszát látja Tolkien népszerűsége és kanonizálódása mögött. A szintén orosz formalista Ejhenbaum ugyanakkor figyelmeztet, hogy „*meg kell különböztetni azt a tömegirodalmat, amelyik előkészíti az új műfajok kialakulását, attól, amelyik felbomlásuk folyamatában keletkezik*”.²⁴ A formalizmus által leírt irodalmi paradigmaváltások és műfaji mozgások relativisztikus rendszerében e megkülönböztetés szerepe az értéktulajdonítás mozzanatában érhető tetten: a korábban magas műfaj popularizálódása epigonizmus, míg a populáris adaptációja eredményeképp létrejövő magas műfaj értékteremtés. A fantasy szituációjának pontos megállapítása meglehetősen kérdéses.

Véleményem szerint a M.A.G.U.S.-szövegekre – lévén, hogy bármennyire legyen is egyedi világuk, tolkien és más külföldi mintákat követnek – mindenképpen az epigonizmus árnyéka vetül, és ez fokozottan érvényes a világteremtő szerzők, illetve szövegek körén kívül eső regényekre. Az angolszász fantasy megítélése azonban jóval összetettebb feladat, hiszen a magyar rendszer felől szemlélve a felhígulást megelőző szakasznak és magas irodalmi mintának kell tekintsük. Ugyanakkor kétségtelen, hogy nemcsak a kelta eposzok bizonyulhatnak az „eredeti” fantasy elődeinek, hanem a megszületésük idején populáris és megvetett, mára azonban filológiai csemegévé nemesült lovagregények is. A kapcsolódás egészen nyilvánvalónak tűnik az Artúr-mondakört feldolgozó szövegekkel és a spanyol lovagregényekkel (az idézett Renier-szövegrészletben Amadís neve az Amadís de Gaulából származhat). Tolkien és kortársai hasonló szövegekkel dolgoztak egyetemi kutatómunkáik során, és éppen ezek azok a művek, melyek alapján a pszeudoközépkori lovagvilág életre kelthető. E XX. század-

ra kanonizálódott művekhez képest azonban az angolszász fantasy is a lecsengés, a ki-merülés, a popularizálódás fázisát képviselné, éppen úgy, mint az egy évszázaddal korábban virágkorát élő Scott-féle történelmi regény?

A fantasy legitimálására és kanonizálására törekvő rajongók egy sor olyan, magas irodalomhoz sorolt szerzőt említenek, akiknek az írásmódja közel áll a fantasyéhoz (de, szögezzük le: nem egyezik meg vele). Magyar vonatkozásban Kodolányi Jánost, Gulácsy Lajost és az általa ihletett műveket, valamint Weöres Sándort citálják, akik többé-kevésbé valóban saját fantasztikus világot teremtettek és népesítettek be. A világirodalomban pedig – mint Varga Illés fogalmaz vitairatában – „*elég csak a Nobel-díjasok háza táján körbenézni, és rögvést látni fogjuk, hányszor, de hányszor irányította már rá a figyelmet (közvetlenül vagy közvetve) fantasztikus, illetve fantasy-irodalomra a legrangosabb nemzetközi akadémiai ítéשבizottság: Günter Grass (1999), José Saramago (1998), Gabriel García Márquez (1982), Isaac Bashevis Singer (1978), Hermann Hesse (1946), Thomas Mann (1929), William Butler Yeats (1923), Maeterlinck (1911), Selma Lagerlöf (1909), Rudyard Kipling (1907). E helyütt érdemes megemlíteni azt is, hogy a bírálóbizottság – nem egyszer – valamilyen formában az élénk képzeletvilágra hivatkozva ítélte oda a díjat*”.²⁵ Feltétlenül megemlíthető továbbá Umberto Eco, aki az egyetemes kultúra elemeit rendezi újra úgy, mintha alapkönyvből tallózna, s akire igen találóan illik Milosevits Péter „*műveltségi fantasztikum*” kategóriája.²⁶ A felsorolt szerzők megközelítése a fantasytól elvonatkoztatva sem könnyű: elég a „*mágikus realizmus*” fogalmának problematikusságára²⁷ vagy a fantasztikus irodalom kategóriájának képlékenységére utalni. Véleményem szerint irodalomtudományi igényű feladat – s mindenképpen túlmutat e dolgozat keretein – fantasztikum és fantasy között pontos különbséget tenni, illetve közös vonásaikat megmutatni. A továbbiakban ezért csupán megkísérlem egy viszonylag modern és igen termékeny, ám csupa kanonikus műre kidolgozott fikcióelmélet vázlatos adaptálását a fantasy-irodalomra.

Wolfgang Iser *A FIKTÍV ÉS AZ IMAGINÁRIUS* című, először 1991-ben megjelent könyvében²⁸ kifejtett elmélete alkalmas lehet a fantasy-irodalom leírására, illetve rendszere jól szemlélteti fantasy és szerepjáték viszonyát. Iser a klasszikus realitás-fikció kettősséget (és annak minden problémáját) felülírja egy harmadik elem, az általa imagináriusnak nevezett komponens bevezetésével, a szöveget pedig a fikció iránti antropológiai igény játéktereként értelmezi. Az irodalom szerinte olyan közeg, melyben *valóságdarabok*, vagyis „*társadalmi, történelmi, kulturális és irodalmi rendszerek sorából*”²⁹ önkényesen összeválogatott elemek, *fiktív aktusok* (a valóság deformálásának, illetve az imaginárius megformálásának eszközei) és *imaginárius tartalmak* (a spontán fantázia, képzelet, álmok, elképzelt világok) összjátéka valósul meg. A játékot a szó szoros értelmében veszi Iser, és Roger Caillois francia szociológus híres játékfelosztása alapján osztályozza is az irodalmi szövegben megjelenő formáit. A négy alapjáték, az *agon* (verseny, küzdelem), *alea* (szerencsejáték), *mimikri* (szerepjáték, utánzás), *ilinx* (tudatmódosító játék) Iser szerint a legfontosabb fikcióképző aktusok sémái – és egyúttal a fantasy-szerepjáték pillérei is. Könnyen elképzelhetjük a fantasy szövegeit mint a (szerep)játék médiumát; az imagináriussal azonosíthatjuk a teremtett világot, a megatextust; s mindazok az (eddigiekben elemzett) formálási technikák, melyek a valóság mintáit alkalmazzák például Ynev megjelenítésére, volnának maguk a fikcióképző aktusok.

Iser kizárólag szövegekkel foglalkozik, ennek ellenére vagy éppen ezért a játékéletvet az írott anyagban mutatja ki. Noha elméletének csúcsa kétségtelenül a játék vagy más szóval a performansia elvét leginkább megvalósító, nem valóságábrázoló szöveg;

e rendszer rámutat egyben arra is, hogy az imaginárius játék csakis fiktív szöveg tény-szerűségében, szöveg révén, szöveg nyomán jöhet létre: a szerepjáték tehát elképzelhetetlen megelőző fantasy-szöveg nélkül. Hiába gondolhatnánk a szerepjátékot az iseri szöveg alapú elképzelést meghaladó szuperjátéknak; a performatív struktúra első lépése: a világteremtés, vagyis a valóságból vett elemek kiválasztása, az imaginárius világ megkonstruálása hiányzik belőle. A szerepjátéknak tulajdonított előnyök eredendően ugyanis a fiktív és az imaginárius szövegbeli összjátékában valósulnak meg, éppen ezért tartom kiemelten fontosnak a fantasy-szövegek vizsgálatát. A szerepjátékkal ugyanis a szövegbe írott fiktív játék valósággá formálása következik be, mely – mint könyvének zárófejezetében Iser rámutat – már a szöveg befogadásának performatív aktusában (tisztán imaginárius eljárás: a szövegbe kódolt történet képzeletbeli megelenedése során) is megtörténik. A fantasy-regény olvasásához a szerepjáték legfőbb a társas élményt teszi hozzá, ugyanis a fiktív szöveggépződés és az imaginárius befogadásának mozzanatait tudatosító olvasás éppúgy interaktív, performatív (és nem utolsósorban szórakoztató), mintha ténylegesen dobnánk a kockával. A lényeg tehát ismét a világalakításban rejlik, ez azonban csak fiktív szövegben, fantasy-regényben jöhet létre.

Egy adott fantasy-világ szabályokkal történő végleges rögzítése és kidolgozása – ami elengedhetetlen feltétele a jól játszható szerepjátéknak – azonban „megöli” a szövegeket. Amint előre lefektetett elemek szabad és végtelen számú kombinációjaként lehetségessé válik a való világból, illetve a „klasszikus” irodalomból ismert mitikus alap-történeteket, cselekménysémákat fantasy zsánerkellékekkel felöltöztetni, akkor a regények elveszítik világteremtő szerepüket. A „kalandmodul”-nak nevezett cselekménycsírák, történetvázlatok a játéknak vannak alárendelve; a lényegében ezeket végigíró és a világteremtés aktusát nélkülöző szövegek menthetetlenül utánzatnak, esztétikai érték nélküli epigonnak bizonyulnak, s azok szerepét a fantasy formái között – mint azt Bokody Péter idézett írásában bemutatta – valóban joggal veszi át a szerepjáték. A magas irodalomból jól ismert játékos, performatív stratégiák (például Esterházy: TERMELÉSI REGÉNY, Pavic: KAZÁR SZÓTÁR, Cortázar: RAYUELA stb.) és az egy-egy végigjátszott kaland alapján megírt fantasy-regények (ugyanígy a világteremtő regények és a szerepjáték-alapkönyvek) közötti különbség talán ahhoz hasonlítható, mintha valaki Borges TLÖN, UQBAR, ORBIS TERTIUS című novellájának ötlete nyomán tényleg végigírná az elképzelt világot leíró és csak fiktív könyvek lapjain létező enciklopédia szócikkeit. Akár szerepjátékról, akár epigonregényről legyen tehát szó, mindenképpen másodlagosnak kell tartuk a világteremtő szöveghez képest. A magyar M.A.G.U.S. helyzete azonban különleges: a több szerző által közösen létrehozott, írt és éveken át fejlesztett rendszer esetében kevésbé élesen választhatók külön az eltérően megítélendő szakaszok, mint a jóval Tolkien regényei után megalkotott Középfölde vagy éppen a Star Wars szerepjáték kapcsán.

Wolfgang Iser gondolatmenete egyúttal jelzi, hogy a minőségi fantasyt lehetséges volna a posztmodern gondolkodás számos területén megjelenő játékelmélet speciális megvalósulási formájaként értelmezni. Az irodalmi performancia elemzése kapcsán ugyanakkor egyelőre – ismereteim szerint – nem került sor a fantasy értelmezésére és elméleti diskurzusra emelésére. A performancia révén mindazonáltal filozófiai-esztétikai elméletet lehet állítani a fantasy-irodalom mögé, amit a spontán fórum-művészetelméletek a kanonizálás egyik legfontosabb kritériumaként jelölnek meg.³⁰

4. Fantasy a populáris és magas irodalom elmosódó határán

A tekintélyes medievista és recepcióesztéta, Hans-Robert Jauss – olyan szerzők, mint Borges, García Márquez és Calvino szövegeinek elemzése során – leszögezi, hogy az irodalmi posztmodernsége különösen jellemző „*a posztmodern esztétika sajátossága: a magas és tömegkultúra szimbiózisa*”.³¹ Jauss az „*elbeszélő felélesztésében*”, a „*narratív varázslat*” újrafelfedezésében látja a tömegkultúra hozadékát, mely az idegen kultúrák (például Latin-Amerika) nyújtotta új tapasztalatok leírásának-elbeszélésének lehetősége révén tör utat a magas irodalomba. A fantasy-irodalom bemutatott jellegzetességei kitűnően illeszkednek a jaussi elgondolásba, s egyben jól mutatják be a napjainkban tapasztalható populáris és magas regiszterek összemosódását. A két regiszter keveredése mellett megfigyelhető a Jauss-elemzésben a zenekultúrához kötött médiaforradalom, a szubkultúrák nyilvánossá válása, esetünkben az internetnek köszönhetően. Befejezőként és összefoglalásként néhány, a fantasy-irodalomban megfigyelhető – a populáris és magas kultúra összemosódása szempontjából fontos – csomópontot szeretnék felidézni.

A mégoly autonóm fikciós univerzumnak tetsző Ynevbe (és hasonlóképp Tolkien világába is) számos, a fikciót szándékolatlanul megtörő vagy leleplező, ismerős kulturális elem szűrődik be. Nem az embercivilizációból tudatosan és bevallottan átvett biológiai vagy fizikai elemekre, hanem mindenekelőtt idegen szavakra, intertextusokra (vendégszövegekre) gondolok, melyek sajátuk látszó teremtményeket jelölnek, ám amelyeket a „reális” magas kultúrából kölcsönöztek a fiktív populáris világ alkotói. Ezek közé tartozik mindenekelőtt a deformált (latin, arab, spanyol, olasz, holland mintákra emlékeztető) nyelvek sora. Az ynevi „nyelvek” időnként egy-egy egész mondat erejéig is megjelenhetnek, de leggyakrabban földrajzi, illetve tulajdonnevekben vagy tárgyak elnevezéseiben bukkannak fel. A regények végén mindig megtalálható szószerdet jelzi, hogy inkább szavakra, mintsem grammatikával rendelkező nyelvekre kell gondolnunk – a tolkien eszmével szöges ellentétben. A deformáció olykor lehet zavaróan minimális: Renier-nél Baál-Kain, illetve Malchisedek nevű szereplőkkel vagy a már említett Amadís névvel találkozhatunk, de említhetnénk olyan közneveket, mint a „*puta*” aszisz (és spanyol) nyelven kurtizán jelentésű szót, melyek Ynev fiktív önállóságát rontják.

Számos esetben a világirodalomból kölcsönöznek-adaptálnak mindenekelőtt lírai alkotásokat a fantasy-szerzők, melyeket azután fiktív szereplőik szájába adnak. Az ACÉL ÉS OROSLÁN-ban például egy bárdpárbajt (lovagi és költői összecsapást) olvashatunk, melyet egy óangol ballada felhasználásával írt a szerző, s amely a CYRANO DE BERGERAC párbajjelenetét idézi fel. Az intertextusok között magyar szövegeket is találhatunk: Wayne Chapman CSEPP ÉS TENGER című kötetében egy átalakított Faludy-verssor (74.) mellett az Adytól kölcsönzött „*perc-emberek*” kifejezés bukkan fel (55.). A fejezetek elé helyezett (ál)mottók vagy Chapman talán legjobb regényének címe, a KARNEVÁL is intertextuális utalásnak bizonyul – a magas irodalmat és kultúrát jól ismerő, Hamvas Béla kedvelő olvasó számára egyenesen bántó a cím átvétele. A kötet zárólapjain olvasható KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS-ban a kölcsönszövegek szerzőinek és műfordítóinak listája alapos világirodalmi tájékozottságról tanúskodik, Hamvas nevének és művének ignorálása ezért legalábbis meglepő.

Az igazi populáris olvasótábor – részben az intertextusoknak köszönhető nyelvi ki-munkáltságért – Chapman prózáját egyenesen túlstilizáltak tartja, ami ékesen jelzi,

hogya a szöveg elmozdult az alacsony regiszterből. Alain O'Connor (dr. Pálinkás Imre orvos) egy interjúban számol be erről a stíluskeverésről, populáris és magas elemek szándékolt kombinációjáról: „[Kérdező:] *Én, személy szerint, azt sem bánom, hogy ha lassabban készül el egy mű, de hordozza azt a többlet-mondanivalót, amit kell. Mennyi időt szoktál rászánni a »feldúsításra« és hogyan kell ezt érteni? A cselekmény fő szála már ki van dolgozva, és csak magyarázatként egészíted ki ezekkel?* [Celsior:] *Közel kész regény mellett leülök »szakirodalmat«, történelmi értekezéseket, verseskötetet olvasni, hogy a csinósítás ne rutinból menjen. Sokszor bejön.*”³² Magas és populáris irodalom összesződéséről tanúskodik végül a fantasy-regények kereskedelmi forgalma: mára a nagy könyvterjesztő láncok polcain is megtalálhatók, a kiadó könyvesboltjában pedig sajátos egyvelegét találjuk a legkülönbözőbb „szórakoztató” könyveknek.³³ Végül, de nem utolsósorban a fantasyval foglalkozó irodalmárok, kongresszusok, egyetemi kurzusok és kutatócsoportok, folyóiratok, az OSZK szerverén helyet kapott fantasy-bibliográfia³⁴ és ez a dolgozat is magas és populáris irodalom kettősségének feloldódását mutatják.

Végkövetkeztetésem az, hogy a magyar fantasy-irodalom mint zsáner semmiképpen nem kanonizálendő, mivel az epigonizmus kérdése komoly kétségeket vet fel a szövegkorpusz nagyobb részének esztétikai értékével kapcsolatban. Fantasy és szerepjáték meglévő nyilvánossága, fórumai és szubkultúrája viszonylag jól működteti e regényeket, és éppen ez a környezet ragasztja meg őket a populáris regiszterben: az „ezt már ismerem, szeretem, megveszem” típusú marketing csírájában elfojtja a megújulást, a megszokottól való eltérést. Ugyanakkor elemzésem talán megmutatta azt a két irányt, amerre az epigonok közül kiemelkedő regények kitörhetnek. Egyfelől néhány, a világteremtő szerzők tollából származó vagy korai „klasszikus” mű, különösen Wayne Chapman KARNEVÁL-ja a magyar irodalom megnyíló kánona(i) felőli megközelítést és kritikai visszhangot érdemelne. Másrészt a fikció- vagy performanciaelméletek és a fantasy rokoníthatósága a művészetelmélet kontextusa felől is érdekessé és érdemessé teheti a világteremtő fantasy-irodalom s azon belül a korai M.A.G.U.S.-regények további vizsgálatát.³⁵

Jegyzetek

1. Hargitai Henrik rádióműsor-sorozata Tolkienről. <http://www.tolkien.hu/view.php?&c=1&a=2075&> és <http://www.visszaaradiohoz.hu/cikk.phtml?cim=irodalomtolkien.html>
2. Uo.
3. A klasszikust és kanonikust Hans Ulrich Gumbrecht: „PORAIBÓL MEGÉLEDETT PHOENIX”, AVAGY: A KÁNONTÓL A KLASSZIKÁIG (in: Rohonyi Zoltán [szerk.]: IRODALMI KÁNON ÉS KANONIZÁCIÓ, Osiris, 2001, 163–179.) című tanulmánya alapján különböztetem meg: kánonon a még mozgásban lévő, klasszikuson a már megszilárdult irodalmi sort érve. A fantasztikus irodalom kategorizálásának problémáihoz lásd: T. TODOROV: BEVEZETÉS A FANTASZTIKUS IRODALOM-

BA, Napvilág, 2002, továbbá Maár Judit: A FANTASZTIKUS IRODALOM, Osiris, 2001.

4. Lásd a 2004-es, Pécsen megtartott J. R. R. TOLKIEN: NYELV, HAGYOMÁNY, ÉRTELMEZÉS konferenciát (programja: <http://www.fantasya.hu/index.php?modul=cikk&mod=mutat&id=462&kezes=0>), vagy a SZTE és más egyetemek kurzusait. Az ELTE-n tudomásom szerint csak sci-fi témában működik kutatócsoport (scifi.elte.hu), de az Esztétika Tanszék 2006 tavaszára meghirdetett egy SZEREPJÁTÉK ÉS FANTASY SZAKSZEMINÁRIUMOT.

Harold Bloom 1994-es THE WESTERN CANON című művében nem veszi be a nyugati kánonba a fantasy egyetlen korábban említett képvi-

selőjét sem. Könyvének előszavában egyúttal figyelmeztet a kívülről jövő kanonizáció kétes értékére: „sokan csupán tizenöt percig híresek. E negyedórára szóló halhatatlanságot ma szabadon osztogatják, s ezt a »kánon felnyitását« célzó törekvések egyik legnevetesebb következményének tekint-hetjük”. (ELÉGIKUS TÖPRENGÉS A KÁNONRÓL, in: Rohonyi [szerk.]: i. m. 201.) Ugyanő tíz évvel később a Chelsea House MODERN CRITICAL VIEWS és MODERN CRITICAL INTERPRETATIONS Bloom-márkavédjegyes sorozatában Tolkien-antológiákat szerkesztett, vagyis maga nyitotta meg a kánont Tolkien előtt – vélhetőleg a közönség nyomására. Előszavában azonban Tolkien kanonikuságának átmeneti jellegét hangsúlyozza, illetve a gyerekirodalomban jelöli ki helyét: „Az t gyanítom, hogy A GYŰRŰK URA sorsa az, hogy előbb-utóbb nem lesz más, mint egy tekerővnyes emlék a régiségből, A BABÓ viszont gyerekirodalomként fog fennmaradni.” (J. R. R. Tolkien, ed. and with an introd. by Harold Bloom, Philadelphia, Chelsea House, 2000.)

5. Lásd az idézett Bloom szerkesztette kiadványok mellett Jane Chance (ed.): *TOLKIEN AND THE INVENTION OF MYTH*, Kentucky University Press, 2004; benne Nagy Gergely *SAVING THE MYTHS: THE RE-CREATION OF MYTHOLOGY IN PLATO AND TOLKIEN* című tanulmányával.

6. J. R. R. Tolkien: *A GYŰRŰK URA. A GYŰRŰ SZÖVETSÉGE*, Európa, 2004, 9. (Előszó.) Vö. Nagy Gergely: *J. R. R. TOLKIEN TUDOMÁNYOS MUNKÁJA: AZ ÍRÓ ÉS A KRITIKUS*. In: J. R. R. Tolkien: *SZÖRNYEK ÉS ÍTÉSZEK*, Szukits, Szeged, 2006, 361.

7. Lásd Tolkien: *A TŰNDÉRMESÉKRŐL*. In: uő: *SZÖRNYEK ÉS ÍTÉSZEK*, 167–243.

8. Vö. Christie Brooke-Rose: *A RHETORIC OF UNREAL*. Cambridge, 1981, Cambridge University Press. Idézi Stemler Miklós: *A VILÁGTEREMTÉS POÉTIKÁJA*, *Prae*, 2003/1. (Fantasy). <http://magyarirodalom.elte.hu/prae/>

9. Bokody Péter: *SZEREPIJÁTÉK ÉS FANTASY*, *Holmi*, 2002/10, 1299–1307.

10. A M.A.G.U.S.-kiadványok (regények és szerepijáték-kiegészítők) listája megtalálható az ENRAWELLI TUDÁSTÁR weboldalon: <http://enrawell.uw.hu/ET%20Cikkek.htm> Varga Illés a *Roham Agresszív Fantasztikus Magazin*ban publikált cikke, A MAGYAR ZSÁNER FANTASY TÖRTÉNETE DIÓHÉJBAN alaposan feldolgozza a magyar fantasy-könyvkiadás kalandos történetét. http://www.roham.hu/2006_2.html

11. http://www.endless.hu/?rovat=zona&cikk=muveszet_long

12. Talán érdemes megemlíteni, hogy a szövegek állandó kiegészítői a fantasy-képzőművészet sajátos stílusában készült illusztrációk. Az egyik legtekintélyesebb angolszász nyelvterületen dolgozó művész Boris Vallejo, galériája a <http://vallejo.ural.net> címen érhető el.

13. Pontosabban kalandot keres, de nem a kaland megoldásáért – ezt nevezi Stemler „*antiquest*”-nek. Véleményem szerint éppen a középkori artúriánus regényben figyelhető meg ez a fajta *quête*, ahol a lovagok kalandokat keresnek, de azért, hogy tökéletesedjenek, identitásukat/önmagukat megismerjék, ismeretlen küldetésüket a világban megismerjék stb. A konkrét kalandok ehhez képest másodlagosak.

14. A kortárs magyar médiaművészetből hozható fel hasonló, bár épp ellentétes irányú példa: Vásárhelyi Zsolt *LE PROFESSIONNEL – REMIX C.* alkotása, ahol a híres thriller-film végét megváltoztatva transzponálta a populáris művet a kánon-múzeum-akadémia háromszögébe. Nagy Edina: „MŰVÉSZI HATÁRÁTLÉPÉSEK” EGY MŰFAJON BELÜL? *VÁSÁRHELYI ZSOLT: LE PROFESSIONNEL (A PROFI) – HATÁRÁTLÉPÉSEK* című, 2004 áprilisában a Trafóban, Az ELTE-BTK Esztétika Tanszék, a Trafó, a Dayka Gábor Társaság és az Alternatív Szín házi Kutatóintézet szervezésében megtartott konferencián elhangzott előadás.

15. A fórumokon gyakran találkozok az ember ezzel a spontán irodalomelméleti distinkcióval: a naív olvasók szerint a magas irodalom az unalmas, de kötelező, a populáris irodalom ami izgalmas, ezért (tovább)olvasásra ösztönöz. Az www.rpg.hu irodalmi témájú topikjainak moderátora a korábban irodalmár minőségében idézett Stemler Miklós (Alyr), rendszeres vitapartnere Varga Illés.

16. Például <http://ujember.katolikus.hu/Archivum/2007.01.28./1105.html>

17. Raoul Renier: *KORONA ÉS KEHELY*, Valhalla Páholy, 1995, 178–179.

18. Elsősorban a jegyzetekben már szereplő www.rpg.hu, www.akonyvesbolt.com, www.fantasya.hu és az innen elérhető társoldalak.

19. Lásd a 2006. augusztusi *GONDOLATOK A FANTASY-ELLENESSÉGRŐL* című rendkívül gyenge vitaindító cikket és a fórumán kialakult annál tanulságosabb párbeszédet. <http://www.rpg.hu/iras/mutat.php?cid=4651>

20. Arató László: *A POPULÁRIS REGISZTER AZ IRODALOMTANÍTÁSBAN*, in: *IRODALOMTANÍTÁS A HARMADIK ÉVEZREDBEN*, Sipos Lajos (főszerk.), Krónika Nova, 2006, 897–903.

- 21.** Tinjanov, Jurij: AZ IRODALMI TÉNY ÉS AZ IRODALMI FEJLŐDÉSÉRŐL, Bókay-Vilcsék (szerk.): A MODERN IRODALOMTUDOMÁNY KIALAKULÁSA, Osiris, 2001, 228–239., 240–247.
- 22.** Vö. Bloom, Harold: ELÉGIKUS TÖPRENGÉS..., különösen 189. A Bloom-féle kánon közép-pontjában egyébiránt éppen Shakespeare áll.
- 23.** Tinjanov, Jurij: AZ IRODALMI FEJLŐDÉSÉRŐL, 242.
- 24.** Ejhenbaum, Borisz: A „FORMÁLIS MÓDSZER” ELMÉLETE, in: Bókay-Vilcsék: i. m. 265.
- 25.** MŰVÉSZET-E? – 3. <http://www.endless.hu/?rovat=zona&cikk=muveszet3>
- 26.** Milosevits Péter: A TRÜKKREGÉNY FOGALMA 2000, 2004/7–8., 111–116. Milosevits trükkregény-elméletében nem tér ki a (pillanatnyilag) populáris regiszterre.
- 27.** Lásd Bényei Tamás: APOKRIF IRATOK, Kosuth, Debrecen, 1997.
- 28.** Iser, Wolfgang: A FIKTÍV ÉS AZ IMAGINÁRIUS, Osiris, 2001.
- 29.** I. m. 25.
- 30.** Lásd <http://www.rpg.hu/iras/thozzaszol.php?id=4651&commall=1>
- 31.** H-R. Jauss: AZ IRODALMI POSZTMODERNISÉG, 217. és EGY POSZTMODERN ESZTÉTIKA VÉDELMEBEN, 261. Mindkettő in: uő: RECEPCIÓELMÉLET – ESZTÉTIKAI TAPASZTALAT – IRODALMI HERMENEUTIKA, Osiris, 1997.
- 32.** <http://www.rpg.hu/iras/mutat.php?cid=2373>
- 33.** Ízelítőül: Márai, Eco, Rejtő, Stephen King, Dumas, Oscar Wilde, George Orwell, Hrabal, Vonnegut, Szabó Magda, Vargas Llosa, Jane Austin, Agatha Christie, Eric Knight, Joseph Heller, García Márquez stb. (www.akonyvesbolt.com)
- 34.** <http://mek.oszk.hu/00000/00011/00011.htm>
- 35.** Hálás köszönetemet szeretném kifejezni S. G. (Puma) barátomnak, aki fantasy-regények olvasására és elemzésére biztatott, valamint segítségemre volt számos alapvető háttérinformáció megszerzésében.

Tatár Sándor

GYORSBOSSZÚ

Egy vérfarkas gondolt egyet, és elment
a temetőbe, oda, hol
egy tanító nyugodott csendben
(ki többé már nem kutyagol,
nem szagol sültet, nem suhogtat
nádpálcát nebulók fölött,
nem él ki ösztönt s nem is oktat –
kíméli már a sok kölyök);
megállt a vérfark' ama hantnál,
hol nyugodott a tannak férfia
(úgy vélvén, hogy a szép szó mindig használ)
és megkérlelte őt: „Ragozz el!”
A tanár nyájas volt (vagy félt tán? egykutyá!)
de tény, nem mondta „Húzz el padlógázzal!”
; sőt *ordentlich* ragozni kezdte:
„weswolf”, „wemwolf” – haladtak esetről esetre.
Hanem a fordítónak esélye nem volt;
mint látható, a vérfarkas, az „werwolf”.

Mármost ő ezt miként ragozza?!
 „A mennykő csapjon”, gondolá,
 „esthajnalcsillagodba!”
 s ahelyett, hogy fejét szilánkká törte volna,
 a derék ex-tanerőt és a vér-
 farkast simán megmurderolta.

Tanulság

Prémes olvasó, a facit, lásd:
 költögethatsz te oktatót,
 bár tőle se kapsz palacsintát,
 fajtáját meghathatja bók;
 szelíd a sofőr, pék, kanász,
 a bakter, szűcs, hóhér (!), vegyész –
 hanem a fordítókkal jól vigyázz!

(MÉG) LE(JJEBB) A LIPIDEKKEL?

Alberto Giacomettinek

vagy –

(mégis) Nádasy tanár úrnak?

Talált; süllyedt, mondom – az érzeményeket
 (← önnön) csak akkor látom meg, mikor
 már törnek kifele; az árjuk mételyez,
 az okozat meg puszít, eltípor.

Bár nem tompítja oly sok zsír a látást,
 a készültséghez mégis, lám, elég –
 csodálkozhatom, bennem mit talált más,
 csak utólag látván (úgy-ahogy) bensőm árterét.

Nem tanulmányozhatom hát terepasztalként,
 mint torpan' s nyargalász bennem a düh s a vágy;
 zsír- és húsfal fed el készülő vihart, balhét.

Ha társra vágyom, aki szívből (s lépből!) ért meg,
 ki nem olyannak lát, miként egy plüssbabát –
 legyek hát, földi üdvömért, még ösztövérebb!(?)

Ágai Ágnes

$$\mathbf{a^2 + b^2 = c^2}$$

Végül is persze, hogy $a^2 + b^2 = c^2$,
 és a háromszög szögeinek összege 180° .
 Ez így természetes. Miért is tiltakozna?
 Végül is a dolgok szépen elrendeződnek,
 minden a helyére kerül,
 nincs joga kétségbe vonni.
 $a^2 + b^2 = c^2$. Korábban esetleg megkérdőjelezte,
 voltak kételyei, fenntartásai,
 netán ellenvetései, ellenállításai,
 de hát ez a múlté. Ma már elismeri,
 írásba adja, hogy $a^2 + b^2 = c^2$.
 Ez a Napnál is világosabb,
 bár a Nap világossága sem egyértelmű,
 de hát ez más kérdés. Illetve
 a kérdésnek másik oldala,
 mondhatni másik vetülete.

Az ember végül is elfogadja,
 hogy $a^2 + b^2 = c^2$, és a háromszög szögeinek...
 Ez evidens. Minden kétséget kizáróan,
 noha minden kétséget
 soha nem lehet kizárni.
 A kizárt kétségek = megtorpanás.
 Végül is – de mikor is van végül is? –
 a feladványok megoldódnak.
 Az ember végül is nem hadakozik
 a tételekkel. Semmivel sem hadakozik.
 Persze esetleg felvetődhet benne,
 hogy $a^2 + b^2 = d^2$, de erről jelen esetben
 szó sincs. Köztudott, hogy $a^2 + b^2 = c^2$,
 és amit a köz tud, az köztudott,
 és el kell fogadni.
 Vagyis (lásd fent): $a^2 + b^2 = c^2$.

Vári György

„VAN ERRE SZÓ, DE NINCS EMLÉKEZET”

Balla Zsófiáról

A Balla Zsófia összegyűjtött verseit tartalmazó kötet egy, a *Holmi* felhívására írt ars poeticával kezdődik (LEVÉL EGY IFJÚ KÖLTŐHÖZ, Rilke híres leveleinek mintájára), csak ezután olvashatjuk időrendben az addigi kötetekből beválogatott verseket. A nyitóverset kiemeli a kötetből összeállítója. Az eddigi utolsó verseskötetet szintén ars poetica zárja, A TÁRGY című vers. Aligha véletlen, hogy Balla pályáját ars poeticák keretezik. Ez az életmű, mint a Nemes Nagy Ágnestől eredő hagyomány folytatója, ahogy azt látni fogjuk, a költészetet megértetésként, a homályból való kiemelésként, felmutatásként, mérésként fogja fel, igazabb, pontosabb definíciók megkísértéseként érti. Elkerülhetetlennek tűnik hát ezen az észjáráson belül maradva az oly kitüntetett helyzetben lévő, oly súlyos feladatokkal birkózó költészetnek magának a mibenlétéről is szólni.

A nyitóvers szövegéből magából könnyedén és számos sajátosságával együtt kiolvasható az előbb vázlatosan jellemzett poétika, az élmény és a költészet sajátos szembenállása. A dolgokban benne rejlő lényegit, az élmény valódi súlyát, mögöttesét, ha tesszik, az élmény metafizikáját keresi a költői szó a vers szerint: „*Ahogy megnyílik a történet fõlszíne szélesepert, / széthessentett idők közt más tájra... lát...*”

A látható mögött valami állandóra irányul a költészet, az érzéken és időn túli keresése, megmutatása az érzékelhető által, ahogy a vers mondja: „*ami csak sejlik, s ahogy rámutat*”. A költészet ebben a felfogásban bensőségesen kötődik, persze, a fogalomhoz: „*ne higgye, régi lom / a fogalom, vagy hogy az szép, mi tetszetős*” – halljuk az intést. A vers a fogalom, a megfogalmazás segítségével mintegy állandóvá teszi, mozdulatlaná és örökké az élmény esetleges egyszerűségét: „*ami önnek élmény, tapasztalás, / annak lesz betű-hang-szó formája, teste / ...Mi élmény, az csak formáltságban élhet*”. Ezért aztán a költészet sine qua nonja a kontroll lesz, a megértés és megértetés, a felmutatás szolgáló-ánya: „*De az élmény nem lehet szülőjét evő cápa: / Önnek kell uralnia, ne kerüljön alája*.” Egy sajátos módon karteziánus költészeteszmény megjelenésével szembesülünk ebben a versben, ez a verseszmény, mint a folyamatosan formálódó Balla-életmű egyik alap-eleme, hol ironizálva, bizonytalanul, hol más, gyakran radikálisan más poétikákkal szembesítve, hol ismét dominánsan jelen van már a kezdetektől egészen e pálya pillanatnyi végpontjáig. A „*régi lom*” szintagma a már idézett mondatban arra utal, hogy ez a költészeti eszmény önmagát konzervatívnak tartja, részben ebben a konzervatívizmusban leli méltóságát, tudja, hogy – Nemes Nagyot idézve – azt „*méri, ami mérhetetlen*”, mindenek ellenére, „*mégis*”. A költői szó ugyanakkor inkább pátoszát nyeri e lehetetlenségből, a vers lehetőségeinek kontrollja nem mindig mutatkozik e versbeszédben. A költészetnek feladata van, és e feladat el nem végzése, ha a nyelv önmagáért vett játékát, szépségét, lehetőségeit kutatjuk. Az „*öncélúság*”-ot veti szemére ez a credo az esztéta és a „nyelvjátékos” jellegű költészetnek egyaránt a már idézett sorban: nem az a szép, ami tetszetős.

Az esetleges tárgy, élmény, esemény megformálása voltaképpen költői átváltoztatás, a tárgyban a tárgyon túlit, a belső transzcendenciát mutatja fel, hasonlóképpen ah-

hoz, ahogy Pór Péter érti Rilke-értelmezésében az „*orfeuszi átváltozás*” fogalmát. Az orfeuszi alakzatban megszűnik az idő és a vers maga is, sőt talán inkább létezővé lesz, mint tárgya, „erősebb lét” lesz, ha tetszik, a műalkotásé. A Balla eddigi utolsó kötetét záró ars poetica szavaival: „*A vers / a tárgyban megteremt a permet színeváltozását.*”¹ A tárgy alakzattá válik a versben, a vers őrzi és felmutatja, ahogyan Pór Péter fogalmaz, „*a dolgok... magáért való jelentését.*”² Az ÚJ VERSEK-ben „*Rilke szakít a tapasztalati világgal, illetve annak bevett interpretációival, és a teret, a perspektívát és a transzcendenciát a művésziileg létrehozott individuális létezőbe helyezi.*”³ Mutatis mutandis, valami hasonlót figyelhetünk meg Balla Zsófia esetében, akinek Rilke legfontosabb szerzői közé tartozik, csakúgy, mint Nemes Nagy Ágnesnek. „*Átváltozás és katarzis. Ez visz ég fele, / ez visz ég iránt; így áramol az Isten / dallamokban, így török meg a világ / minden sűrű képben, és tisztul meg az élő / a képek sűrűjében.*”

Az átváltozás a világ megtörése a sűrű képekben, a világ eltörlése és végérvényes újrateregetése a képben, ez a költészet feladata, és ez őrzi a katarzist, a megtisztulást lehetőségét, világos, hogy itt egyszerre vallási és erkölcsi értelemben. A „*változtasd meg élted*”-et az esztétikai nevelés nagy hagyományába értelmezik-szelídítik a fenti sorok, az ugyanis eredetileg aligha humanista morális értelemben vett felhívás, Rilke szerint „*a szép nem más, / mint az iszonyú kezdete...*” (Nemes Nagy Ágnes fordítása).⁴ Egyúttal azonban az átváltozás megtisztulása ég iránt visz, az Isten áramol a dallamban. Ne felejtsük el, az átváltozás maga is lehet vallási képzet (akár a színeváltozásra, akár a transzszubsztanciációra gondolunk). A katarzis újjászületés lesz.

„*Feloldozni az ájult / olvasót a vers végére*” – folytatódik a költemény. A költő pap, aki az átváltoztatást végzi versében, és versével gyóntat, majd a vers által feloldoz. Az ájulás, majdnem-halál az olvasó átváltozását és újjászületését is jelzi. A vers hangvétele azonban nem támasztja alá azt, hogy itt mise zajlik, az írás műveletében megjelenik az át nem változott: „*az írás nem csupán / törődés, fájdalom, szótag, tört köröm*”. Ez játékos utalás arra, hogy az írás egyúttal nagyon is banális, az esetlegesben zajló tevékenység és a letört köröm semmilyen módon nem transzcendálható, mégis a legnagyobb mértékben hozzátartozik a dologhoz. A köröm motívuma később visszatér a versben, annak az antagonizmusnak a megjelenítőjeként, mely életet és alkotást mereven elválaszt egymástól, átváltozás előttire és utánira vagy legalábbis átváltoztatásra törekvőre. Ahogy Rilke mondja: „*mert valahol ős-ellentét feszül / az élet és a nagy munka között*”, avagy Balla Zsófia változatában: „*Mondták azt is Önnek, hogy versében szabad, / s miként jön ahhoz bárki, hogy / kioktassa, – hisz már nem köllök! / Így is van. De verseit elküldte nékem. Én ma / ligetbe mennék olvasgatni. Szabadság? Íme, / itt ülök bent. És Magának / levelet körmölök.*” A zárólat „*körmölése*” nemcsak a körömmotívum első megjelenésére, hanem a vers legelejére is visszautal: „*Én írok Önnek – annyiszor visszaéltek ezzel / a kezdéssel is, látja, milyen egyszerű / egy létező, jó fordulathoz kötni / magunkat, – kerékpáros a lassú teherautó / sarkát markolja – veszélyét Ön is tudja, biztos.*”

A zárás Tatjana levélkezdetének, így a vers kezdetének is egy verziója, de már sajátta teszi a fordulatot a vers, beépül motívikájába, megmutatva, hogyan kell elkerülni az epigonizmus veszélyét, hogyan kell valóban teremteni a versben. A megoldás egyúttal kicsinyíti, ironizálja is a századelő nagy dilemmáját azzal, hogy „*a nagy munkát*” körmöléssé változtatja, így e nagy munka életlő jellegét mindössze a köröm beszakadásának komor lehetősége mutatja. A kezdő sorok a teljes önállóságot állítják elének eszményként, azt kéri idősebb, rutinosabb társa az ifjú költőtől, ne hagyatkozzon a hagyományra, hanem uralja, küzdje ki a már ismertből, a már mondottból az élményt,

juttassa el egyetlen adekvát megfogalmazásához. A végén pedig azt olvassuk, hogy költői teremtő szabadságunkat, autonómiánkat a verssorok korlátozzák, a tanítvány sorai, melyekre válaszolni kell, éppúgy, mint Puskin verses regényének híres passzusa, és ez nemhogy nem baj, hanem „nagy öröm”, hiszen a játék, a variálás lehetőségét biztosítja.

„Megtörténik, hogy rátalál a sorra” – biztatja a lírai én ifjú és ambiciózus barátját, és már nem eldönthető, hogy saját fejében vagy a költői hagyományban talál-e rá. A vers állításával szemben a vers megvalósulása, csevegő hangneme és belső utalásrendszerre azt igazolja, hogy a költészet – néha akár kissé léha – játék is lehet. Munka és játék, kontroll és meglepetés, eredetiség és rábukkanás, definitív és ironikus hangvétel megmunkált, belakott távolsága rajzolja ki azokat a tereket, hasadásokat, amelyeket ez a vers éppúgy, mint Balla Zsófia költészete bejár.

Az első kötet (A DOLGOK EMLÉKEZETE) a legkarakteresebbek egyike az életműben, nagyon sokat ígérő indulás volt Balláé. Ebben a kötetben látványosan megfigyelhető az előbb jellemzett poétika számos eleme. „Egy hosszan kitartott hang vár; / szikrázó Mozart-ütem, / mások folyton morognak, / és ég a fülem. / Lágyan dong a harang, / és papírszelet szalad a szél után. / Van egy nagy barna szőnyegünk / meg délután.” (NYÁRELŐ.)

Az ütem jelzője, a szikrázó, alighanem jobban jellemzi a nyár eleji délutánt, mint a hangot, így a másik jelző, amely szintén a dallamra vonatkozik, a hosszan kinyújtott, szintén szolgálhat a napszak jellemzésére, a jelzőcsere a délutánt és a dallamot felcserélhetővé teszi, azt is mondhatjuk akár, hogy a dallam a kora nyári délután hangjává válik, hangot ad neki, lehetővé teszi számára, hogy a versben megszólaljon. Ami közös a délutánban és a napban, ami felcserélhetővé teszi őket, és amire felcserélésük utal, az a mozdulatlanság, az állandóság.

A harmadik sorban vált a vers, arra fókuszál, ami megzavarja ezt az immár versbe emelt, rögzített, ha tetszik, mozdulatlanná vált mozdulatlanságot, valamire, ami nem része a képnek, kívül van rajta, „mások”-ra: „Mások folyton morognak / és ég a fülem.” Nem derül ki, hogy kik, mit morognak, csak a zavaró csatornazaj a fontos, az, ami ellenáll, ami zavarja az átváltoztató figyelmet, az értetlenség. Az „és” kötőszó arra enged következtetni, hogy az égő fül a mások morgásának a következménye, hogy a dühtől és a szégyentől ég, ugyanakkor vissza is vezet minket az egymáshoz kapcsolt nyárhoz és hanghoz, a hang motívumsorát a fül, a nyárét, a szikrázását pedig az égés folytatja. „Lágyan dong a harang” a folytatásban, vagyis újfent ugyanaz a hang ismétlődik, és ez a dongás feltehetően egy időpontot jelez, azt a pillanatot, amelyben az idő megmerevedik, átváltozik, állandósággá lesz.

„És papírszelet szalad a szél után.” A Radnóti Miklósról jellemző, miniatürizáló képalkotás mellett is eltéveszthetetlen a sorban megbúvó József Attila-allúzió – „ördögszekéren jár a szél” – ez akkor válik teljesen világossá, ha a két vers címét (NYÁR, NYÁRELŐ) is az emlékezetünkben tartjuk. A papírszelet lehet akár az írás, az állandóvá tétel, az átváltoztatás szinekdochéja, mely a szelet, a mozgást próbálja beérni, „szalad a szél után”, ilyen módon mintegy a vers születését magát írja bele a versbe. „Van egy nagy barna szőnyegünk, / meg délután.” A van az első tagmondatban birtoklást, a másodikban már létezését fejez ki. A hatból ist lesz, a híres rilkei mondatnak megfelelően, amellyel a költő jellemezni akarta a készülő ÚJ VERSEK poétikáját: „das Modell scheint, das Kunst-Ding ist”.⁵ Az átváltozás történik itt meg, a nagy, barna szőnyeg, a hangok átváltozása nyárelővé. Ez a sorpár különösen és ez a vers egyáltalán azt mutatja, ahogy egyetlen, adott pillanata az időnek a versben mozdulatlanná, állandóvá, örökkévalóvá válik, ahogy

megtörök a folyamatosság, azt, hogy „*török meg a világ minden sűrű képben*”, hogy jön létre valami állandó, a nyárelő *istje*, a rilkei poétika ihletését Balla Zsófia költészetében. Erről az átváltoztatásról beszél az ECSET című vers kezdő sora is, az ecset: „*A világot foltokká teszi.*”

A „mások” egybemosása és pusztán zavaró hangként való észlelése, a folytonos morgás nyűgös számonkérése és az égő fül (égő füllel általában kisgyermeket szoktunk elképzelné), valamint a sehová sem kapcsolódó, váratlan, dicsekvő közlés, hogy van egy nagy barna szőnyegünk, egyként a gyermeki beszédmód, gyermeki érzékelés imitációja. A NYÁRELŐ tehát sejthetően egy gyermekkori emléket szólaltat meg, azonban olyan módon, hogy az emlékezés beszédhelyzetét egyúttal felszámolja az átváltozásban, az állandóságban, a jelenné tételben, úgy őrzi meg, hogy transzformálja. „*Van erre szó, de nincs emlékezet*” – áll az ÜNNEPET című versében, sok évtizeddel későbből. Beszédes, hogy az egészen korai vers első címe HANGULAT volt, csak a '95-ös válogatáskötetben változik NYÁRELŐ-re. A verset az átváltozásban eloldani az élménytől a Balla-féle poétika szerint, ez lehet az új cím ambíciója.

Mindez még akkor is igaz, ha a rilkei (és Nemes Nagy-i) ihletésnél közvetlenebben, nyersebben érezni József Attila lírájának hatását az első kötet meglepően erős verseiben. Egyszerűbben szólva: az egyáltalán nem biztos, hogy a verseket író kamasz lány ismerte egyáltalán Rilket, az azonban bizonyos, hogy József Attila egyik kedvenc költője volt. „*idegenek, akik elfogadnak, / még azok is, kik a ruhám mossák... / én nem értem, hogy itt vagyok, / mert azt várják, hogy igazoljam őket, / de szándékomban tiszta úr ragyog... Én vadnak érzem a világot. És gyávának magam*” – így indul és zárul például az első ciklus címadó verse, a CSALÁDUNK. Az ESTE záró soraiban szintén eltéveszthetetlen az elemi erejű József Attila-i ihletés, mégsem zavaró a vers ereje miatt, ezt Balla Zsófia be is válogatja kötetébe: „*Kinyiffant nyelvvel lóg a köd, / kint egy ág dühvel imbolyog, / s kupacba gyűl a hallgatás, / mint ruhán a lelkes, lágy molyok.*”

Az átváltozás, átváltoztatás lehetetlenségét szólaltatja meg a gyűjteményes kötet következő verse, a GYENGESÉG. „*Annyi erőm nincs, / hogy kezet emeljek magamra, / a jövőm púpként hordozom. / Ujjaim közül kifolynak / a papírok, égő elmék, / szememben megkövülnek a szobrok, / a zene minden sőt feloldott, / úgy érzem, mintha testemben / halott gyermeket cipelnék.*”

A gyengeség az idő átváltoztatására, az élménynek a költői szóban megtörténő átvilágítására, képbe sűrítésére, fogalmivá tételére való képtelenség: „*a jövőm púpként hordozom. / Ujjaim közül kifolynak / a papírok, égő elmék*”, ezért nem történhet meg az átváltozás csodája, nem születet meg a világot a képben megtörő vers: „*úgy érzem, mintha testemben / halott gyermeket cipelnék*”. Az égő elmék és a kezek, melyek nem tartanak, nem képesek arra, hogy uralják az élményt, és vessé, vagyis időtlenné tegyék a pillanatot, az időt púpként hordozzák, és a rögzítés eszköze, a papír is elveszti szilárdságát, ha hozzányúlunk, kifolyik ujjaink közül.

A címadó vers, A DOLGOK EMLÉKEZETE talán a kötet legjellemzőbb és legfontosabb szövege. „*A dolgok emlékezete / újra és újra megaláz. / Nekem nem emlékeim / csak fogalmaim vannak / s mellettem naponta / in memoriam ég a gáz.*”

A dolgok emlékezete megaláz, rád nehezedik, megfojt, uralhatatlan, emlékből fogalomká kell tehát lennie, a költészetben, mint létfeltárásban, mint definícióban kell mutatkozzék, ilyen módon már nem lesz megalázó, ugyanakkor örökké válik, ahogy azt az utolsó kép, az újra és újra, minden nap égő gáz is jelzi, mint sajátos örökmécses, állandó emlékezés.

A tűz helyett, az emlékezés lángja helyett azonban a gáz ég, ez alighanem a gázkamrára és a krematóriumra utal, mint megalázó, elviselhetetlenül kínzó családi emlékre, ez különösen abból válik világossá, ahogy az első ciklus már idézett címadó verse kezdődik: „*A családunk – fűlszáz ember – meghalt.*” Az emlék egyúttal örök jelen is, itt azonban hiába sikerült az átváltoztatás, a kínzó emlékezés, mely újra és újra „megaláz”, nem szűnik meg az átváltozásban, hanem – ellenkezőleg – minden nap kísért, minden nap újra megtörténik.

Székely Magda szavaival lehetne meghatározni a vers credóját: „*Semmisem segít / de ne maradjon kimondatlan.*”

Ide tartozik, hogy aligha véletlenül választja Balla Zsófia a Nobel-díjas Kertész Imrét köszöntő szövegében Kertész jellemzésére a KADDIS-nak azt a mondatát, amelyik az ő olvasatában az effajta esztétika melletti hitvallássá válik. „*Ezekben az években ismertem föl életemet, egyfelől, mint tényt, másfelől, mint szellemi létformát, [...] mely megköveteli a magáét, vagyis azt, hogy megformálják, mint egy lekerekített, üvegkemény tárgyat, hogy így végül is fennmaradjon, mindegy: minnek, mindegy: kinek – mindenkinek és senkinek, annak, aki van vagy nincs, egyre megy, annak, aki szégyenkezik majd miattunk és (esetleg) érettünk.*”⁶ (KADDIS A MEG NEM SZÜLETETT GYERMEKÉRT.)

A kötet felépítésében ugyanakkor játékosan groteszk eljárások, ötletek ellenpontoszák ezt a poétikai szigort, már az első kötetben megteremtve a kettősségeknek, a lehetőségeknek azt a terét, amelyről az ars poetica-vers tanúskodott. „*Viharos a tavasz, mint a nátha, / hó szállingál meg szívom. / A pezsgés már a bőrömet bántja: / a lángolásom nem bírom. // Szerre a zongorán legelnek a kották, / a Földön mindenütt nagyobb köpnek, / vadul nő a fű, s a tehenek magukra / örömben tiszta farkat kötnek. // Azt hiszem, a szárnyasokat most rázzák a hangok / s a föld, mint egy gyászokosi, virággal tele. / Én is nagyon örülök a tavasznak / mint oázisnak a tevé.*” (TAVASZ, 1967.)

A groteszk a versben elsősorban perspektivikus mozzanat. A „*viharos*” jelző riasztó nagyszabásúságához sehogy nem illik a nátha jelentéktelensége, a „*Földön mindenütt nagyobbakat*” kitétel univerzális elvárásokat kelt valami nagyszabásúra és rendkívüli: ez a köpés lesz. Ami vadul nő, az az igénytelen, fel is alig tűnő fű lesz, s étkezés előtt (a vadul nő fű megevése előtt) a tehenek örömben tiszta farkat kötnek magukra, alighanem partediként, noha farkuk éppenséggel nem szájníylásukhoz esik közel. A nyíló tavaszi virágok úgy borítják be a földet, mint egy gyászokosit, a gyász és a tavasz, az újjászületés és a halál groteszk kontrasztját villantja fel a kép, és a jellegzetesen gyermeki megfogalmazásokat idéző, szándékolatlan ügyetlen sorok zárják a játékot. A nyilvánvalóan parodikus célzatú, az iskolai fogalmazások hangvételét utánzó „*Én is nagyon örülök a tavasznak*” sorból az „*is*” különösen a gyászokosi képe után lesz mulatságos. A záró sorban az ügyetlen, de lelkes kisgyermek beszélő önmagát tevéhez hasonlítja, ami az óvodai értékrendben aligha különösebben kitüntetett hasonlat.

Alighanem ezekre és hasonló sorokra gondolhatott, a kötetnek ezt a vonását vette észre Vas István,⁷ amikor azt írta az induló költőről, hogy „*kapcsolatait... még kislányos érintetlenséggel éli át... képei szellemesek, furcsák... nyelve leleményes*”. Ugyanakkor feltehetően hasonló (bár gyengébb) megoldások írták le Vassal azt a sort is, hogy „*Gyermeki lény, a versbeli, ... olykor-olykor már-már negédeskedésbe, magyarul affektációba hajló*”. A kétféle megszólalás nem igazán tud egy versbeszédet kiadni itt, túl nagy a távolság köztük. Az egyetlen kivétel talán épp a NYÁRELŐ című vers.

Azt hiszem, a különböző poétikák összecsiszolása lesz majd ennek az életműnek a legfontosabb problémája, törekvése, noha ez a fajta groteszk eltűnik az oeuvre később-

bi szakaszában, mást és mást kell majd összedolgozni a rilkei-Nemes Nagy-féle indítatással, mely állandó marad az életműben. Vas három verset emel ki az első kötetből, a valóban nagyszerű CSEND-et, a BÁDOG KRISZTUS-t, valamint A POKOL BUGYRAI-t.

A CSEND-et Balla Zsófia később szerepelteti is válogatott verseskötetében, a másik két verset nem, pedig – megítélésem szerint – Vannak van igaza, A POKOL BUGYRAI esetében feltétlenül.

A második kötet, az APOKRIF ÉNEK darabja a költőnél talán leghíresebb, emblematiskus verse, az AHOGYAN ÉLEK, ez adta a válogatáskötet címét is (AHOGYAN ÉLSZ). „Újra, csak újra megtérek / Nem akarok más lenni, / (félek) / mint ami lenni szeretnék. // Ahogyan élek, az a hazám.”

Az újra, csak újra megtérek, ahogy a recepció jelzi is,⁸ világosan Adyra utal, a FÖL-FÖLDOBOTT KŐ-re. Azzal, hogy megtér a lírai alany saját önazonosságába, ebbe a tartásba, munkába, mint hazába (hiszen a haza itt önazonosságot jelent: „nem akarok más lenni, mint ami lenni szeretnék”), egyúttal lemond mindig valami vonzóról, mint mondja, azért, mert „félek”. A tautologikus ismétlés az önmagammal való azonosságot és az azonosság őrzésének szükségességét hangsúlyozza, nem kívánok megalkudni, az akarok lenni, akivé lenni kívánok, aki vagyok. Ez a kézenfekvő olvasat azonban nem harmonizál a zárójeles szóval, amely szó megítélésem szerint a vers kulcsszava. Jelentheti azt is a mondat, hogy félek más lenni, mint aki lenni szeretnék, vagyis mint amivé önmagammal szembeni elvárásaim, az engem, a versek alanyát konstruáló poétika tesz. Ez, amit csinálok, az így kiépülő etika és esztétika, az, ami mellett hitet teszek most, a hazám. Fontos nekem, és valóban ragaszkodom hozzá egyrészt, másrészt el-elkalandozom belőle, majd újra és újra megtérek, hűségből és félelemből is hozzá-magamhoz.

A '95-ös válogatáskötet címe, AHOGYAN ÉLSZ, a kötetre, tehát a költészetre vonatkoztatja a maximát, azt állítja, hogy azt, ahogyan élsz, a válogatott versek tanúsítják, esetleg maga az életmű e sajátos hűség, maga az írás a tartás és hűség erkölcsi tette. Ahogyan élsz vagy ahogyan írsz, az a hazád. Ezt a sort azonban a versről leválasztott maximumként szokták idézni, így vált emblémává, példázva e poétika veszélyeit, annak az elgondolásnak a veszélyeit, amely szerint a költészet valamifajta mérőeszköz, hogy a költői szó feladata a definíció. Ez a definitív érvényű sorokat kiszolgáltatja a szállóigésedésnek, ami egyrésztől nem baj, hiszen a költészet nemegyszer legitím ambíciója, hogy általa artikulálódjanak politikai, morális kérdések (rabok legyünk vagy szabadok, hol zsarnokság van, ott zsarnokság van, hogy csak azt a kettőt említsem, ami alighanem minden magyarnak a legelső közt jutna eszébe). Másrészt mégis veszélyes, kiszolgáltatja a verset, ahogy ez mondjuk József Attila soraival történt: „Dolgozni csak pontosan, szépen...” stb.

Az emlékezés központi kérdése az életműnek, nemcsak tematikusan (úgy is, persze), hanem poétikai problémaként is, mint láttuk. Hasonló módon látjuk viszont az emlékezet poétikáját az életmű más darabjaiban is, az emléket a verscsinálásnak kell átváltoztatnia, megtörve a világot, az idő folyamatosságát a képben, a rögzítő, felmutató költői szóban, a púpként hordozott múltnak örök jelené kell válnia benne. Ezt gyakran erkölcsi értelemben, imperativusként fogja fel, kötelelességgé Balla költészete: „Úgy élj, hogy azt, mi elveszett, / forgassa föl emlékezet” – áll A HALLGATÁS RONDÓJA című versben. Az emlékekben újra és újra a korán meghalt édesapa kísért, akit „minden emlékezés újra eltemet” (POKOLRASZÁLLÁS), ezért van szükség arra, hogy az emlékezést eltörölő és ezáltal megvalósító versben nyerjen öröklétet. Ez a súly és ez a remény kap hangot a CSAK EZT NE című versben. „Csak ezt ne csak a földbe ne / kövér televényből páfrány zöld-

jei / csigatestű félelmei / csak a földbe ne. // Kapaszzkodom medenceszélén / nem tudom kimászom-e / vagy a vízbe esem vissza / török a körmöm fehéredik / minden álmomon e pillanatot tartom... csak ezt ne csak a földbe ne / zöldellek éjjel / az emlékezet is megteszi / ahogy apám után a földbe jártak / szerelmei.” A zöld növény, a páfrány képe megjelenik az első riadt, tiltakozó sorok képeiben, később azonban a megváltás, az újjászületés jelölőjévé válik: „zöldellek éjjel”. Az álomban tehát, a kisé a halált előlegező állapot sajátos emlékezésében legyőzik a halál, a mag kibújik a földből. Az egész verset tekinthetjük álomleírásnak, egy lassan szelídülő rémálom leírásának. Az álom, a képzelet segítségével lemegy „a földbe”, a föld alá a lírai én, és elragadja onnan, amit elragadhat egyáltalán édesapjából.⁹ A záró sorok szerint a szerelmes emlékezet szintén képes erre a csodára, ez nyilvánvalóan az Orfeusz-mítoszhoz utalja a költeményt. Az átváltoztatás poétikája, mint olyan művészetvallás, mely művészi megváltást és túlvilágot kínál a kínzó, újra és újra megalázó emlékeknek, a halál legyőzésében, a feltámadásban ismeri fel legfontosabb hittitkát. A költői szó az, amely a legjobban megközelíti a kimondhatatlant, így aztán mindig határos a csenddel. Ahogy a kései Rilke mondja (Nemes Nagy fordításában): „A nagyra-bátor egzisztenciák / közt vakmerőbb, izzóbb ki volna nálunk? / Határainkon megvetjük a lábunk, / s a Névtelent magunkhoz tépjük át.”¹⁰

A VÍZLÁNG c. kötet legfontosabb verse (PALOTA MÁSIK SZÁRNYÁBAN) is csend és szó határán áll. „Aranypapírra írok, / Míg kórus kuporog lent, / A tűzmelegben ifjú / Asszonyok tollászkodnak. / Mikor az idő sűrű / Gombóccá gyűl a torkon, / És csend kering zavartan / A térben, fálnak esve, // Kellékek közt vegyülve / Halak húznak süvöltve, / S én megátalkodottan / Sírva hallgatom. / Ha szólanánk a gyöngyház- / Fény-beszéd elúszna / Egymás fölött. A múltból / Nem értve semmit is.”

Az írás, mint kemény, értékes és maradandó („Aranypapírra írok”) szembeállítatik a meg nem szólaló beszéddel, énekkal, („Míg kórus kuporog lent... És csend kering zavartan”), a formába zárás örökléte a fecsegéssel. A beszédet maga az emlékezés, a még át nem változott súly némítja el: „az idő sűrű gombóccá gyűl a torkon”.

A „Halak húznak süvöltve” akusztikai paradoxonában a vers közeget vált, a vízbe érkezőnk a „tűzmeleg”-ből. Ez – a hallgatás és a szó paradoxonának metaforizálása – értelmezi a VÍZLÁNG kötetcímet is. A víz alatt nem lehet beszélni, a hal is csak tátogni képes, a némaság terében vagyunk. „S én megátalkodottan, / Sírva hallgatom”, mert különben a gyöngyház-Fény beszéd elúszna, eltűnne nyomtalanul, nem válna képpé, szétáztatná a víz, „a múltból / Nem értve semmit is”. A víz és a gyöngyház-Fény a gyöngykaplora utalnak és a gyöngyre, a szóra, amely megszületik benne és emlék-művé változtatja a múltat. Ugyanezt az elképzelést látjuk viszont a KÜLÖNVÉG című versben, a csend és a szó itt a homály és a fényesség antagonizmusában metaforizálódik: „Magsüketülve napi forgalomban... / Feldereng egy hang, mint eltűnt szobában / Egy lámpa narancsforró homálya; kinyúlt / Kifutópálya lesz a test, hol az / Emlékek dübörögve leszállnak.”

Ezt a harmadik kötetre talán túlzottan zárttá váló poétikát lazítja fel ebben az időben Tandori Dezső hatása: „Nem is tudom, hogy kik ezek, / talán mik, lelkek s árny-lemezek, / manófélék, két lidérc, kobold / ...Ők azok, / akik csak vannak, mért, hogy, nem tudom, / s ők sem gondolják el: ez a sok levés / jó-e, szép-e, kell-e, sok, kevés? / Nem kell nekik leírás, hogy mi-nő / alak, anyag, szín tesz ki egyet s mi nő / belőlük még tovább, vagy kihal. / Isten s ember közt ők: se hús, se hal...” – olvassuk A KETTŐS című versben, melynek lábjegyzete egészen nyilvánvalóan, hommage-szerűen, ugyanakkor játékosan évődő elhatárolódással idézi meg Tandorit. „Van, akinél minden verébség, maciság. / Az más. Az van. Rendes állatvilág.” A megnevezhetetlen keresésének feladatát nem adja tehát fel a vers, de a definíció igé-

nyét igen: „*akik csak vannak, mért, hogy, nem tudom*”. A lovak közé dobják a gyeplőt ezek a verssorok, anélkül beszélnek a körülírhatatlanról, hogy a megszólalástól elvárnák, hogy „megmérje” létüket, a definitivitás szigorát felváltja a meghatározhatatlanság által felszabadított játék, az „egyetlen magyarázat” (ELEVEN TÉR) keresését a lehetőségek sokasága.

A nagy megújulást hozó és a pálya egyik csúcsát jelentő MÁSODIK SZEMÉLY című kötetnek, amelyből A KETTŐS is való, elsődleges célkitűzése valamit megérteni a kölcsönösség természetéből, azt a folyamatot megmutatni, ahogy az átváltozás megteremti a versben az összekapcsoltságból, az egymás melletti létből ezt a feltétlen kölcsönösséget. Ez a kölcsönösség túl van a testi érintkezésen, transzcendens hozzá képest, az érintés, a test egyszerűen akadályja megszületésének, mely az érintés leomlása. „*Amit egyszerre gondolunk / s ugyanúgy / egymás minden korában // Ami több mint a simogatás feltja / nem fogyatkozik / el nem veheti semmi*” (AMI TÖBB).

Ugyanerről beszél az AHOL A MÁSIK VÉGET ÉR című vers. „*Ahol a másik véget ér; / odáig jut el a tényér. / Köztük hajszaľnyi fal a mész, / melyet nem törhet át a kéz, // az érintés át nem hatol, / lecsúszik a zárt bőrfalon; / hol lét a rég-megéltbe fagy, / kéz meg nem tart, magadra hagy: // olyan leszel, akár a párdúc, / levelek közt rohanva átjutsz, / s bőrdön csak égne a boldog / érintések, szavak, a foltok.*” Feltűnő és mélyen jellemző e költszetre, hogy az érintés itt is éppen az emlékezés csarnokainál kell megtorpanjon, azt nem érheti el a másikban: „*hol lét a rég-megéltbe fagy, / kéz meg nem tart, magadra hagy*”. Ugyanezt az átváltozást, a kölcsönösség létrejöttét mondja el, de már egészen máshogy a HA KIFORDUL, MINT SZÉLBEN A FELHŐ. „*Mert csak lehunyt szemmel lehet / Szánkon köröz a bársonybogár / Nem lehet nevetve sem / Fogat / Fog ér.*”

A felidézett Tálío-elv (fogat fogért) a törvény szabályozta összekapcsoltságot reprezentálja, amelyik a büntetésben legfeljebb szimmetriát teremt bűnös és áldozat között. Ezt a pusztán külsőleges, szimmetrián alapuló viszonyt fordítja át a költői szó a záró sorok szójátékában a testi érintkezés – a csók – teremtette feltétlen kölcsönösséggé, itt nem egyszerűen deklarálja a vers (mint az AMI TÖBB esetében) a kölcsönösség létrejöttét, amely ott nem jöhet létre a vers anyagából, testéből, hiszen anyagtól és verstől idegen, hanem létrehozza a vers testében ezt a kölcsönösséget. A csend már szóba hozott retorikája elliptikus mondat szerkezetekben épül be a vers struktúrájába, a „csokolózni” ige rendre kihagyott mondatrészzé válik, a beszéd rámutat a kihagyásos mondatokban az átváltozást létrehozó mondhatatlanra, arra a bizonyos túllévőre, melynek meg kell nyilvánulnia a vers szavaiban. Hasonló megoldásokkal kísérletezik, a nyelvben teremtettként kívánja felmutatni az egybekapcsoltságot és az összetartozást a MÁSODIK SZEMÉLY című vers is, talán kicsit keresettebb megoldásokkal: „*ki térválasztó szóban Ön, Maga / marad szólítottván, / s a szólító is, egyedül, / kihűlő gestusába zárul, / lesz 2. személy, / sohasem első, egy-én, / másra ön-zés pecsétjét ütve / maga is tárgy csak*” – áll a versben.

Abban, hogy a vers nem annyira kataritikus, mint a HA KIFORDUL SZÉLBEN, MINT A FELHŐ, alighanem az is szerepet játszik, hogy nem szójátékaiban történik meg az átváltozás, mint az előbbi esetében, a különben szellemes szójátékok inkább illusztrációjává válnak a versben ismertetett (alighanem buberi fogantatású) teoreának.

Az eddigi emlékezetpoétika radikális felülbírálata a kötet (és talán az életmű) legnagyobb verse, a PATER NOSTER. Az emlékezés merülés, ahogy a vers címe is utal rá. „*Megindul, – vigyázz, – / mint gazdátlan motor; / fogózz, / mert elsodor.*” A vers nem akarja és nem tudja összefogni, átváltoztatni a versben az emlékeket, elrendezni, lineárisává vagy bármilyen módon szabályszerűvé tenni azokat, „*a léte fölszakad és mégse bomló*”,

nem képes és nem is szándékozik szépségbe fordítani a halál, a pusztulás, a múlt idő okozta fájdalmat: „*kövessük azt, ki mélybe száll, / elöttünk lép, zuhan előre, merre is?*” Nem törekszik többé kontrollra a vers, kiszolgáltatja magát az emlékezetnek: „*Fogadd ajánlatom, / Elsüllyedt, néma Herceg! / Árnnyokra olvadnak, – / áttűnnek most e versek.*”

Az emlék átváltoztatásának lehetősége elleni ironikus tiltakozásként is olvashatók a vers egyes sorai. Példaként csak a számomra legkedvesebbeket idézem, a családi fényképek leírását: „*Itt az egész family! lássák, / filmezzék, írják és kiáltás / ki, csak tessék! / Mert im sok szorgos / munkás, paraszt ez itt. S egy orvos. // Tekintetes karok, kezek. / Följebb kezes tekintetek, / többszínnyomású és komoly / a perspektivikus mosoly.*” A fénykép öröklétében a látvány mindig elrendezett, hazug és patetikus. Egyszóval nem azt őrzi meg, amit különben hiányolunk, az egyszerűt és esendőt. Az emlékezés eltörlése a jelenlét örökkévalóságában itt mutatkozik talán először hiányként.

A Balla-versek viszonylagos kompozicionális és hangnembeli zártságát oldja a nagyszerű kötet másik nagy verse, a DÁNIEL KÖNYVÉBŐL is, egy elhalt gyermek kihordásának, megszületésének, gyászolásának költeménye. Egyfajta prózaversszerű, „elbeszélő” jellegű megszólalásmód, a népköltészeti hagyomány repetitív szövegalkotása, valamint a kezdettől ismerős poétika elemei keverednek benne átmenetek nélkül, rendkívüli erejűvé téve éppen szaggatottságában a költeményt, a fájdalom beszédét, mely épp az elválaszthatatlanságról szól, én és világ, külső és belső határainak szétrobbanásáról anya és halva születő gyermeke kapcsolatában: „*az összefoglaló elválasztja most / megváltatlan / életeit*” – mondja a vers zárlata.

Az átváltoztathatatlanság, rögzíthetetlenség tapasztalatáról számol be AZ IDŐ, MÍG EZT OLVASOD című vers is, mintegy számot adva az alakuló életmű dilemmáiról, a rögzítendő folytonos elmozdulásairól, arról, hogy az idő nem iktatható ki a művészi teremtésből. „*szétbomlott és összesűrült időlüketés vagy, elszabadult, / értelmetlen igeidők futkároznak / ki-be-rajta-d-benned-körülötled-tőled-feléd-nélküled- / helyetted...*”

Aligha van szükség a kezdeti, pontosabban kezdettől meglévő törekvéseknek, a tárgy kunst-dinggé változtatásának, a definitív igényeknek nyilvánvalóbb bírálataira (a bírálathoz nem leszámolást jelent), mint ezekben a sorokban: „*megíratlan / tárgyak suhognak, fogalmak lebegnek és tusakodnak / ...szólnál megkapaszkodva e mondatban, de tudod már, / késő, ez is befejezetlen*”. A kötet egyik versének címével szólva „*a mérhetőtől egyre messzebb*” kerül ez a költészet, anélkül persze, hogy végleg el akarná hagyni.

A következő kötetben (KOLOZSVÁRI TÁNCOK) is folytatódó poétikai kísérletezésnek, ha talán nem is a legjelentékenyebb, de bizonyosan az egyik legkedvesebb darabja a FUTAMOK LEHANGOLÓDOTT IRODALOMTÖRTÉNETRE ÉS PIANÍNÓRA. „*Ne-ness, fiam, mert én is ott leszek. / Egy jó nevetőgörcs mindennél többet ér: / Mitől vers ez, mitől? / A lélek ráncától. Fiam, fiam, te sírsz. / Ne félj, fiam, Maris. / Maris Stella. A tenger / Úrmő-csillaga leszel. / Tè is. / (Kisbalázs).*” A verset irodalomtörténeti törmelékek, frázisok, emblematis, agyonismételt, elkoptatott mondatok merőben asszociatív kapcsolódásai építik fel, versbe vonják újra a „*lehangelódott irodalomtörténetet*”. A kezdő sor úgy írja át Várnai Zseni híres versének refrénjét, hogy miközben eltávolít az eredetitől, vissza is kapcsol hozzá. A „*ne lőj*” helyén szerepeltetett szójáték, a ne-ness két értelméből az egyik a Várnai Zseni-versbeli lázadási módra utal vissza: „*S nem ringatnak majd kalászt a szelek; / A termőföld lesz a mi lázadásunk, / Ne lőj, fiam, mert én is ott leszek.*” Másrészt egy jó nevetőgörcs mindennél többet ér, ugyan már, nincs szükség folyton lövöldözésre, helytállásra, pátoszra. A megszólítottak folyamatosan változnak a szövegben, a „*fiam*” megszólítás átmeleg a vers közepén a gyermek megszólításából a cselédlány megszólításába („*Fiam,*

fiam, te sírsz, / ne félj, fiam, Maris”). Ezek a sorok számtalan emblemikus mondat kifordítását idézhetik. Később Marisból, a cselédlányból Szűz Mária lesz, Maris Stella, vagyis a tenger csillaga, a középkor népszerű himnuszát idézve. Végül az ijedt Maris (vagy Mária) megnyugtatóására, elszongítására altató lesz lassan a buzdítóvers kifordításából, lassan átmegyünk fortéból pianóba, megidézve József Attilának a legkorábbi életszakaszunkban megismert versét (a MAMA mellett), az ALTATÓ-t, Maris fiamból újfent kisfiút, Kisbalaszt kreálva, végigzongorázva egy gyors futamban a nemekkel folytatott játék lehetőségein. Egy szigorúbb, emelkedettebb verseszmény jegyében kérdi a vers magát félig játékosan, félig őszintén: „Mitől vers ez, mitől?”, majd azt feleli egy kopott képpel: „A lélek ráncától.” Ez felidézi a Várnai Zseni-versben beszélő idős anya képét („Fiam, ez öreg, reszkető sorokban / Én sírok, ki méhembem hordtalak...”) és a törődött verssorok, frázisok iránti gyengédséget ébreszti fel. A lélek ráncai: a lehangolódott pianínó és a lehangolódott irodalomtörténet melankóliája. Ez a középpont szervezi verssé az összeillesztett versszilánkokat.

A KOLOZSVÁRI TÁNCOK-ban már megjelenő aktuálpolitikai tematika egyre erősebb lesz – természetesen – A PÁNCÉL NYOMAI-ban, abban a kötetben, mely a nyolcvanas évek második felében keletkezik, és versben képes reflektálni az 1989 karácsonya körül kitörő forradalomra. A FEKETE ÁDVENT a szabadság és a megváltó születését összekapcsolja, a fény és a sötét karácsonyi motívumát az eseményeket értelmező metaforává téve: „Fekete Ádvent, fekete, / akár a tenger feneké, / szurokkal ég a gyertya, ég, / koszorút emel a setét.” A gyertya lángja már megjelenik az éjben, ha kormosan is, de ég, a világosság a sötétségben fénylik, az események riasztó kaoszában. Később lassan fokozódik a fény, anélkül, hogy az ádventi remény bizonyossággá válhatna: „közeleg a Megszületés – / marad-e üszök a világból?”, mégis: „ott lobog már az ég fele a fényes tömeg-dobogás... Ahogy az Érkezés előtt még ott a nemlét, a halál”. Feltűnő, hogy (ha jól vettem észre) ez az egyetlen verse az AHOGYAN ÉLSZ-nek, amelynek alján fel van tüntetve a megírás dátuma (Kolozsvár, 1989. december 19.). Ez a gesztus azért különösen feltűnő és különösen jelentéssé, mert, mint láttuk, e poétika végig őrzött fontos eszménye az eseményt az emlékezésben dátumától, esetlegessége súlyától eloldva változtatni át verstárggyá, „kunst-ding”-gé. És azon is el lehet gondolkozni, hogy e nem különösebben bonyolult eljárásokkal dolgozó költemény mitől lesz mégis olyan hatásos, erős verssé.

A korszak politikai versei közül az UTAZÁSOK második részét szeretném kicsit hosszabban szemügyre venni. „Átmegyünk illusztrációba. / Csak úgy vagyunk. Úgy évelünk, / mint bútorok egy régi házban, kertben, / fásszímbe, kiaszottan, kirágván, csupa / érték. Jaj, megnéznek, sajnálnak, hogy / betelt a mérték! Hogyan lehet / kibírnunk mindent? Kérdik a legjobb / akarattal és legjobb fényképezőgépekkel. / A legjobban illusztráljuk a történelmet, / a kihunyt vulkán kráterében sétál egy madár: / Kék a szárnya, zöld a lába, láva fölött jár. / Csuda színes képtünk van! / Piros orcánk! dallamos dalainktól / csak úgy zeng az ország. Millió / varrott párna / tolláskodik a villanófényes napon. Amíg / itt kárálunk a kendermagos képen, fent / köröz a héja, sas, üli. A versben csupa szép nő, / anya, almacsókú, harmatos öli. Csupa régi / sétapálca, kamásli, régi nyelv: becs-, becsek. / Beállunk a városképbe s én egy anyanyelvű / verset bégetek.”

A hangvétel és a szójátékok iróniája világosan leleplező, mítoszkritikai jellegű a szövegben, az erdélyiség, a heroizmus, az individuum (pláne a művész) és a közösség megtorhetetlen autonómiájának mítoszát kezdi ki az irónia, sőt a művészetkritika szólama is megjelenik egy pillanatra ebben a művészetvallás lehetőségével folyvást kacérkodó életműben. Az ironikus záró sorok elgondolása az anyanyelven bégetett versről, mely archaizáló, magasztos és emelkedett, stílárisan emelt és erkölcsileg felemelő, aligha

enged meg más értelmezést. (Ez a strofa a PATERNOSTER már idézett fényképkritikájának hangvételét folytatja.) A „*Csuda színes képünk van!*” sor egyszerre ironizálhat át három hazugságot is, egyrészt magát a versét, a színes kép lehet a ragyogó kamerával elkészített fotó. A „*képünk*” szó ugyanakkor szerepelhet az „arcunk” helyett is, ezt az olvasatot a következő sor meg is erősíti, amikor szinonimaként azt említi: „*piros orcánk*”, vagyis a képen látható hazugságra utal, hogy olybá tűnik, hogy bátrak vagyunk, elszántak és egészségesek, remek emberek tehát, minden rendben. A harmadik lehetőség az, hogy a mondat a megelőző sorokban szereplő, valóban „színes” költői képet, a magyar-zsidó (hászid) dal kék szárnyú, zöld lábú madarát minősíti ironikusan falsnak, a vers „metaforáját helyzetünkre”. A verset így megtörő, a vers születését mutató, megoldásait kritizáló szövegrész jobb híján történő vacakolásnak, pótcselekvésnek láttathatja a versírást magát is, így olvasva a művészetkritika már-már destrukcióba fordul. Ezt a hatást erősíti a „*dallamos dalainktól*” már-már tautologikusan semmitmondó szó szerkezete is, a dagályos mellébeszélést imitálva. Mindez elég közel viszi Balla Zsófia szövegét Petri György költészetéhez.

Az EGY POHÁR FŰ című kötet a '95-ös válogatás majd' negyedét teszi ki, Balla alighanem úgy gondolta, ez addigi legfontosabb, legegységesebb kötete, és valóban számos erős szöveget tartalmaz. Az egyik Balla legfontosabb mesteréhez, Nemes Nagyhoz intézett búcsúvers, a már a kezdetektől jól ismert poétika kissé zárt, de magas színvonalú megvalósítása. Már a cím is a verstárggyá történő átváltoztatás igényét mutatja: SZÓ VAGY: NEMES NAGY ÁGNES.

A halál minden esetleges eltűnése, megérkezés a szükségszerűbe, a lényegibe, szóvá válás. Ez az elképzelés ad keretet a vers vallásos rétegének, mely a földi kín megszűnését, az örök üdvösséget jövendőli, a test halálát, a lélek örök életét: „*A lármás föld, a pontnyi, görbe lárva / távolodóban, mind kisebb a lépték.*” A szóvá válás és az örök üdvösség voltaképpen azonosak, a művészetvallás újabb megnyilvánulásaként. Feltűnő a vers költő szereplői közötti érintés, közvetlen kapcsolat, lánc igénye és hiánya, a költészeti tradíció továbbadásának összekapcsolása a fizikai kontaktussal. A költői test, mint a költészet edénye jelenik meg a másik dimenzióban megszülető költői öröklét ígéréssel együtt: „*A mi kezünknek tegnap meghalál, / s mint Babitsot Te – nem láthattalak. / A fortyant létbe elmerült kanál / fölbukkan véled, testes szóalak.*” A költészet az, ami a fortyant lét zavaros sűrűjéből felhossa a szót, megmutat és megért, mégis ez az, mi méri, ami mérhetetlen. Most is ugyanez történik, az érthetetlenből, a halál botrányából szó lesz, és így váltatik meg, elmerül a test, eltűnik Kháron ladikja, de felbukkan a szó, a „*testes szóalak*”, a biztos és állandó – az esendő földi test helyett. A szó válik testté, és alakja az eltűnő emberi alak helyébe lép. A költői megszólalás a csendből, a mondhatatlan közeléből meríti szavait, hogy áttépheesse magához a Névtelent: „*majd átölel a dúslevű öröklét. / Te tudod miként szólítod, a mély, / együttértő csendet mondtad, amely / mint kisgyerek, szájába gyúrja öklét.*” A vers tematikája és poétikája egyaránt a Mesterhez szóló búcsúzó vallomás.

Hasonló kérdések és hasonló megoldások jellemzik a HIÁBA ESDESZ: IDÓM KITELIK (EGY J. A. SORRA) című szonettet is. A múlt idővel szembeállítható állandóság itt is a költészet lesz. „*Hová legyek magam elől, a korrall / megváltozom, leszek horgadt üvegcső; / karcolt tükör, hólé-szapulta s megtört. / Ezernyi arcod benn pusztítva forral, // minden sejtben írva vagy, beírva, / a dallam nem változtat szövegén. / Az öregvés mélyén mustármag, írmag // gránátalma-szilánk van: te meg én. / Sejt-üvegrepeszben vörös lesz. Vírrad. / Ragyogva szétzállsz: írás a test egén.*” Az én önnön tükörképévé válik, („*leszek... karcolt tükör*”), az öre-

gedő arc nem azonos immár önmagával, igazi énje máshol van, az állandóságban, mely úgy születik, hogy pusztít, pusztítja a kinti arcot: „*Ezernyi arcod benn pusztítva forral.*” A József Attila-sor itt ezt a szövegbeli állandóságot fogja jelezni, az állandóság metaforája a bevésés, beírás lesz, így talán nem tűnik különösebben belemagyarázásnak, ha József Attilát tekintjük a vers megszólítottjának, a költőt, akitől a versbe beírt sor származik. Ez az állandóság a garanciája valamilyen öregezésen túli csirázásnak, újjászületésnek: „*Az öregezés mélyén mustármag, írmag, // gránátalma-szilánk van: te meg én. / Sejt-üvegrepeszben vörös lesz. Virrad.*” A szilánk aktivizálja a gránátalma szó előtagjának önálló jelentését is, az üvegrepesz pedig csak felerősíti ezt a metaforasort, mely kibontja a már jelzett pusztulás képeit, az amúgy is elbizonytalanított jelentésű gránát ugyanakkor – egy betű különbséggel – felidézheti a gránit szó jelentését is, egyszerre válva az állandóság és a pusztulás metaforájává. A pusztulás-robbanás és öröklét kettősséget, test és írás kettősségének játékát zárja le a kegyelem ragyogásában a záró sor: „*Ragyogva szétszállsz: írás a test égen.*”

A Parti Nagy Lajosnak ajánlott PÁRAFRÁZIS, a kötet egyik legszebb darabja, újfent valami mással kísérletezik. Két jellegzetes motivikát, költői hangnemet, modort kíván egymásba olvasztani. „*Most hamuszürke a Balaton. / Lefordult róla az ég. / Elzsibbadt háta rugós halakon. / Vásznonba húzva a stég.*” Balla Zsófia tájköltészetét idézi az első sorok hangütése, elhagyatott, baljóslatú a táj, a felborult ég képe megjelenik az életmű egy másik darabjában is: „*A testben haldőfés / még érintetlen buborék / a tenger // fölborult ég / ragyog kiálló talpakon*” (NE JOBBAN SZERESS CSAK NAGYON). Ezt a megszólalásmódot itatja át lassan a Parti Nagy ironikus-játékos nosztalgiaja, majd ugyanez ismétlődik meg a második versszakban is, ugyanígy írja át lassan a kezdő képet a folytatás: „*Sötét eső, a szárnya félrelebben, / Hull sötét pelyheletben, fel-le. / És Téged üdvözöl az egyszületben / elveszett: Weisz duplavé Giselle.*”

A cím – PÁRAFRÁZIS – egyrészt beszámol a vers célkitűzéséről – parafrázis –, másrészt pedig a borús kora ős hangulatát jelző pára és a frázis szavakra választja el a címet, jellegzetesen Parti Nagy-os szójátékkal. A pára a versben megénekelte ködös, esős ős szinekdochéja, a frázis pedig, a nyelvi klisé Parti Nagy verseinek kitüntetett anyaga. Az ős pedig az egyik legterheltebb toposza a költészetnek, alighanem ezért is kedvenc évszaka az ihlető költőnek. A vers talán kicsit önparodikus jellegű is, egyszerre mutatja be szelíd iróniával mindkét költészet jellegzetes eljárásait, frázisait.

A BUDATEST-ben szereplő TÉLVÉG Balla költészetének alkalmi, igen egyszerű elven működő (a „rímhelyzet” által felkeltett elvárás és a „beteljesülés” kontrasztjáról van szó), de erős darabja: „*Csak válaszfalak hártya enyh / Sehöl a lé a hús az enyh / fővetlen magány / marhahúsajak / nem jön, hogy tépjelek rágjalak / csakcsupa rost csakcsupa ín / ó, ez a töppedt mandarin.*” Ez a vers szintén olvasható egyfajta szelíd önparódiaként, képalkotása, hangulata, a TÉLVÉG cím metaforikus olvasása mind a Másik elérésére való képtelenségnek a MÁSODIK SZEMÉLY-ből ismerős és a Balla Zsófia költészetében azóta is jelen lévő problémákra és megoldásokra emlékeztet. A zárlat csattanójából azonban rájövünk, hogy értelmezési kísérleteink, melyeket az életmű olvasása során szerzett elvárások preformáltak, kissé túlméretezettek voltak, a vers által felvetett nagy horderejű egzisztenciális problémák a tél végén még éretlen, ványadt mandarinról tett súlyos létállításban kulminálnak ugyanis.

A József Attila-versimitációk (abba a kötetbe készültek, amely József Attila fiktív öregkori verseit közölte kortárs költők tollából) egyike (VÁLTOZÓ CEZÚRÁK) három költői

arcot játszát egymásba, Petőfi Sándorét, József Attiláét és Radnótiét. A vers felütése a REMÉNYTELENÜL-t idézi („*Elmenekülöm már lehetetlen e néma vidékről*”), majd a kibomló vershelyzetből nyilvánvalóvá válik, hogy ez esetben egy konkrét helyszínről van szó, Barguzinról, ez pedig a „Petőfi él”-mítosz kilencvenes évekbeli verzióját hozza emlékeztünkbe. A versben megszólaló lírai én, az idős József Attila maga is tisztában van azzal, hogy Petőfi nyughelyén él: „*Szétveti forgósél porainkat, a szélkutya hordja / és majd hull aranyul rimaföld Danaének ölébe. / Értem az isteni jelt! mutogatnak egy ázott / sírt, múlt századi költő volt, – ez a fáma, Petőfi.*” A versben kibomló situáció – a fogságbéli visszaemlékezés a szabadságra – és a hexameteres versforma egyaránt Radnóti nagy verseire alludál, az À LA RECHERCHE-re és – még inkább – a HETEDIK ECLOGÁ-ra, konkrét verssorra is utal a Balla-szöveg ebből a költeményből: „*rólad, Arany, ki tud? Hol a szód ereje, hol a fullánk, / s hol, aki él és érti e verset? tudja, mit érő...*”. Ez a sor – „*s hol, aki él és érti e verset*” – talán túlságosan is ismerősen hangzik.¹¹ Ha van valami baj egyáltalán a két verssel, akkor elsősorban ez, hogy olyan erősen kötődnek az őket ihlető szövegekhez, fiktív kerettörténetük ellenére (az egyik vers 1945-ben Barguzinban, a másik 1963-ban az Auróra szeretetotthonban születik) elődeikkel olyan mértékben azonos beszédpozícióból szólalnak meg, hogy leginkább briliáns, technikailag bravúrosan kivitelezett ujjgyakorlatokról beszélhetünk esetükben. A második szöveg (ÁLLNI ÉLNI) az öregkori lírát csak mintegy a késői József Attila „létösszegző” verseinek poétikai újraírásaként teremti meg, az „*elpazaroltam mindenem, / amiről számot kéne adnom*” József Attilájának egy lehetséges, meg nem írt és tényleg jó verse ez a költemény. „*Élek, szívemben avas rettenettel: / hiába forgok, csépelek, a mag / nem hajt ki. Régóta várom: vedd el / életem! Itt már mindenki habog. // Nem hódolokat, gyermeket, családot / gondolt kapni tőled, ki sose kért. / Szereteten Te sem vagy úr – belátod? / Élni szeretnék; végképp nincs kiért.*” Aligha véletlen, hogy a vers a létösszegző József Attila emblematikus versére (ÍME HÁT MEGLELTÉM HAZÁMAT) utal záró versszakában („*annak ki tűzhelyet, családot / már végképp másoknak remél*”). Ez lehetséges értelmezés, persze, elvégre mikor összegezze életét az ember, ha nem idős korában, csak nem használja ki a lehetőséget eléggé, nem szituálja újra József Attila megszólalásmódját a líratörténeti hagyomány egy másik pontján.

Az első költeményre visszatérve: a hangvétel, a kissé kultúrkritikus művészetkultusz üzése inkább a költőhalált egyiként (ha messze nem is egyformán) a költőszerep kitüntetett részének tudó Radnótihoz vagy Petőfihez illik, semmint József Attilához. Épp József Attilát lehet tán a legkevésbé felismerni a VÁLTOZÓ CEZÚRÁK című versben.

A HARMADIK TÖRTÉNET, az eddigi legutolsó kötet az életmű legegységesebb, legerősebb kötete, poétikájában inkább visszatérés egy zártabb-konzervatívabb verseszményhez. Megnó a szentenciózus zárlatok szerepe a versek vagy egy-egy kompozíciós egység zárlatában: „*Az is létezik, amit még nem tudunk*” (MI VOLT JÓ PÉCSEN?), „*mindenki azt álmodja, aki volt*” (ÁLLOM ÉS SZABADULÁS), az „*Öröklét csak a vesztességben él / Sosem érik egészé, aki fél*” (TÍZ ÉV UTÁN). (Az „*egyedül nincsen út, csak örvény*” [AZ ALVÓ] verszárlat szentenciózuságát mérsékeli a szellemesen polemikus utalás arra a feltételezésre, hogy ha utat nem is, de ösvényt mindig talál az ember önállóan. Ha ösvényt nem is, de az örvényt könnyen megtalálja, így a Balla-verssor.)

A versírás a dolgok mögöttesét észlelő, metafizikai kísérletként mutatkozik meg a versek szövegében, például a különben csodálatosan szép A RÓZSA első részének szentenciózus zárlatában, mely talán a rózsamotívum kultúrtörténetének misztikus aspektusára utal: „*Egy másik rózsza áll a rózsza mélyén*”, de idézhető a Petri György emlékére írt

versciklus utolsó előtti darabjának (A TÖRTÉNET MÖGÖTT) kezdő sora is: „*A tárgy mögött egy másik tárgy dereng.*”

Rilke költészete még ezen az életművön belül is különös hangsúllyal van jelen ebben a kötetben, egy egész ciklust (ANGYALNAK LENNI) ihletnek a DUINÓI ELÉGIÁK.¹² A RÓZSA Rilke híres A RÓZSAKEHELY című versének parafrázisa, de ebbe a sorba illeszthető a GOLYÓ című vers két egyszavas sora is: „*talált / halál*”. Ez a sor nyilvánvalóan rímel Rilke híres ötletére, a saját halálra. A golyó, az eltévedt golyó azonban nem lehet abban az értelemben saját halál, ahogy azt az ÁHÍTAT KÖNYVE szerzője érti: „*mindenkinek azt, mi létében érik, / amelyben vágy volt, ínség s értelem*” (Nemes Nagy Ágnes fordítása), hiszen sorsomtól függetlenül ér el, talál meg. A cím felidézheti akár a pörgő rulettgolyó képét is, az abszolút esetleges, tőlem független halálét, az élet és halál teljes inautenticitását. Azonban a talált halál már mégiscsak olyan, amire rátaláltunk vagy az talált miránk, immár megvan, immár a miénk, ha nem is mi dolgoztunk meg érte. Hogyan lehet bensővé a külső, sajátta a véletlen? Ez a kérdéssor folytatódik a Petri György emlékére írt CSÖNDFOLTOK ciklus elején, a MIELŐTT LEHULL című versben: „*Paraszas-édes, mielőtt lehull, / a gyümölcs. Felfűti a fa. / Nem édesedik, ha vég közeleg, / a test. Ó nem. Csak a szaga.*” A gyümölcskép az érére utal, Rilke egyik kedvenc metaforájára, az előbb idézett sorokon kívül gondolhatunk akár az antológiadarabbá vált, sokszor lefordított ŐSZI NAP-RA is. Ezt a metaforát Balla Zsófia is kedveli, halál és feltámadás metaforizációját végzi el a kép, mondjuk, a BUDATEST ciklus TOJÁSDAD ÉS HEGYES című versében. „*A csupasz Avocado-mag, a szív... / Gyümölcs még / s már az is, ami lesz, ha földbe tölték. / Magába száradt. Feltámadni kész.*”

És végül Petri György is épp ezt a metaforát bontja fel, szedi szét csodálatos kis költeményében, melyre alighanem a Balla-verssorok is utalnak, az ÉRNI JÓ VOLNA VÉGET-ben (Petri az Érni szót külön kurziválja). „*Rainer Marcsi-féle eigenes Tod, / csak tudnám, mi a lófasz lehet / saját (specifikus) a halálomban? // Hát nem szintazonképp adom ki a páramat, / mint ahogyan a kútba ugrott cselédlány / avagy a falhoz vágott macskakölyök, / akinek agyveleje fölkenődik / a vakolat durva rögeire?*”

Balla is mintha a saját halál érés-metaforáját, a jelentésátvitelt tagadná, mondván, hogy a gyümölcs érik, de a test legfeljebb édeskésen bűdös lesz, a legnagyobb mértékben Petri metaforakritikus alkotásmódját követve. „*Metaforáknak kívülről tágasabb*” – ahogy a megidézett költő mondta. Később azonban az érés folyamatát, melyet leválasztott a személyes élettörténetről, belefördítja a művészetvallás már jól ismert eszkatológiájába: „*Napról napra sűrűbb, édesebb / és mind világosabb a kép: / költőt verssel együtt érlel a vég. / Megnyílik múltja, mint a héj, a seb.*” A seb megnyílása, a fájdalom és pusztulás a gyümölcs héjának megnyílásaként metaforizálódik, vagyis a gyümölcshús – a mű – most válik hozzáférhetővé. Szó vagy: Petri György. Ugyanezt a metaforát variálja a szenvedő kagyló és a gyöngy képe: „*aztán halál nyirkos tüzebe lép / s gyöngyházat izzad*”, és végül a megérett, jó bor: „*utolsó vers, halál-aszú*” is, a vers záró sora. Ez a gyönyörűen végigvezetett verses polémia később kissé egyszerűsödik e nagyon szép ciklus némely darabjában.

„*Nem védi más, csupán / az éles, tiszta sor. / Forró versbe fúrja fejét, ahol // idő pofozgat, túlélés szele... // Fejét ölforró versbe fúrja. / Abban cserélne régi sejtet újra... // Távozónak nem adja már meg / a hír, nem adja újra vissza / a tébolyító könnyűséget, / azt az eloldott égtüzet, / mely testéből, a pusztulásból / a versbe folyt.*” De hasonlóképp gyászoló polémia – a művészetvallás polémiája egy életművel, amelytől mi sem volt idegenebb a művészetvallásnál –

a ciklus TEMETÉS című darabjának zárata: „Egyes szám harmadik személy. / Eloldoz minket önmagától. / Most már halott. / A mű szabad.” Kinek ne jutna eszébe, aki ismeri Petri verseit, hogy „A mű az persze fennmarad, no igen. / De vele, aki vörösbort ivott, szívározott, / a büdös életben soha s a még büdösebb halálban sem találkozok...” („ESZMÉK ÉS TÁNCFLEMEZK”). A ciklus záró darabjában, a BÚCSÚZÁS-ban felcsendülő zene Schubert TÉLI UTAZÁS-ának utolsó darabjára utal, amely Petri kívánsága értelmében felhangzott a temetésen is, egy másik búcsúzásra.¹³ „Állunk megpihelve / lomhán / Dunaalmás enyhe / dombján. / A gyász hamis. / Mert végakarásban is élsz, és / most minékünk jár a zenélés... / Élvezd te is.” A zenélés, persze, a Schubert-dal szövegében éppen nem az örök élet ígérését hordozza, és a gyász éppen nem tűnik hamisnak, de a CSÖNDFOLTOK végső konklúziója szerint a művészet természeténél fogva csak az örök élet szolgálatában állhat, legyen bár dalciklus vagy versciklus.

Jól illeszkedik a kötetnek ebbe a vonulatába az a különben egészen meglepő fejlemény, hogy Balla Zsófia SZÜLETÉSNAPOMRA-parafrazisában a lírai én az isteni kegyelmet nem személye, hanem életműve számára kéri a zárlatban, Istent mintegy a legvégső, abszolút kritikus rangjára emelve, hiszen ítélete nem az életre, hanem a műre vonatkozik majd. „S ha néz / ki néz, // majd legyen benne irgalom / versemhez a túloldalon. / Hisz él / S íté.”

Mit mondhatna még itt egy irodalomtörténész?

Jegyzetek

1. Azért a permeté, mert a szóban forgó helyen szökökútról van szó.
2. Pór Péter: AZ ORFIKUS ALAKZAT. In: LÉTED FELIRATA. Balassi, 2002. 161.
3. Uo. 164.
4. Erről lásd: Radnóti Sándor: MEGTESTESÜLT KÖLTÉSZET (PÓR PÉTER RILKE-MONOGRÁFIÁJÁRÓL). In: A PIKNIK. Magvető, 2000.
5. Idézi Pór: i. m. 164.
6. Balla Zsófia: AJÁNDÉK. *Élet és Irodalom*, 2002. október 25.
7. Vas István: NÉGY INDULÁS. In: AZ ISMERETLEN ISTEN. 854–861.
8. Forgách András: ÍGY. *Kalligram*, 1998, 2. 82.
9. Vö. az első kötet egyik fontos versével, a Vas által is kiemelten említett CSEND-del. „A virágok nőnek csendben... / a gyökér magát göndör mélységbe ássa. / Hogy milyen halkán megy végbe / a halál elárultatása.”
10. Ezt az elképzelést fordítja ismét imperatívusba A HALLGATÁS RONDÓJA című vers: „Úgy hallgass: lovasok, falak / a csendtől tántorogjanak.”
11. Egyébként szépen szó bele Balla egy másik Radnóti-verset költeményébe, a Petőfiről szóló, már idézett részben („szétveti forgószél porainkat”) felismerhető a DICSERET című Radnóti-vers záró sorainak átírata: „ha meghalsz, meghalok; porainkból / egyszerre sodor majd forgó tornyot a szél”. A szél nem épít semmit Petőfi és a megszólaló József Attila közös porából, csak szétfújja, hogy nyoma se maradjon. A halált tagadó páli sor (*hol a te fullánkod*) megidézése-kifordítása éppen hogy a halál korlátlan hatalmát mutatja a versben.
12. Ezenkívül beépül a ciklus egyik darabjába Tóth Árpád ARCHAIKUS APOLLÓ-TORZÓ-FORDÍTÁSÁNAK egy szintagmája, az angyal, „Lénye visszacsavarva ég, szívárog. / Szikrát hordoz istenből, egy szilánkot.”
13. Ez a dal egyébként megjelenik a ciklus negyedik darabjának nyitó soraiban is: „Szól már a zene. Schubert verklise.”

Király Odett

A MÁSIK SZÁJ

Csak áll és néz, szavak nélkül. A reggel
mindig így találja: kócosan, ébren.
Már nem számolja, mennyi óra telt el
azzal, hogy ő csak állt a sötétségben.
Az ablaküvegből szemébe látni:
az utcát bámulja, ehhez szokott.
Szemében rég kiégett rendőrlámpák,
végleg lekapcsolt villanyoszlopok.
A másik szájával fohászkodik
emlékei után és útnak indul
egy álomba, hogy árnyékot keressen
az éjszaka zilált halmazain túl.

LEGYEN

Ijjas Tamásnak

Legyen tojás a múlt, kötél a szív.
Csapódjon ki a testből a fehérje.
Kórházi reggeli. Pohár a tálcán.
Az ágy felett csengő, biztos elérje

Legyen nehéz fej, könnyű szájalom.
Legyen egy pont. Sírás az origóban.
Le van írva. Hogy minta kell. Belőle.
Legyen bizalma a köldökszinórban

Hévízi Ottó

KÍSÉRTETHISTÓRIÁK

Bolyongás Lukács „Regényelmélet”-ében*

„*ahol nincsenek istenek, kísértetek járnak*”
(Novalis)¹

1

A legkevesebb, amivel tartozom Önöknek, előadásom címének magyarázata. Előtte azonban hadd vegyem elejét egy esetleges félreértésnek. A kissé diabolikus cím – KÍSÉRTETHISTÓRIÁK – bizonyára alkalmas arra, hogy külsőleges eszközökkel keltsen érdeklődést (vagy ellenkezőleg, visszatetszést) a várható mondandó iránt. A címválasztásban azonban nem a hatásadás vezetett. Az indok prózaibb. Az ugyanis, hogy a regényben a valóság kísértetiesen van jelen, egy egyszerű következtetés, amelynek a premisszái éppen a fiatal Lukácstól származnak.

„Az idő csak a regényben van a formával együtt tételezve” (568.);² „csak... a regény veszi fel konstitutív elveinek sorába a valódi időt, a bergsoni »durée«-t” (567.), mondja Lukács. Továbbá az ÉRZELMEK ISKOLÁJÁ-ról, a „regény formájának leginkább példaszzerű esetéről” (573.) kijelenti, hogy benne „az idő könyörtelenül létezővé vált” – „az idő múlása mint tartam”. (569.) Valamennyi idézet A REGÉNY ELMÉLETÉ-ből való. A regény tehát az idő műalkotásformája. Ez Lukács első premisszája.

A másodikat Lukács egy cikke rögzíti (MOLNÁR FERENC ANDORJÁRÓL), mely a REGÉNY-ELMÉLET után pár évvel született, 1918-ban, és szintén beszél az ÉRZELMEK ISKOLÁJÁ-ról. „*Flaubert regényében (Érzelmek iskolája) egy nemzedék legigazabb és legkomolyabb vágyai omlanak össze, legmélyebb és legjobban akart törekvéseit nyeli el minden nagyak és igaznak ősi ellensége: az empirikus valóság, amelynek kísérteties megjelenési formája itt az elmúlás, az elkopás, az idő folyása.*” „*Flaubert nem olyan »okos«, mint pesti tisztelői, hogy minden idealizmust póznak tudjon, ő, ellenkezőleg, azt leplezi le benne – hogy nem eléggé idealisztikus, hogy nem bír megküzdenni a valóság kísértetével, az idővel és annak elmúlásával.*”³ (Kiemelések tőlem, H. O.) Ezen idézetek tanúsága szerint Lukácsnál az idő a valóság kísértetiesességének szinonimája.

A következtetés önként adódik. Ha Lukács szerint a regény az idő műalkotásformája, továbbá ha az idő ugyanakkor „a valóság kísértete” is, ebből szorosan következik, hogy a regény a valóság kísértetének műformája. Ez azonban még mit sem mond arról, hogy „a valóság kísértete” frázis hogyan értendő az idő szinonimájaként Lukácsnál: mint genitivus subiectivus vagy mint genitivus obiectivus. A valóságot kísérteti-e meg az idő, vagy fordítva: az időt kísérteti-e meg a valóság? S vajon miféle időnek volna dolga itt miféle valósággal? A fiatal Lukács ugyanis időből is, valóságból is (legalább) kettőt ismer.

Ismer „valódi időt” (a bergsoni *durée*-t), és ismer nem valódi időt, méghozzá két alakban: tud a tragédia időtlenségéről, és tud az eposz időfelettségéről. A valóságot szint-

* A pécsi egyetem Filozófiai Intézete doktoriskolájának Lukács György A REGÉNY ELMÉLETE című művéről rendezett konferenciáján 2006. szeptember 1-jén elhangzott előadás teljes szövege.

úgy kétféleképpen ismeri: empirikusként (a MŰVÉSZETFILOZÓFIA terminológiájával: „*élményvalóságként*”), illetve intelligibilis vagy metafizikai valóságként, „*időn túli, transzcendentális haza*”-ként (574.). A regény, többször olvashatjuk a műben, a „*transzcendentális hontalanság*” (567.), „*hajléktalanság*” (503.) műformája. Fehér Ferenc jegyzi meg mértékadó tanulmányában (A ROMANTIKUS ANTIKAPITALIZMUS VÁLASZÚTJÁN) a DOSZTOJEVSZKIJ-JEGYZETEK céduláiról, hogy bennük a „*valóság*” szó alig fordul elő kérdőjel nélkül.⁴ Melyik időről van hát szó a regényben Lukács szerint, kérdezem újra, és az a bizonyos idő vajon melyik valóságnak lesz megkísértője vagy megkísértettje?

Előadásom Lukács ekkori válaszútjait magából a REGÉNYELMÉLET-ből próbálja meg felvázolni és elemezni. Ehhez kérdésekből kezdenek ennyi elég is. Arra mindenképpen, hogy úgy lépjünk be a REGÉNYELMÉLET terébe, mint – mondjuk – egy kísértetkastélyba.

2

De nem feszítjük-e túl a kísértetmetaforát? Ehhez mindenekelőtt tudnunk kellene, mi-féle teoretikus építményben járunk. Ez persze köztudott: egy félbehagyott műben. Amely nem rom, mert nem *volt* sohasem egész. Hanem, mint az 1962-ben írt ELŐSZÓ-ból ismert: bevezetés a voltaképpen „*problémá*”-hoz, „*egy dosztojevszkiji világ kilátásához*”. (480.) Nem rom A REGÉNY ELMÉLETE, de nem is szerkezetkész építmény, mert nem mutatja fel magán az *egész* épületnek sem az anyagát, sem a jellegét. Lukács tervei szerint írása – anyagát (témáját) tekintve – nem esztétikai, hanem etikai műnek készült, jellegét (rendeltetését) tekintve pedig történelemfilozófiának. Ez maradéktalanul ki-világlik a DOSZTOJEVSZKIJ-JEGYZETEK-ből is. A REGÉNYELMÉLET-ből átlépni a hozzá tartozó DOSZTOJEVSZKIJ-JEGYZETEK terébe, ez olyan, mintha egy rokokó palota díszes előteréből nyíló ajtón át közvetlenül egy raktárnak szolgáló, irdatlan *hátsó* épületbe jutna az ember. Annyi, mint egy mívész regényteória hamvába holt reményéből átlépni egy erősen etikai hangoltságú történelemfilozófia beváltatlan ígéretébe. Az, hogy *történelemfilozófiailag* mi nem vált valóra ebből az impozáns tervből, tudható, főként Fehér említett írásából. A regényteóriát illető veszteségek, a meghiúsulás esztétikai-etikai motívumai ellenben még nem tisztáztak.

S vajon ha e különös épületkomplexum *egészére* próbálnánk meg figyelni? Lukács *esztétikát* kezd írni a regényről, holott benne „*metafizikai etika*”-ját és „*történelemfilozófia*”-ját akarja kifejezve látni.⁵ Első reccsenés. *Dosztojevszkijt* célba véve kezd el regényelméletet írni, holott őt már nem is regények írójának tartja, hanem „*eposzírónak*”.⁶ Második reccsenés. *Epikateóriát* kezd el írni (állandó tekintettel a „*mai vallásosság*” eposzköltőjére, Dosztojevszkijre, a „*lélek kozmoszá szélesítésének*”⁷ művésze), holott az epikáról leszögezi, hogy az: „*élet, immanencia, empíria*”, továbbá, hogy az epikában éppenséggel „*nem fordulhat elő*” olyasféle szubjektum, amely „*a transzcendentális szintézis hordozója*” lenne, és aki a „*saját határát a világ határává*” változtatná. (513.) Harmadik reccsenés. Egy olyan *esztéta* ír esztétikai művet itt, aki az esztétikum adta beteljesedésben ez idő tájt már hamis („*antikrisztusi, luciferikus*”)⁸ megváltásígéretet lát. Negyedik reccsenés. Ez az *esztéta* a regényben „*a teljes bűnösség korszakának formája*”-t (593.) látja, holott az állítólag korszakos bűnben fogant műfaj legtípikusabb esetét, az ÉRZELMEK ISKOLÁJÁ-t éppenséggel „*egy igazi lételemesség gazdag és lekerekített beteljesültségévé*” (572.) látja emelkedni. Recsegés-ropogás mindenfelé.

Egyelőre meghagyom metaforikus jogaikban a kísérteteket.

Mi kísérthet a REGÉNYELMÉLET épülettorzójában, hogy kérdésektől visszhangzik az egész ház? Lukács 1962-ben így emlékezik a mű születésére: „*Eredetileg dialógusláncolatnak indult: fiatal emberek egy csoportja visszavonul környezetük háborús pszichózisa elől, olyasféléképpen, ahogy a Dekameron novellamesélői a pestisjárvány elől.*” (479.) A „Mi kísért itt?” kérdésre talán a genealógiában érdemes keresni a választ. Abban, hogy a REGÉNYELMÉLET egy dialógussorozat tervéből nőtt ki. Ez a terv maradt megíratlan a műben, mondhatni: ez nem vált benne valóra. Kísértetre vadászva, azaz egy valótlanságra kárhoztatott lény után kutatva a REGÉNYELMÉLET-ben keresve sem találhatunk alkalmasabb jelöltet az eltemetett dialógustervnél.

Hipotézisem szerint a REGÉNYELMÉLET dilemmáktól mélyen megosztott mű, olyannyira, hogy nézetrendszerében inkább hasonlít egy eldöntetlen kimenetelű dialógusra, mintsem egy traktátusra.

A latens és aporetikus dialógus hipotézisének igazolásához természetesen mind a szövegen belülről, mind művön kívülről, mind pedig az értelmező irodalomból erős érvek szükségeltetnek. Kezdjük a két utóbbival, a dialógusláncolatra utalva már amúgy is elkezdtem a bizonyítást. Lukácsnál a dialógusok terve nem új, és nem is a REGÉNYELMÉLET-tel fog sírba szállni. A dialógusműfaj története Lukácsnál a Sterne-dialógussal (BESZÉLGETÉS LAURENCE STERNE-FŐL) kezdődik az esszéekorszakban, majd folytatódik annak lezárulásakor, 1911-ben A LELKI SZEGÉNYSÉGRŐL című írással. 1911 végén Lukács már egy „etikai-vallásos” dialógussorozat tervét vázolja fel Franz Bleinek.⁹ Ebből az évből fennmaradt egy dialógusvázlata is, címe: A HIERARCHIÁRÓL, AVAGY A MÉRTÉKRŐL ÉS HATÁRRÓL. 1913 őszén megszületik AZ ÍTÉLKEZÉS című dialógus, amely félbeszakadt, de fennmaradt a folytatás rá egy évvel készült vázlata. Ezt még két dialógus terve követi az 1915-ös REGÉNYELMÉLET-ig, címük A SORSRÓL, illetve A MŰRŐL ÉS A VALÓSÁGRÓL.¹⁰ Lukács visszaemlékezése a dialógusláncolatra tehát pontos. Az utolsó dialógustervről, melynél Lukács ezt a formát akarta volna választani, Balázs tudósít 1916 májusából. A „*tervezett dialógus*”, írja Balázs, az abból fakadó következtetésekről szólt volna, hogy – idézi Lukácsot – „*a jehovaiikus világ értelmetlen és véletlen*”.¹¹

A dialogicitás előtérbe kerülése az 1910-es évek első felében nyilvánvalóan mélyen összefügg Lukács egzisztenciális és szellemi válságával, amelyet maga jellemez úgy, mint egyfajta küszöbönálló „*áttörést a vallásiba*”.¹² Lukács 1911 és 1916 közötti időszakának éppen ezzel az „áttöréssel” folytatott gyötrelmes gondolati küzdelem adja meg az alapjellegét. E benső harcnak legkésőbb 1914-re súlyos filozófiai konzekvenciái lesznek, amelyek kihatnak a következő évben született REGÉNYELMÉLET-re is. Lukács szerint ez utóbbi, mint utaltam rá, felölelné metafizikai etikája és történelemfilozófiája nagy részét.¹³ Nos, legkésőbb 1914 nyaratól Lukács számára a metafizika nem belátás (tudás), hanem döntés és választás kérdése. A rendszerek végső alapjukra nézve relatívak, ezzel viszont nyilvánvaló, írja 1914 júniusában Gustav Radbruchnak, „*a metafizikai döntés abszolút szükségszerűsége*”¹⁴ is.

Mindebből következik, hogy a metafizikai döntéshelyzet, a kísértést kifejező dialogicitás nem marginális, hanem éppenséggel (latensen) meghatározó formakontextusa ennek az időszaknak, függetlenül attól, hogy Lukács csak egyetlen dialógusát írja meg (fejezi be) ama hat terv és vázlat közül, amelynek nyoma van. Ahhoz, hogy egyáltalán kísértetekről essék szó a REGÉNYELMÉLET-ben, és azoknak históriájuk legyen, előbb lehetségeseknek kell lenniük; ezt igazoltuk az imént. Kísértetek márpedig lehetnek.

Az érvek eddig a művön kívülről szóltak. Csakhogy akadt éles hallású kritikus, aki jó negyven éve bolyongott már egyszer úgy Lukács REGÉNYELMÉLET-ének labirintusmondatai között, hogy kénytelen volt felfigyelni a művön belül is bizonyos disszonáns zörejekre. Paul de Manra gondolok. Ő tisztelője, de korántsem apologétája a műnek. „A regény elméletének *csaknem föltétlen elfogadása*”, írja epésen Harry Levin magasztaló frázisaira célozva, „*megalapozatlannak tűnik*”.¹⁵ Paul de Man 1965-ös írásából két kritikai észrevételt idézek fel.

Az első a regény történeti megragadásának *ambivalens* filozófiai pozíciójára vonatkozik. Szerinte Lukács művében „*mintegy maga a Regény mondja el nekünk önnön fejlődésének történetét*”, miként Hegel FENOMENOLÓGIÁ-jában a Szellem teszi ugyanezt. De van egy döntő különbség: „*miután Hegel Szelleme eljutott önmaga létezésének teljes megértéséhez, elvitathatatlan autoritásra formálhat igényt; ezt a pontot azonban Lukács Regény-tudata saját bevallása szerint sosem érheti el. Saját esetlegességének foglyaként, sőt ezen esetlegesség kifejeződéseként a regénytudat pusztá jelenség marad*”.¹⁶ A filozófiai pozíció ambivalens: egyszerre van innen és túl a regényen. Ez ama reccsenés meghallása, hogy a regényelmélet fő értékelő nézőpontjává hol a dosztojevszkiji „eposzt” teszi meg Lukács, amely szerinte már nem is regény, hol pedig, mondjuk, az ÉRZELMEK ISKOLÁJÁ-t, amelyet viszont nagyon is annak tart.

A második észrevétel az ironia és az időbeli organikuság *ellentmondásos* viszonyát illeti. De Man leszögezi: „*Lukács eredetisége az ironia strukturális kategóriaként való használatában rejlik*”.¹⁷ A mű első része végén tárgyalt ironiafejezet, az ironiában rejlő fogalmiság és megszakítottág igazi hermeneutikai távlatot ígér Paul de Man szerint, csak hogy Lukács elemzése, jegyzi meg csalódottan, „*más irányba halad*”. Olyannyira, hogy „*az esszé második része éles kritikai elutasítása a hermeneutikai nyelvvelmélettel társítható bensőségességnek*”.¹⁸ E második részben ugyanis Lukácsnál jön Flaubert s vele együtt a természeti folytonosságú idő élménye, a durée, ezzel pedig vége az ironiának. „*Az igazi időélmény szintjén az ironikus megszakítottágok eltűnnek, és magának az időnek a kezelése Flaubert-nél nem ironikus többé*”.¹⁹ De Man ebből levonja a következtetést: „*Úgy tűnik, hogy az organicizmus, amit Lukács kiküszöböl, amikor a regény irányító szerkezeti princípiumává az ironiát teszi meg, az idő álruhájában itt újból színre lép*”.²⁰ (Megjegyzem közbevetőleg: megítélésem szerint Paul de Man itt téved. Nem az objektivista „organicizmus” ölti fel váratlanul, úgymond, az „idő álruháját” a REGÉNYELMÉLET második részében, szemben az ettől mentes ironiával. Hiszen – igazolni fogom – az ironia úgyszintén az idő egyik „álruhája”. Ennélfogva az idő az, amely kettős alakban, kettős valóságkonstitúcióként jelenik meg a REGÉNYELMÉLET-ben.)

Immár a művön belül járunk, a mű legbensőbb kérdéseinél. Paul de Man felfigyelt a REGÉNYELMÉLET legkisértetiesebb vonására, melyet *divergenciának* vélt Lukács Flaubert-értelmezése és írónafelfogása, vagyis a regényteória típuspéldája és kulcsfogalma között. Ezt a kettősséget én másnak tudom be, nem sajnálatos irányváltásnak. Egy latens filozófiai *dialógus* kettős hangzatát vélem hallani benne. A zajok és zörejek mint-ha a kastély két átellenes szárnyában keletkeznének.

5

Egy filozófiai dialógus mindig eltérő *platformokon* nyugszik. A REGÉNYELMÉLET kettős platformját a regény *pozitívására* mint a műforma „*értékmegvalósulásának*”, igenlésének²¹ lehetőségfeltételére adott kétféle válasz mutatja meg a legvilágosabban. Az egyszerűség és a jobb követhetőség kedvéért úgy hivatkozom ezekre az alapállásokra, hogy (1) *durée-platform* és (2) *iróniaplatform*.

A durée-platform szerint a regény pozitívítása a valódi idő (múlás, tartam) mint paradox életteljesség ábrázolásában rejlik. Lukács szerint ez az életteljesség tűnik ki az ÉRZELMEK ISKOLÁJÁ-ból, „a regény formájának leginkább példaszerű eseté”-ből. (573.) A kitüntetettséget Lukács így indokolja: „a tizenkilencedik századnak ez a regényforma minden problematikája szempontjából legtipikusabb regénye, anyagának semmitől sem enyhített vigasztalansága folytán mégis az egyetlen, amely elérte az igazi epikus objektivitást és ezáltal egy megvalósított forma pozitívítását és igenlő energiáját”. (570.) A regényforma pozitívítása egy paradoxonra épül: „az idő az élet teljessége, még ha az idő teljessége az élet – vele az idő – önfelszámolása is”. Ez a teljesség (akár az időé, akár az életé) Flaubert művében mindig lehetségesnek ígérkezik, és mindig lehetetlennek bizonyul: „eszme és a valóság legnagyobb diszkrépanciája az idő: az idő múlása mint tartam”. (567.) A paradoxonban a folyvást önmagát ígérő-megvonó élet és a „tehetetlen-folytonos időmúlás” (567.) közös pontja: a mérhetetlen szenvedetlenség teremt analógiát. Éppen az embert felülmúló erejük és közönyük hasonlósága feletti reflexió teszi lehetővé a regényforma pozitívítását: „A kudarc így – különös és melankolikus paradoxonként – az érték mozzanata; az élet által megtagadott dolgok elgondolása és átélése, forrás, amelyből mintha az élet teljessége áradna. Az értelem mindennemű beteljesedésének teljes hiánya van megformálva, ám a megformálás egy igazi életteljesség gazdag és lekerekített beteljesültségévé emelkedik.” (571.)

E platform szerint tehát a regény, a „*könyörtelenül létezővé vált*” és minden eszményt elsodró idő ábrázolása, az értelem ígéretének és fellelése örök kudarcának formája. Olyan korok műformája Lukács szerint, amelyek nem részesülhetnek az életértelem valóságossá vált, *in re* egységének „*naiv-boldog élményében*”. Helyette az emlékezés és a remény reflexiói lesznek azok a „*tetteket ébresztő és tettekből eredt időélmények*” (569–570.), amelyek a valóságot *ante rem* és *post rem* egységgé teszik, és ily módon ébren tartják „*az értelem megragadásának teremtő érzését*”. (570.) Rezignáció és reflexió egysége tehát a regényvalóság, hiszen: „*minden történés értelmetlen, törekeny és gyászos, de mindig remény vagy emlék sugározza be*”. (571.) A *durée-platformon* a regény pozitívításáról a rezignált bölcsesség mondja ki az utolsó szót.

Ellentétben a másik platformmal, az *iróniáival*, amely egészen más „*utolsó szót*” mond ki a regényről. Ez inkább „*utolsó ítéletre*” emlékeztet, és éppen a rezignált bölcsesség fölött ítélt.

6

Az iróniaplatform szerint a regény pozitívítása az iróniában mint áldozathozatalban érhető tetten. Az irónia Lukácsnál mindenekelőtt kettősséget jelent: „kettős látás”-t (543.) és „kettős” etikát (537.), a szubjektum „meghasadását” (529.) és a regényíró megkettőződött „naivitását” (538.). Az író önnön lényegük hiábavaló keresőivé teszi hőseit, démonikus „megszállottak”-ként ítéli kudarcra őket. A kifejezés nem pejoratív Lukácsnál: egyik ekkori jegyzetfüzete szerint a „megszállott-lét” a „tragikus előfeltétele” (Voraussetzung des

Tragischen).²² Az író arra „kényszeríti magát”, írja Lukács, hogy „a világra vonatkozó felismerését önmagára is alkalmazza” (530.), azaz a saját rezignált bölcsességét is hiábavalónak látta: azt, hogy szubjektuma végső soron nem teremtő, hanem „pusztán befogadó” (530.). Lukács így fogalmaz: „ez a belátás és iróniája egyképp fordul hősei ellen, akik költőileg szükségszerű ifjontságukban tönkremennek e hit [a hazatalálás-hit – H. O.] valóra váltása közben, és saját bölcsessége ellen, amely belátni kényszerül e harc hiábavalóságát és a valóság végérvényes győzelmét”. (538., kiemelés tőlem, H. O.) A regényíró azért mond ítéletet „megszállott” hősei s egyben önnön „bölc” fölénye fölött, hogy áldozathozatalával a démonikus jelen semmisségének ábrázolásán keresztül régi és új istenekről beszéljen: „az irónia... – maga is démonian – a szubjektumban rejlő demont mint metasubjektív lényegiséget fogja fel, és ily módon, sejtve és kimondatlanul, elmúlt és eljövendő istenekről szól, amikor a lényeg nélküli és üres valóságban tévelygő lelkek kalandjait beszéli el”. (544.)

A lukácsi irónia, akárcsak Kierkegaard-é, az áldozathozatal platformja, és nála is a történelem fordulópontjaihoz kötődik. Hiszen, fogalmaz Kierkegaard, „a meghaladott valóság azzal mutatkozik jogosultnak, hogy áldozatot követel, az új azzal, hogy áldozatot hoz”.²³ A tragikus hőshöz hasonlóan az „ironikus is áldozat, melyet a világfejlődés követel”, szögezi le Kierkegaard.²⁴ Az ironikust Lukács is ennek tekinti. Olyannak, aki úgy vész el kora számára, úgy szegül szembe vele, hogy mindeközben – idézem ismét Kierkegaard-t – „rámutat valami eljövendőre, de nem tudja, mi is az”.²⁵ Lukács szerint a regény formája „beszédes gesztussal mutat rá a szükségképp meghozott áldozatra, a mindörökre elvesztett paradicsomra, amelyet kerestek, nem találtak meg, amelynek hiábavaló keresése és rezignált feladása kerekítette le a formát”. (538.) A regény pozitivitása ebből a formateremtő áldozathozatalból ered. Az iróniát „a végigvitt szubjektivitás önmegszüntetésének” tartja Lukács, ezt az önmegszüntetést pedig az isten nélküli korokban elérhető „legmagasabb rendű szabadság”-nak. (544.) Ez az irónia adta szabadság ugyanis nem az immanenciára, hanem a transzcendenciára irányul: „docta ignorantia az értelemmel szemben” (542.); sőt, mi több: „a megváltásra való konstitutív vonatkozás”, „előzetes konstitutív vonatkozás a végérvényes transzcendens létre”. (543.)

Összefoglalva: az iróniaplatform szerint a regény a hősekben a démonokká vált istenségek hatalmát, útra hívó és lelket próbáló kísértését mutatja be. Ezzel azonban mindenekelőtt az isten nélküli világkorszak határát, a világtörténelmi fordulópont közelségét teszi láthatóvá. A korszakhatár felvillantása úgy adja értésre a jelen kor ínségét, az adott világ transzcendálásának kényszerét, hogy belülről teljesen vigasztalanak mutatja be, a teljes bűnösség korának. A regény formája, az irónia ezért jelent az író oldaláról áldozathozatalt. Hőseinek démonok keltette „megszállottságát” kudarcra ítéli az idővel szemben, miközben saját bölcsességét – tudós tudatlansággal – úgy leplezi le, hogy nem tudja átadni magát egy másik lét, „a transzcendens lét” hitének. A regény ezzel az áldozathozatallal nem a jelenkor istennélküliségét tanúsítja, hanem éppenséggel isteninségét. Az „irónia a regény objektivitása” (542.), írja Lukács, minthogy a regényhős megszállottan vágyódó szubjektivitását és az író bölcsen belátó szubjektivitását egyaránt behatárolja és felülmúlja. Az irónia lemondást jelent ugyan az eszménységről, sőt az értelemről is, mégis, ez a docta ignorantia az egyetlen lehetséges szabad tanúságtétel „a megváltásra való konstitutív vonatkozás” mellett. E transzcendenciahit szólal meg Lukács definíciójában: „a költő iróniája az isten nélküli korok negatív misztikája”. (542.)

Ez volna tehát a két platform, a durée és az ironia platformja. Mint látható, az előbbi *monolit*, az utóbbi *duális* platform. Az első a Bölcsé, a második a Megszállott és a Mártír összeolvasztásáé.

Ebből jól látszik, hogy a REGÉNYELMÉLET 1915-ben hogyan írja tovább a pántragizmus szellemi pozícióján túllépő, két évvel korábbi Lukács-tanulmányt, A „ROMÁNC” ESZTÉTIKÁJÁ-t. A románcét, amelynek „*nagy stílusparadoxona: a földi értelemben irracionális, ám transzcendensen szükségszerű összeütközése és egysége, az istenközelség és életközelség egybekapcsolásának problémája*”.²⁶ Ennek megoldására, azaz a románc hőseire nézve Lukács négy típust különít el: a megszállottat, a bölcsét, a mártírt (más szóval: a „*vallásos hőst*”), valamint a megváltó asszonyt. Ha az utóbbi típust, a Jóság emberét kiemeljük a többi közül, és fenntartjuk a dosztojevszkiji *eposzvilág* jellegzetes hőséneket, a többi figurából könnyen megkapjuk a lukácsi *regényvilág* transzcendentális topográfiájának két fő tájékozódási irányát. A transzgresszus két irányát: vagy *föle emelkedni* az adott világnak (ez a Bölcs útja), vagy *túlkerülni* rajta (ez a Megszállott és Mártír közös útja). Mindamellett ennek a teoretikus elrendezésnek az értelme még nem vehető ki.

Különösen azért nem, mert A „ROMÁNC” ESZTÉTIKÁJA ÉS A REGÉNY ELMÉLETE viszonyában van egy meglepő fejlemény. A *rezignáció fölötti (ön)ítélet* kérdésére gondolok. Ezt a REGÉNYELMÉLET, mint láttuk az imént, az ironia (áldozathozatali) platformja részének tekinti, ott fordul a regényíró belátása produktív módon „*saját bölcsessége ellen*”. (538.) Azt várnánk, hogy a két évvel korábbi ROMÁNC-tanulmány is így tesz, és a motívum a Mártírnál, a „*vallásos hősnél*” merül fel. Nem ezt látjuk. Ott ugyanis Lukács még a bölcs ember sajátjává tette a rezignáció fölötti ítéletet, a tudásról való lemondás önitéletét, sőt a Bölcsét közel vitte a Megszállotthoz is: „*A bölcs lelke ugyanazokból az alkotórészekből épül föl, mint a megszállotté, csak az alkotórészek erőviszonya, a lélek struktúrája más a bölcsben. A bölcs átlátja a világ irracionálisát és valamennyi szenvedély értelmetlenségét, átlátja azt, amit a hős adotként elfogad, és amitől vereséget szenved, ugyanakkor átlátja azonban e felismerésének gyengeségét és relatív voltát is, és e végső rezignáció, e végső lemondás mindenről, szerencséről, életről és tudásról, erővé és hatalommá lesz.*”²⁷ Ezzel szemben – tehát a Bölcs, az utolsó görög „*embertípus*” és „*paradigmatikus életformálás*” (498.) megdicsőítése helyett – a REGÉNYELMÉLET nyitánya már az ismert biblikus igével helyezi történetfilozófiai keretbe a regény esztétikáját: „*Valóban bolondságot a görögöknek! Kant csillagos égboltja imáron a tiszta megismerés sötét éjszakájában ragyog, és nincs magányos vándor – mert az új világban embernek lenni annyit tesz, mint magányosnak lenni –, akinek megvilágítaná az ösvényt.*” (499.)

Hagyatkozunk tehát egyelőre a szemünk helyett a fülünkre. A REGÉNYELMÉLET sötétjében két teoretikus hangzat kísérti a mű mélyére tévedt értelmezőt. Hogy némi reményem legyen kakofóniájuk elől kimenteni ezt az előadást, és eljuttatni az áhított befejezéshez, előszámálom a kivezető út három (mesei) kérdését. Egy: Mennyiben állnak szemben a platformok? Kettő: Mitől válik *aporetikussá* azok szembenállása? Bízom abban, hogy e két kérdés alapján végül kiderül, miféle *dilemma* uralja Lukács REGÉNYELMÉLET-ét. A dilemma tisztázása, remélem, végül elvezet a harmadik, utolsó kérdéshez: Miféle *kísértethistóriák* foglalata a mű?

Első kérdés: mikre vonatkozóan áll szemben egymással a *durée* és az irónia platformja, túl a regény pozitivitásának eltérő meghatározásán?

A szembenállás első színtere az *idő*. Erre van egy roppant egyszerű, szövegszerű bizonyíték. Az irónia platformján feltűnik a Cusanustól ismert kifejezés, a *docta ignorantia*, a tudós tudatlanság. Nos, a REGÉNYELMÉLET-et előlegező dialógusvázlatok egyike ezt a megállapítást tartalmazza: „*az etikai docta ignorantia-ban nincs durée – lényegátélés*”.²⁸ A *durée*-platform a múlás időkontinuumával (tartammal) számol, szemben az iróniáéval, amely a megváltó „*nagy pillanatból*”, a „*lényegátélés*” adta idődiszkrétumból indul ki. Az ÉRZELMEK ISKOLÁJÁ-t, emlékezhetünk, úgy méltatja Lukács, hogy benne az időnek csak *ante rem* és *post rem* egysége van meg: a remény és az emlékezés élményében. Az iróniának ellenben, mint Lukács mondja, „*konstitutív viszonya*” van a transzcendens léthez, a megváltáshoz: nem pusztán jövőre irányuló reflexió, hanem a jövőendő lét valóságos előlegezése az áldozat pillanatában.

Az időszemléleti szembenálláshoz tartozik egy látszólag más természetű kérdés is. A *durée*-platform regényírója Flaubert, az iróniaplatfornak viszont nincs efféle író-reprezentánsa. Ez nem véletlen: az irónia konstrukció inkább, mintsem deskripció; inkább *határvonal* a flaubert-i dezillúziós regény és a dosztojevszkiji új eposz között, mintsem *kiterjedt* terep a regényvilágok között. E határvonalhoz a legközelebb – a *durée* oldalán – Tolsztoj áll, aki ugyanakkor elmarasztaló ítéletet kap Lukácstól: „*tisztán művészi Tolsztoj regényei a dezillúziós romantika túlfokozott típusai, a flaubert-i forma barokkja*”. (592.) Az ok, ami érdekes itt; ezt ugyanis Lukács a tolsztoji időszemlélet ellentmondásosságában jelöli meg. Mondván: Tolsztojnál a konvenció „*időtlen*”-ségét és a természet „*örök ritmus*”-át olykor megtörik ugyan a „*nagy pillanatok*” (Lukács egy bekezdésen belül ötször is használja e frázist), ám ezek a „*lényegátélések*” már csak a halál, a haldoklás pillanatai, és meg is maradnak azoknak. Így Lukács szerint a három tolsztoji időfogalom egyike „*sem fejez ki valódi tartamot, valóságos időt – a regény életelemét*”. (592.)

A pillanat azonban nemcsak „*lényegátélés*”-ként, azaz *drámai* változatban ellentéte a *durée*-nek, hanem *lírai* változatában, „*hangulat*”-ként is. Lukács az előbbitől éppúgy elválasztja a valódi időt – és így a regényt –, mint az utóbbitól. A véget és kezdetet az ugrásszerűen, „*nagy pillanatban*” összekötő *pántragizmus* éppúgy ellentéte a tartamnak, mint „*a folyton változó hangulatok szüntelen egymásutánja*”-nak *pánpoétizmusa*, az esztétikai kultúra, amelyet egyesesen így nevez meg Lukács: a „*pillanatokhoz tapadt kultúra*”.²⁹ Lukácsnál a tragédia egyetlen térdimenzióban rántja össze a múlt, jelen és jövő időtömbjeit, hiszen csak egy kiterjedést enged meg nekik: a „*nagy pillanat*” magasságát. A líra fordítva stilizál: a lélek múló hangulatában oldja fel a világ minden tárgyiságát és állandóságát, ezzel idővonallá teszi a teret. A *durée* éppen azért egyedülálló minőség, mert sem az idődimenziókat nem engedi kivonni a térből, sem a térbelieket az időből: kettejük képződményét, a jelenvalóságot *szakadatlanul fennálló*-nak mutatja.

Ám ha a jelenvalóság valóban „*a teljes bűnösség kora*”, a szakadatlan fennállását ki-mondó bölcsesség *kísértetiesen* úgy hangzik, mint ami ezt a bűnösséget és ítéletet véglegesíti. Ezzel elértünk a *durée*- és az iróniaplatforn közti szembenállás második színteréhez.

A *durée* és az irónia szembenállásának második köre a *valóság*ra vonatkozik. Minden további nélkül nyilvánvaló, hogy az iróniaplatform valóságfogalma *utópikus* – „*negatív misztikájá*”-nak, ahogy Lukács mondja, „*konstitutív viszonya*” van a megváltáshoz, a transzcendens léthez –, ellentétben a dezillúziós romantika *durée*-platformjával, amelynek bölcsessége kizárja a „*jó lelkiismeretű*” utópia lehetőségét.³⁰

Az utópiát illető ellentétesség azonban csak a felszíne Lukács ekkori kérdéskomplexumának, mely a valóság fogalmára irányul. Csupán a lényegre szorítkozva: egyik oldalon áll a hegeli egyetemes alakulásezme (a Hérakleitoszt idéző *Werden*) együtt a bergsoni tartammal, a másikon a kierkegaard-i „*pillanat*”-filozófia, az egzisztenciális ugrásé, együtt a cusanusi *docta ignorantia*val. Lukács maga is elismeri e két oldal jelenlétét, amikor művére visszatekintve úgy ítéli, hogy benne végső soron „*a történelem hegeli dialektikájának kierkegaard-osításáról van szó*”. (485.)

A REGÉNYELMÉLET legmeglepőbb fejleménye: Bergson felértékelése, a bergsoni *durée*-fogalom karrierje a műben. Különösen az után, hogy két évvel korábban, 1913-ban Lukács még ki nem állhatta Bergsont. Ekkor még így ír róla Babitsnak: „*nincs történelemfilozófiai kultúrája*”; „*nem ismer más fogalmiságot, mint a »science«-ét*”; elvet minden állandóságot, így minden örök formát is; „*nem ismeri a »ráció« és az »intellektus« különbségét*” (szemben Cusanusszal); a ráció absztraktságának kritikájában csak Hegel-epigon. Nem meglepő Lukács Bergsont elutasító következtetése: „*Itt meg kellene találni – amit bergsoni alapon állva nem lehet – az »örök« formának egy olyan értelmezését, mely lehetővé teszi, hogy a forma, örökkévaló és ebben az értelemben változatlan szubsztanciájának feladása nélkül, részt vehessen, sőt részt kelljen vennie a történelmi processzus folyamataiban.*”³¹

Két évre rá viszont, a REGÉNYELMÉLET-ben ez a nem sokra tartott „*bergsoni alap*” váratlanul mélységre tesz szert Lukácsnál. A DOSZTOJEVSKIJ-JEGYZETEK egyike – amelynek címe is fontos: A METAFIZIKAI VALÓSÁG – már Bergson ama „*mélység*”-éről szól, amely „*az éleatizmus elutasításában*” rejlik, és amelyben „*a »történelem« mint a valóság lényege*”³² tör felszínre. A változás oka, gondolom, kézenfekvő. A regény *esztétikai ígéretté* vált időközben Lukács számára. A regény révén „*a történelmi processzus folyamatá*”-t (mint „*valódi időt*”, a minden eszményt szenttelenül fölemésztő *durée*-t) anélkül tudja megjeleníteni egy formakomplexum, hogy maga elveszítené szubsztancialitását.

A fiatal Lukács kezdettől fogva rossz lelkiismeretű platonikus volt, aki minduntalan óvni próbálta magát attól a veszélytől, amivel idealizmusa fenyegette: az üresen kongó eszménységétől. Attól a platonizmustól, amely szementimentális vágyódással kezd, és éleata okoskodással végzi. Az 1910-ben még „*pánlogikus*”-nak tartott Hegel és az 1913-ban még egy félművelt Hegel-epigonná degradált Bergson között 1915-ben, a REGÉNYELMÉLET idején a valóságos idő és a szakadatlanul történő valóság erősen éleataellenes (héralkeitoszi) látomása teremtett egyszeriben szoros és főleg: *komolyan vehető* filozófiai közösséget Lukács számára. Mintha Lukács azzal a „*férfiasan érett*” belátással barátkozott volna, hogy az értéket teremtő és romboló „*valódi idő*”, illetve a hozzá illő egységet alkotó élménységmakettős (a remény és az emlékezés) – mindez *maga* a történelmi valóság, és nincsen másik. Lukács hasonlatával élve még A TRAGÉDIA METAFIZIKÁJÁ-ból: a történelmi valóság definiálhatatlan kompozíciója a *szőnyegére* emlékeztet, amelynek sokfelé csillámló, de sehol nem megérthető arabeszkértelme van. A *durée*-platform bölcsessége ezt az értelmet a maga határai között próbálja megérteni: an-

nak akarja látni, ami. Az emlékezés a szubjektum hazatérése önmagába – „*az élet folyamatának átélő igenlése*” (572.) –, melyet a remény mindig sejtett és követelt; ez a bölcs „*be-látás... az élet el nem ért és ezért kimondhatatlan értelmének sejtő-intuitív megragadásává, minden tett megvilágosult válíká*”. (573.)

Bergson *durée*-jében és a Flaubert-laudációban egy éleataellenes valóságfelfogás dicshöl meg Lukácsnál. Csakhogy ez a koncepció szemben áll a cusanusi–kierkegaard-i oldallal, a *docta ignorantia* és az ironia transzcendenciahitével és transzgresszus-követelésével. A HALÁLÓS BETEGSÉG-ben, amelyet Lukács ez idő tájt bőségesen jegyzetelt, ezt írja Kierkegaard: „*az illúzióknak lényegében két formája van: a remény és az emlékezet illúziója*”.³³ Azt, hogy maga a valóság olyan lenne, ahol az időnek nincs *in re* egysége (csak *ante* és *post rem* egysége: a reményé és emlékezésé), Kierkegaard élesen tagadja. A pillanat az örökkévalóságé, mondja; a kereszténység többek közt ezért bolondság a múltteljességű görögöknek és botrány a jövőteljességű zsidóknak. A pillanat a valóság *in re* egysége – röviden: „*eljő az idő, és az most vagyon*”, JÁN. 5,25. –; erre épül Kierkegaard időfelfogása A SZORONGÁS FOGALMÁ-ban. A valóságbeteljesülés ezen időbeli egysége a megkövetelt és meghozott áldozat *ontológiai* jelentése Kierkegaard-nál, minthogy (idézttem már tőle) „*a meghaladott valóság azzal mutatkozik jogosultnak, hogy áldozatot követel, az új azzal, hogy áldozatot hoz*”.

Világos, hogy az áldozat ontológiai jelentése milyen kontroverziában kap helyet Lukácsnál. A reflexív (bölcesség vezette) *durée*-platformon a valóságnak nincs átélhető egysége, ám szakadatlanul alakuló kontinuum, a *történelemvalóság* értelmet sejtet és ígér. Az aktivista (áldozathozatali) ironiaplatform viszont „*docta ignorantia az értelemmel szemben*”, ám a *lélekvalóság*ot – áldozatot követelő és hozó, igazi és „*egyetlen valóság*”-ként³⁴ – mégis jelenvalóvá tudja tenni a pillanatban.

Ez két út *kétféle* valósághoz; és nincs közöttük szintézis. A platformok ontológiájukban állnak szemben egymással. Következésképpen etikájukban is.

10

A platformszembenállás harmadik színtere tehát az *etiké*.

Hadd nevezsem meg ezeket a pozíciókat egy-egy Lukácsból származó kifejezéssel *metafizikai* etikának és *misztikus* etikának. Kezdjük az előbbivel. Mint említettem, Lukács saját beharangozása szerint készülő könyve túlmegy majd azon, hogy csakis Dosztojevskijről szóljon, minthogy átfogja „*metafizikai etikájának*” nagy részét is. A „*metafizikai*” jelző használatának pontos megértéséhez hadd idézzek tőle pár sort 1913-ból: „*minden drámai forma lehetetlenné válik, ha nincsen meg a művészen az a stilizáló fikció, hogy az életnek van metafizikai lényege; ez a lényeg pedig nem transzcendens, hanem csak el van takarva az életfolyam kicsinyes közönyösségeinek áradatától, csak ki kell emelni onnan, csak végig kell húzni az élet mindig félben maradó vonalait és: incipit tragoedia*”.³⁵ Eszerint a metafizikai – szemben a manapság uralkodó szóhasználattal – egyenesen *ellentéte* a transzcendensnek. A „*metafizikai lényegiség*” az a „*stilizáló fikció*” Lukácsnál, hogy az életnek nem transzcendens, nem túlvilági az értelme; hanem az csak eltakart minőség, rejtett közelsége örök ígélet és örök csalódás. A metafizikai etika annyit jelent, hogy – Lukács nyelvén – az „*életértelem*”, amely a valóságot lényegivé teszi, teljesen immanens ugyan, ám sporadikus, definiálhatatlan, nem beteljesült. Ez a jelentés illik a *durée*-platform etikai álláspontjára.

Az iróniaplatform etikája ellenben „*misztikus etika*”. A kifejezést ez esetben is Lukács-tól kölcsönzöm. Egyik levelében, ahol hosszasan beszámol könyvéről Paul Ernstnek, közte az első és a második etika viszonyáról (a „*képződményekkel*”, illetve a „*lélekkel*” szembeni köteletség kérdéséről), ezt írja: „*A rangsor mindig sajátos dialektikus módon bonyolódik, amikor a lélek nem önmagára, hanem az emberiségre irányul a politikus embernél, a forradalmárnál. Itt – a lélek megmentéséhez – éppen a lélek feláldozása szükséges: egy misztikus etika alapján kell kegyetlen realpolitikussá válni, és megsérteni az abszolút parancsot, amely nem a képződményekkel szembeni kötelezettség, a »Ne ölj!« parancsát.*”³⁶ A misztikus etika számára, szemben a metafizikaival, az életértelem transzcendens és tartam nélküli. Épp Flaubert időfelfogásának ellentétéről írja Lukács: „*az eksztázis a misztikust olyan szférába emeli, ahol minden tartam és minden időmúlás megszűnt, amelyből a misztikusnak csupán teremtményszerű-szerői korlátozottsága miatt kell visszasüllyednie az idő világába*”. (568.)

Miként értendő itt az életértelem transzcendenciája? A misztikus etika a „*negatív misztika*” (542.) etikája, a „*végérvényes transzcendens lét*”-tel számoló iróniáé, amely Kierkegaard FÉLELEM ÉS RESZKETÉS-ének Akéda-példázatával, az ábrahámí áldozathozatallal analóg. Az iróniaplatformon, láttuk, sem a regényhős démonikussága, sem az író rezignációja nem képvisel morális értéket *önmagában*. Értéküket csak a megváltásra, a transzcendens létre irányuló „*konstitutív viszonyuk*” adja. Ennek módja az áldozathozatal (önáldozat). Az iróniaplatform Mártírja – a regényíró – együtt áldozza fel Megszállottját – saját hőstét – az önmagában lakozó rezignált Bölccsel, ha tetszik: saját lelkével. Lukácsnál a „*saját lélek feláldozásának*” motívuma – a későbbi pályafordulat alapszövegének (TAKTIKA ÉS ETIKA) legdőntőbb mozzanata – 1914 és 1916 között, a REGÉNY-ELMÉLET időszakában válik az etikaira vonatkozó *mértékadás* instanciájává; az iménti idézettel együtt, tudomásom szerint, négy szöveghely tanúskodik erről.³⁷ Saját *lelkünket* feláldozni az ez által lehetővé tett és éppily módon előlegezett *lélekvalóságért*: ennek az elhívásnak az etikai paradoxona – Lukácsnál éppúgy, mint Kierkegaard-nál – az „*etika teleologikus felfüggesztése*”-ben nyilvánul meg.

A metafizikai etika viszont, szemben a misztikussal, nem függeszti fel az etikát az eljövendő lélekvalóságért. Ellenkezőleg, számára az etika a történet-alakuló valóság egyetemes kibontakozási folyamatában mutatkozik meg, hasonlóan egy szőnyeg arabeszkmintázatához: magában a történelemvalóságban explikálódik. Ez a megfontolás kap hangot Lukácsnak abban a fejtegetésében, amely az esztétika és etika viszonyának egyediségét jellemzi a regényben. A regényben a döntő elem, mondja Lukács, hogy „*mint alakulófélben levő valami, folyamatként jelenik meg*” (528.), „*formaként... az alakulás és a lét lebegő, de biztosan lebegő egyensúlyát képviseli, az alakulás eszméjeként állapotottá válik*”. (529.) Ennélfogva az az etika, amely a regényben mint alakulásfolyamatban *benne rejlően* „*a legkonkrétabb tartalmiságban*” jelenik meg, empirikus és esztétikaimmanens. Szemben az összes többi műfaj etikájával, állítja Lukács. Bennük ugyanis az etika *előfeltétele* az esztétikának, következésképpen a regényen kívül minden más műfajt apriorisztikus és esztétikatranszcendens etika jellemez.

Jól látható, hogy Lukács itt is saját platonizmusa árnyaival küzd: az eszmények elvontságából, semmire sem kötelező, üres általánosságából támadó veszéllyel. A regény az „*alakulás eszméjeként állapotottá válik*”; így a metafizikai etika – mint a regénytextúrában benne rejlő, ott kibomló etika – valójában az esztétika és az etika megbékülési ígérete az immanenciában. Az irónia fogalmát átható misztikus etika viszont nem az *ala-*

kulás eszméjének etikája, hanem valami olyan tudhatatlané, amely túl van a „*teljes bűnösség*” korszakán, a megváltatlan jelenkori *létezés* egészén. Ez utóbbi a megváltás eszméjének etikája. A REGÉNYELMÉLET útjai etikailag is elváltak.

11

Bolyongásunk során, úgy tűnik, elértük a REGÉNYELMÉLET legtágasabb helyiségét, a lovagtermet. Ennek boltívei alatt bizonyára elfér valamennyi eddig fölvonultatott oppozíció. A nyílt szembesítés révén talán megragadható lesz a *dilemma*, amely indokát adja a mű latens dialogikusságának. S így kitűnhet, hogy vajon valóban *apóriával* állunk-e szemben a műben, mint állítottam, vagy sem.

A helyszín – lovagterem – megválasztásához önmagában nem tartottam volna kellő indoknak, hogy az íróniaplatfom nagyjából azt a határvonalat képviseli, mint ami a *hit lovagja* és a *rezignáció lovagja* között húzódik Kierkegaard-nál a FÉLELEM ÉS RESZKÉTÉS-ben. Szükséges volt hozzá, hogy maga Lukács vonultassa fel az ellentábor, a *durée*-platform szimbolikus harcosát – a „*lényeg lovag*”-ját. „*A regény*”, írja Flaubert kapcsán, „*az érett férfiaság formája: vigaszéneke abból a derengő belátásból csendül ki, hogy mindeniütt az elveszett csírái és nyomai láthatók; hogy az ellenfél ugyanabból az elvesztett hazából származik, mint a lényeg lovagja.*” (569., *der Ritter des Wesens.*)

Immár lehetséges fősorakoztatni képzetben – a REGÉNYELMÉLET lovagtermének két átelles felében – a platformok reprezentánsai mögött az ellentétes jellemzőket. Az egyik oldalon áll a *lényeg lovagja*, aki számára a dialektikusan tételezett ellenfél, az eszményeit fölemesztő világ „*ugyanabból az elvesztett hazából származik, mint*” ő. A másik oldalon áll a *hit lovagja*, aki számos vonatkozásban homlokegyenest ellenkező pozíciót képvisel. A megváltás világához nincs átjárás a jelenlegiből: ebben a negatívumban merül ki a róla alkotható összes (tudatlan) tudás. Egyik oldalon a *durée* „*valódi ideje*”, a tartam immanenciája; másikon az ironia áldozati pillanata, a „*transzcendens lét*” előlegezése. Az egyikken történelemvalóság, alakuláseszme, a formák „*rossz lelkiismeretű*” utópiája; a másikon lélekvalóság, megváltáseszme, az „*eleven élet*” valódi utópiája. Az egyik oldalon ott áll a metafizikai etika, mely az értelmet egyre csak elvesztő jelenvalóból próbálja megérteni a valóságot. A másikon ott áll a misztikus etika, mely számára a jelenvaló egyetlen értelme, ha semmissége végre veszni tud.

Íme, a tiszta típusok, a „*kasztok*” – mondhatnánk Lukács négy évvel korábbi írására, A LELKI SZEGÉNYSÉGRŐL című dialógusra utalva. Ahogyan ott állt szemben a Műnek rendelt élet emberé a Jóság emberével, úgy áll szemben itt a lényeg lovagja és a hit lovagja. Lukács mindkét esetben két kasztot, két tiszta viszonyt mutat fel az „*istenközelség és az életközelség*”, transzcendencia és immanencia áhított egybekapcsolásához. Egyfelől a lényeg lovagját, a valóság arabeszkértelmének *fölebe* kerülő Bölcsét, aki a Műnek szentelt élet emberének rokona. Másfelől a hit lovagját: az adott jelenvalóság értelmetlenségével szakító, azon szenvedéllyel és áldozattal *túlkerülő* Megszállottét és Mártírét. Ők a Jóság emberének családfájához tartoznak. Az első kaszt reprezentánsai, mint tudjuk, a *formák* örök érvényének metafizikai etikáját képviselik. Ők az öröklét *őrzői* az időben. A második kaszt tagjai a sorsfordító *cselekvés* lehetőségének misztikus etikáját képviselik. Ők egy új világ *előhírnökei* az óvilágban.

Az egyetlen, amiben mindkettőjüket részesíti Lukács, a „*férfiasan érett belátás*”: a rezignáció. Kérdés tehát, hol áll a REGÉNYELMÉLET teoretikus narrátora, aki ezek szerint nem más, mint a *rezignáció lovagja*.

Pontosan ugyanott áll, ahol A LELKI SZEGÉNYSÉGRŐL című dialógus főhőse: a két kaszt képviselője *között*. Még akkor is, ha ott a főhős azzal indokolja önitéletét (öngyilkosságát), hogy mindkét kaszt *alatt* áll, minthogy „*sem hő, sem hév*”, és életébe csak a végzetes döntés faktumával hozhat realitást. Másutt már kifejtettem: Lukács dialógusában az önitélet inkább a főhős áldozati tette a saját Művéért (rendszerre érvényének megtartásáért), ami a legkeményebb ítélet ugyan, de egy teoretikus számára bizonyosan nem a legvégzetesebb és legelmarasztalóbb. Emlékezzünk Lukács sokatmondó frázisára: az esszéista az a Keresztelő Szent János, aki a megváltó, nagy rendszer eljöveteletét hirdeti, és aki amaz eljövendőnek a saruját megoldani sem méltó. A Mű és a Jóság – két megváltásparadigma az ekkori Lukácsnál. Nem érvényükben vagy érvénytelenségükben különböznek egymástól gyökeresen, hanem filozófiájukban. Abban, hogy két ellentétes platformon lehet őket megváltásoknak tartani egyáltalán. A LELKI SZEGÉNYSÉGRŐL hőse, mint a REGÉNYELMÉLET teoretikus narrátora is, ellentétes filozófiai platformok *közötti* döntéshelyzetben találja magát (még ha nem áll is *középen*), vagyis dilemmával szembesül.³⁸

A hegeli dialektika immanenciájának és a kierkegaard-i misztika aktivizmusának (etikájának) Lukács által áhított egyesítési kísérlete (ez volt a REGÉNYELMÉLET tétje) 1915-ben nem szintézist hozott, hanem kiéleződő viszályt, szembenállást, dilemmát – annak minden eleven filozófiai drámaiságával. (Elszomorító látni közel fél évszázaddal később AZ ÉSZ TRÓNFOSTÁSÁ-ban Hegel és Kierkegaard – illetve Dosztojevszkij³⁹ – találkozásának merőben drámaiatlan, mondhatni komikus ismétlődését. Itt ugyanis, habár a motívumok rendre visszatérnek, a marxizmus–leninizmus egy-igaz napjának sápatag fényénél már „*összébékül*” a két ellentétes tévút. Egyik az idealista félhomályon, másik a misztikus vaksötéten át nem vezet sehova.) De miben is áll a REGÉNYELMÉLET dilemmája, amely a maga ellenszólamaiban úgy kísérti meg kétfelől a mű narrátorát, hogy a rezignáció lukácsi lovagja (miként beszédes nevű kierkegaard-i elődje: Johannes de Silentio) végül *elnémul* tőle?

12

A dilemmának lehetséges egy *ontológiai* és egy *morális* szempontú rögzítése. Előbb ezt a kettőt kell megadnunk; mármint ahhoz, hogy a REGÉNYELMÉLET túlmozgásos kísérteitei végre felfedjék ábrázatukat.

Mit kell valóságosnak tekinteni: a valódi időben („tartam”) mindegyre csak értelmét vesztő, ám immanens történelemvalóságot *vagy* a nem valódi időben („pillanat”) értelmet előlegező, ám transzcendens lélekvalóságot? Mit kell morálisan abszólútnak tekinteni: a metafizikai formákba vetett hit értelemkereső etikáját *vagy* az abszurd hitű cselekvés misztikus etikáját?

A lukácsi dilemma paradigmatisz figurái: a lényeg lovagja és a hit lovagja, saját filozófemakíséretük segítségével, megadták a maguk *egyértelmű* válaszát. Kérdés, hogy miért nem fogadható el egyik vagy másik válasz a rezignáció lovagja számára, hogy valamelyikükhöz csatlakozzon; azok miért változnak át előtte inkább lidérces figurákká, pusztá szellemalakokká; miért lesz belőlük végül is – *valóságkísérlet*. Hadd fogjam rövidre a magam válaszát: mert ígéretüknél nagyobb az a veszély, amellyel a táborukhoz való csatlakozás fenyeget.

A *durée*-platform megtestesítőjének, a lényeg lovagjának álláspontja „esztétasággal” fenyeget. Nem véletlen, hogy Lukács MISZTIKA-JEGYZETEI így kommentálják Eckhart mester Mártáról és Máriaáról szóló szavait: „*Mária vallásos esztéta. Korlátozódása (illene*

Flaubert-re!) [...] *Még a hirtelen hőstett Zoszima sztarecnél.*”⁴⁰ Lukács pontosan ugyanazért hozza hírbe Flaubert-t az esztétasággal és a „hirtelen hőstettel”, ami miatt a dezillúziós regényt fenyegető legnagyobb veszélyt a lírizmusban látja. Ha úgy hisszük, az értelem csak a műalkotásokban lehet csorbíthatatlan, és a megváltás csak a formában teljesezhető be, ez annyit jelent, hogy örökre megváltatlannak ismerjük el mindazt, amit nem művekben élünk át: a történelmet, a valóságot. Ha a világ „jehovaiikus”, a megváltatlanságába való belenyugvás a gonosz csábítása. „*A racionalisztikus filozófia*”, miként Hegel is, már „öntudatlan (*s ezért zavaróan stilizáló*) művészet”, írja Lukács már 1910-ben.⁴¹ A lényeg lovagja képviselte bölcs *reflexió* nem válik *tettvé* a történő-alakuló valóságnak; „*Hegel rendszerének*”, visszhangozza Lukács Kierkegaard-t, „*nincs etikája*”.⁴² A fennállóval végül is kiegyező esztétaság kísértetének Lukácstól kapott neve: *luciferikusság*. Az általa „meghozott” – és a megváltott esztétikumából a görögök óta áradó – „*vakító fény*” újra és újra csak elfeledteti „*a világ gyógyíthatatlan meghasadásait*”. (499.)

A „*negatív misztika*” iróniaplatformjának képviselője, a hit lovagja egészen más veszélytől válik kísértetiessé. Ez „*az elvont idealizmus démoniája*”, amely azzal fenyeget, hogy a hős „*démoni elvakultságában*” „*a közvetlen, teljesen egyenes utat választja az eszmény megvalósítása felé*”. (547.) A hit lovagja tehát a *démonikusság* veszélye által válik valóságkísértetté. Azzal, hogy a megváltottság világát előlegező mártíriuma végül nem bizonyul egy *új valóság* tettének, nem igazolódik általa. Így a hős a maga nevetséges vagy elsietett, ám mindenképp hasztalan, mert jogosulatlan áldozathozatalával a világmegváltás tébolyultja lesz, vagy holmi privát megváltásé legfeljebb. Kizárólag Dosztojevszkij „*eleven élet*”-éről mondja ki Lukács, hogy benne és általa: „*a démonia értelmet kapott*”.⁴³ A démon esztelenségéről, értelmetlenségéről Lukács joggal idézi Goethe soraikat (539.), de másik jellemzőjéről, az *önösségről* idézhette volna Kierkegaard-t is. Nála a hívőnek éppenséggel ellentéte a démonikus ember, minthogy a „*démoni kétségbeesés a leghatványozottabb formája annak a kétségbeesésnek, amely kétségbeesetten önmaga akar lenni*”.⁴⁴

Ezzel nevet kaptak a REGÉNYELMÉLET kísértetei: a *démonikusság* és *luciferikusság*. Hogy miféle csábítást hordoztak, az immár világos. Ám hogy miféle *saját* törekvésében fenyegették a rezignáció lovagját, az talán kevésbé.

13

Lukács ekkori válasza a *durée*- és iróniaplatform közötti antinómiára, bármennyire is az utóbbi állásponttal szimpatizált, az volt, hogy sem az egyik, sem a másik nem vállalható maradéktalanul. Mindkét út azzal fenyeget, hogy az „*absztrakt idealizmus*”⁴⁵ zsákutcájába vezet, és hogy csupán *változatok* lesznek a „*hirtelen hőstettre*”, a megváltás nehéz útjának Lukács (és Dosztojevszkij) által gyűlölt, mert hazugnak tartott lerövidítésére, megkönnyítésére. A lényeg bölcs lovagja a formákat, amiket szinte valóságosaként él meg, egyszersmind egy valóságos világ részeinek tartja; azaz máris a célnál hiszi magát. A hit lovagja viszont annak ígérete, hogy a megváltott valóság egy csapásra elérhető az abszurd erejénél fogva.

A hegeli dialektika és a kierkegaard-i egzisztenciálfenomenológia egybevegyítésének kísérlete így nem csak azon bukott meg a REGÉNYELMÉLET-ben, hogy a különmemű

komponenseknek gyöngé volt az affinitásuk egymáshoz. Lukács saját filozófiai követelése volt túl nagyigényű a kísérlethez.

Ez a követelés: a megváltás etikailag és történelmileg egyaránt *valóságos* lehetővéte-tele, ami Lukácsnál – mint másutt már szóltam róla – az egyneműsítés (homogenizálás, disszonanciatereemtés) elvében ölt filozófiai alakot. Az egyneműsítésében, minthogy Lukács legsajátabb és legcentrálisabb gondolata annak alapulvétele volt, hogy a történelem és forma, élet és lényeg, realitás és idealitás között fennálló inkongruencia bármiféle egyesítéshez, közelítéshez, közvetítéshez előbb megköveteli az egy nívóra hozás, az összemérhetővé-tétel *radikális* gesztusát. Ez a radikalitás egyet jelentett nála a szakítással, mely egyben előkészítés a megváltáshoz. A fiatal Lukács a maga sajátos negatív teológiája bázisán szinte egy időben volt fenomenológusa a Forma és a Történelem paruziájának, az előbbinek a MŰVÉSZETFILOZÓFIA-ban, utóbbinak A REGÉNY ELMÉLETÉ-ben. Csak éppen együtt, egyszerre nem tudott azzá válni, hogy a két ígéretet egyesítse; pedig ennek a törekvésének keresett filozófiai ábrázolást kezdettől fogva. És amit, hite szerint, meg is talál néhány év elteltével, 1918 és 1919 fordulóján.

*

Rövid összegzés, lezárás helyett. A „*valóság kísértetéről*” szóló REGÉNYELMÉLET – Lukács első, saját hangú kísérlete az értekező nagyprózával s egyszerűsített legbensőbb témáival: az etikával és a történelemfilozófiával –, úgy vélem, joggal volt nevezhető kísértethistóriák foglalatának. Kiderült, hogy a mű csonka építményét nem is egy, hanem két kísértet lakja: a luciferikusság és a démonikusság kísértete. Úgy vélem, Lukács félbehagyott műve többek között a velük való *szembesülés* és választás története is. Azé a történeté, hogy a lényeg lovagja és a hit lovagja által ígérhető „igazi világ” ekkor még hogyan vált a fiatal Lukács, a rezignáció lovagja előtt végül – mesévé. Igaz, Lukács éppen a meséről írja pár év múlva, hogy vannak idők, „*amelyekben, úgy látszik, mintha ismét választás elé lennénk állítva, mintha ismét dönteniünk kellene afelett, vajon a mi valóságunk útját akarjuk-e folytatni, vagy pedig egy attól lényegében különböző ösvénynek akarunk nekivágni. Persze: a választásnak ilyen felmerülése csak látszat... De egy ilyen krízisnek pusztá ténye fel-lazítja a különben megmerevedett valóságot... A mi időnk ilyen valóságfellazulása az, amiről más összefüggésben mint lélekvalósággról beszéltem*”.

A REGÉNY ELMÉLETE, mondhatni, egy elmélet regénye is – a „*valóság kísértetéről*”-ról. Ez a teória a valódi idő és a lélekvalóság konfliktusáról szólva végül maga is ama *krízisben* találja magát, amelyről beszél: a választásában. Így bizonyos értelemben maga válik prózai, azaz *időbeli* ábrázolásává önnön tárgyának, a lélekvalóság *időtlenség*igéretének, melyet különös, ám annál sokatmondóbb kifejezéssel „*valóságfellazulásnak*” nevez Lukács. Ami a mondott ábrázolás során a REGÉNYELMÉLET-tel történik, az – saját kifejezését visszafordítva rá – úgy összegezzük, hogy egy épp kifejtés alatt álló megváltásteória végül mégsem tud „*úrrá lenni a túlságosan súlyos és túl erőteljesen létező időn*”. (575.) Filozófiai lovagregénynek indult, kísértethistória lett, és ha folytatódott volna, talán démonikus rémmese vagy luciferikus dajkamese lett volna belőle, esetleg paraklétszi (vi-gasztaló) felhangokkal. Egyik sem akart lenni. Inkább abbamaradt.

Jegyzetek

1. Idézi Lukács a DOSZTOJEVSZKIJ-JEGYZETEK-ben („wo keine Götter sind, walten Gespenster”), lásd Georg Lukács: DOSZTOJEWSKI NOTIZEN UND ENTWÜRFE. Szerk. Nyíri J. Kristóf. Akadémiai Kiadó, 1985. 75. A továbbiakban: DNE.
2. Az előadás szövegében zárójelben megadott oldalszámok a következők kiadásra vonatkoznak. Lukács György: A HEIDELBERGI MŰVÉSZETFILOZÓFIA ÉS ESZTÉTIKA. A REGÉNY ELMÉLETE. Ford. Tandori Dezső. Magvető, 1975.
3. Lukács György: IFJÚKORI MŰVEK (1902–1918). Szerk. Tímár Árpád. Magvető, 1977. 756–757. A továbbiakban: IM.
4. Fehér Ferenc: A ROMANTIKUS ANTIKAPITALIZMUS VÁLASZÚTJÁN. In: BUDAPESTI ISKOLA I. Fehér Ferenc és Heller Ágnes tanulmányai Lukács Györgyről. T-Twins Kiadó, Lukács Archívum, 1995. 181.
5. Ráadásul „a Regényelmélet történelemfilozófiája”, miként Elisabeth Weisser fogalmaz, „a Heidelbergi Művészetfilozófia álláspontjáról nézve” egyet jelent az esztétikai „mű önállóságának feladásával”. Elisabeth Weisser: GEORG LUKÁCS’ HEIDELBERGER KUNSTPHILOSOPHIE. Bouvier Verlag, Bonn–Berlin, 1992. 115.
6. IM, 649.
7. IM, 651.
8. IM, 660.
9. LUKÁCS GYÖRGY LEVELEZÉSE (1902–1917). Szerk. Fekete Éva és Karádi Éva. Magvető, 1981. 439. A továbbiakban: LEV.
10. A Lukács-dialógusok kérdéséről lásd bővebben A DIALÓGUS AGÓNIAJA című tanulmányomat és annak függelékét. In: ALAPTALANUL. GONDOLATFORMÁK A SZÁZADFORDULÓN. T-Twins Kiadó, Lukács Archívum, 1994.
11. Balázs Béla: NAPLÓ. Budapest, 1982.
12. Lukács György: NAPLÓ (1910–1911). Ford. Meller V. Ágnes. In: CURRICULUM VITAE. Szerk. Ambrus János. Magvető, 1982. 443.
13. LEV, 586.
14. LEV, 573.
15. Paul de Man: A REGÉNY ELMÉLETE. In: VÁNDORLÓ ELMÉLET. ANGOLSZÁSZ ÍRÁSOK LUKÁCS GYÖRGYRŐL. Szerk. Kiséry András és Miklósi Zoltán. Gond–Cura Alapítvány, 2005. 91.
16. I. m. 92.
17. I. m. 97.
18. I. m. 97–98.
19. I. m. 99.
20. I. m. 100.
21. A pozitivitás fogalmához: „A forma csak akkor tagadhat igazán egy életelvet, ha képes a priori kizárni; ha viszont be kell fogadnia, akkor ez pozitívá válik számára, ez az elv azután nemcsak ellenállásban, hanem tulajdonképpeni létezésében is előfeltétele az érték megvalósulásának”, „...s az a pozitívum, az az igenlés, mit a regény formája, tartalmának minden vigasztalanságán és gyászán túl, kimond...” (569.)
22. Georg Lukács: HEIDELBERGER NOTIZEN (1910–1913). Szerk. Bacsó Béla. Akadémiai Kiadó, 1997. 28.
23. Kierkegaard: AZ IRÓNIA FOGALMÁRÓL. Ford. Soós Anita, Miszoglád Gábor. Jelenkor, 2004. 263.
24. I. m. 264.
25. I. m. 263. Megjegyzem, Lukácsnál az áldozat mint előfutár „ironikus alakzata” megjelenik már az esszéekorszak végén, amikor a LEVÉL A „KÍSÉRLET”-RŐL című esszéjét átírja 1911-ben. Lukács egy hasonlattal bővíti ki a szöveget, mely szerint az esszéista nem más, mint a majdan eljövendő „nagy megváltó rendszer” Keresztelő Szent Jánosa; a „keresztelő ő, aki kivonul, hogy a pusztában prédikáljon valakiről, aki eljön, és akinek ő maga a saruját megoldani sem méltó”. Lukács: A LÉLEK ÉS A FORMÁK. Napvilág Kiadó–Lukács Archívum, 1997. 30. A hasonlatra bizonyára hatott Kierkegaard iróniáról szóló diszsertációjának egyik passzusa: „Ha mellőzzük annak vizsgálatát, mekkora a jelentősége Krisztus fellépésének, és csak annyit szögezzünk le, hogy fordulópont volt a világtörténelemben, akkor itt sem nélkülözhetjük az ironikus alakzatot. És Keresztelő János alakjában meg is találjuk. Ő nem az volt, akinek el kellett jönnie, nem tudta, minek kell eljönnie, mégis ő rombolta le a zsidóságot. Tehát nem az újjal semmisítette meg, hanem önmagával.” I. m. 265.
26. IM, 795.
27. IM, 797.
28. Idézi Hévízi: ALAPTALANUL. Id. kiadás, 190.
29. A pántragizmus pillanatfelfogásához vö. A TRAGÉDIA METAFIZIKÁJA, különösen IM, 497. skk., a pánpoétizmus pillanatfelfogásához lásd IM, 424.
30. „A dezillúziós romantika hangulata hordozza és táplálja a lírizmust. A lenni-kellő túlságosan kívánatos volta az élettel szemben és e vágyakozás hiába- valóságának kétségbeesett belátása; utópia, amelynek eleve rossz a lelkiismerete, s amely biztos a vere-ségben.” (563–564.)

31. EGYPÁR SZÓ A DRÁMA FORMÁJÁRÓL. BABITS MIHÁLYNAK. In: IM, 584. skk.

32. DNE, 178.

33. Kierkegaard: A HALÁLOS BETEGSÉG. Ford. RácZ Péter. Göncöl Kiadó, 1993. 69.

34. Lukács írja (BALÁZS BÉLA: HALÁLOS FIATALSÁG): „a lélekvalóságának egyetlen valóságként való tételezése az ember szociológiai beállításának megfordítását is jelenti: a lélekvalóság nívóján a lélekről leválnak mindazok a kötöttségek, amelyek őt különben társadalmi helyzetéhez, osztályához, származásához stb. kapcsolták, és helyükbe új, lélektől lélekig kapcsolatok lépnek. Ennek az új világnak felfedezése a Dosztojevszkij nagy tette”. IM, 684–685.

35. EGYPÁR SZÓ A DRÁMA FORMÁJÁRÓL. BABITS MIHÁLYNAK. In: IM, 584–585.

36. LEV, 595.

37. Az első az ÍTÉLKEZÉS egyik vázlatában olvasható: „Összeomlás – de itt talál célt G. [= Lukács – H. O.] terméketlensége: igen, a lelketem áldoztam fel!” Idézi Hévízi: ALAPTALANUL, 190. A második a DOSZTOJEVSKIJ-JEGYZETEK-ben: „Ad objektív szellem II.: Idegenkedés a szocializmus és mindenki jövőbeli (tehát absztrakt és nem átélhető) boldogságától. A személyes jócelekedet: Raszkolnyikov. (Az egész viszony Marmeladovhoz.) Am itt jön a legigazibb dialektika: a saját lélek kell, hogy feláldoztasdék. (Raszkolnyikov csak »mindent« áldoz fel Marmeladovéknál.)” Vö. DNE, 87. A harmadiknak Balázs NAPLÓ-jában van nyoma. Balázs, Lukács és Hamvassy Anna beszélgetésében, közvetlenül az előtt, hogy Lukácsnak a művészet luciferikus jellegéről tervezett dialógusa szóba kerülne, elhangzik: „Anna azt mondja [Balázssal vitázva – H. O.], azt az áldozatot, melyet a lélek az önfeláldozásával hoz, azt is a lélek teszi, és ez az ő celekvése és élete ez alatt.” A már idézett negyedik hivatkozás: Lukács levele Paul Ernsthöz, 1915. május 4.

38. Kérdés, vajon morális dilemma ez vagy sem. „Morális dilemmáról ott beszélünk”, írja Kis János, „ahol az összes választható lehetőség magában foglalja valamilyen erkölcsi kíváncsalmat megsértését.” Kis János: LUKÁCS GYÖRGY DILEMMÁJA. In: A SZABADSÁG ÉRTELME – AZ ÉRTELEM SZABADSÁGA. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Argumentum, 2004. 172. E meghatározással egyetérttek. A REGÉNYELMÉLET dilemmája csak akkor tekinthető morálisnak, ha – szemben Kissel, aki különös módon nem lát morális dilemmát Lukács 1914–1915 körüli alapkérdéseiben – magának a morális dilemmának a fogalmát nem szűkítjük le arra,

hogy az „egy etikán belüli konfliktust rögzít”. I. m. 192. Ez a leszűkítés különben sem következik Kisnél a morális dilemmáról adott saját meghatározásából. Az etika álláspontján való túllépés is megsért ugyanis (legalább) egy erkölcsi kíváncsalmat: az erkölcs elvárását önnön érvényének abszolút vagy maximális elismerése iránt, azaz – kibontva a kanti distinkciót – megsérti a feltétlen (univerzális) vagy általános (generális) tiszteletére vonatkozó kíváncsalmát. Aki ennek a tiszteletnek a sérelmét komolyan veszi, sőt, jóvátehetetlennek tartja, annak dilemmája még akkor is morális, ha végül mégis magára vállalja a sérelem okozását; márpedig Lukácsnál, és ebben bizonyára egyetértünk Kis Jánossal, ezt a sérelmet kevesen vették komolyabban. Hadd utaljak Kierkegaard-ra: jóllehet az „etika teleologikus felfüggesztésének” kérdésköre nem erkölcsi (értsd: nem etikán belüli) konfliktust fejez ki – nem egy konkrét erkölcsi elv ütközését egy másikkal –, nincs okunk kétségbe vonni, hogy az Ábrahám-példázat egy morális (lelkismereti) dilemmát jelenít meg. A „hegeli dialektikát kierkegaard-osítani” szándékozó Lukácsnál még inkább így van ez. Ő még az etika felfüggesztésének kierkegaard-i szerzeményét is kantiánus hangszerelessel adja elő. Láttuk: csupán sajátos rangsor-cserének tekinti az első és második etika között, továbbá nem habozik „misztikus etikának” minősíteni azt, amelynek a nevében a forradalmár, a „politikus ember” az etikát magát felfüggeszti. A REGÉNYELMÉLET-et megosztó dilemmát tehát jó okunk van morális dilemmának tartani. Lásd mindehhez Lukács utolsó bejegyzését 1911-ből: „És minden a régi kérdéshez vezet vissza: hogyan lehetek filozófus? Vagyis: mivel ember létemre soha nem kerülhetek ki az etikus szférából – hogyan ábrázolhatom a magasabb rendűt?” (Kiemelés tőlem, H. O.) Lukács: NAPLÓ (1910–1911). Id. kiadás, 453.

39. Az ÉSZ TRÓNFOSTÁSA. Magvető, V. kiadás, 271., lásd még 464.

40. Vö. Lukács: HEIDELBERGER NOTIZEN, 178. (Ford. Mesterházi Miklós.)

41. LEV, 301.

42. TAKTIKA ÉS ETIKA. In: FORRADALOMBAN. Szerk. Mesterházi Miklós. Magvető, 1987. 128. Lásd még Az ÉSZ TRÓNFOSTÁSA, 251.

43. DNE, 58.

44. Kierkegaard: A HALÁLOS BETEGSÉG, 125., 87.

45. Vö. DNE, 148.

Tatár György

A HARMADIK ATTRIBÚTUM

1

A nyugati filozófiai és teológiai hagyomány e három alapfogalmának: *szépség, jóság és igazság*, első mérvadó megfogalmazását Arisztotelésznél találjuk. A NIKOMAKHOSZI ETHIKA elején a filozófus ezt mondja: „*nagyjában véve három jellegzetes életforma van: az imént említett [ti. az élvhajhász], a közügyekkel foglalkozó s harmadsorban az elmélkedő*”. E három tipikus emberi karakterre épülő – és nyilvánvalóan értékrangsort alkotó – életlehetőség fogalma hosszú és fáradságos utat jár be a filozófia története során, hogy végül közvetlenül Hegel mindent átfogó rendszerének fölállása után bukkanjon elő újból. Kierkegaard-nál azonban nem a karakterből szükségszerűen fakadó életformaként, hanem az önmagát, azaz a karakterét „választó” egyén életlehetőségeként jelenik meg a három „életstádium”: az *esztétikai*, az *etikai* és a *vallási* képében.

Mi a titka ennek a roppant változásnak, amely a karakter és az életforma viszonyában állt be? Az „élvhajhász” és az „esztétikai”, illetve a „közügyekkel foglalkozó” és az „etikai” között megrajzolható fejlődési út van, bizonyos értelemben a későbbi levezethető a korábbiából. Távolról sem ez a helyzet azonban a harmadikkal: az „elmélkedő” életformából nem levezethető a „vallási” stádium, legalábbis nem abban az értelemben, amelyben Kierkegaard beszél róla. Nála a tanítvánnyá válás nem az igazság szemlélődő kibontakoztatása, hanem az igazságon kívüliség felismerése, és a tanítás befogadása nem más, mint az „elmélkedés” önfeladása. A tanító ugyanis nem csupán az igazságot kell hogy nyújtsa tanítványának, de egyben az igazság befogadásának feltételét is. Az igazság befogadásának feltétele így nem a karakterben rejlik.

Az „elmélkedő” és a „vallási” közötti hosszú és tekervényes úton tehát történnie kellett valaminek, ami nem csak az út folytonosságát szakította meg, de egyáltalán, karakter és életforma eladdig szükségszerű összefüggését is felforgatta. Mi történhetett?

Minden filozófia őshasonlatának, a platóni barlanghasonlatnak van egy különös, elhanyagolt vonása. Fölülmúlhatatlan meggyőző erővel fejtegeti az „elmélkedő”, azaz a filozófiai életforma eltérését a másik két barlangi életformától, miközben a hasonlat szabta feltételek közt a filozófia valójában nem tud elkezdődni. A Glaukónnak magyarázó Szókratész ugyanis először leszögezi, hogy a barlangban mozdulatlaná bilincseltek emberek „*önmagukból és egymásból*” sosem láthattak mást, mint a falra vetülő árnyakat. Röviddel ezután azonban valamelyiküket „*feloldják*” kötelékeiből, és „*kényszerítik*”, hogy álljon talpra, forgassa a fejét, és nézzen a tűz felé. Az új és vakító látványoktól elkínzott „*filozófust*” ezek után ráadásul még „*valaki erőszakkal továbbvonszolja felfelé a göröngyös és meredek úton*”, a napfény felé.

Nyilvánvaló, hogy a hasonlatban van egy ugrás, egy folytonossági hiány, amely – legalábbis az antik világ gondolkodásában – nem volt meghaladható. Annak a valakinek ugyanis, aki társa kötelékeit feloldja, majd a többi erőszakos – bár szeretetteli – cselekedetre is vetemedik, nem lehetnek saját bilincsei. Így hát vagy sosem volt lekötözve, vagy valaki őt már korábban eloldozta, de ezzel a filozófia kezdeteinek kérdését csupán egy korábbi barlangnemzedékre hárítottuk. A hasonlat igazából csak akkor maradéktalanul működőképes, ha feltesszük, hogy a barlangot már eleve kétféle ember-

fajta lakja: a karakterüknél fogva megbilincseltek, valamint a karakterüknél fogva szabadok és mozgékonyak. Az utóbbiaknak már eleve látniuk kellett „*önmagukat és egymást*”, valamint a többi szerencsétlent. Ám ebben az esetben is igaz marad, hogy a filozófia tulajdonképpen nem kezdődött sosem, mert már mindig is lennie kellett. Legfeljebb a lekötözötték „elmélkedővé” történő erőszakos nevelésének van kezdete.

Ha azt az eseményt keressük, amely – a hasonlat érvényességének fenntartása mellett – mégis megmagyarázza, mi is történt Arisztotelész „elmélkedő” életformája és Kierkegaard „vallási” stádiuma között, méghozzá úgy, hogy valamilyen összefüggés megmaradjon a kettő között, nincs más lehetőségünk, mint a hasonlatba való beavatkozás. Méghozzá oly módon, hogy nem csupán mi avatkozunk közbe, hanem egyben azt is állítjuk, hogy a szóban forgó beavatkozás valóságosan megtörtént.

A tűznek, sőt azon túl, a Napnak háttal ülő szegény ördögöknek a bilincsektől való megszabadulásáról és a felfelé vezető útra lépéséről tehát már tudjuk, hogy – a hasonlat érintetlenségét feltételezve – nem tud elkezdődni. Egyikük eloldozásának és felfelé indulásának ugyanis feltétele, hogy egy másik már eloldozott legyen, és lássa, hová vezet az út felfelé. Ha viszont ő is le van béklyózva, akkor ki teszi meg az első lépést?

Más a helyzet azonban, ha az első lépést nem ők, hanem a Nap teszi meg. Ő az egyetlen a hasonlatban, akit nem nyűgöz semmi. Neki kell tehát alászállnia a barlangba.

A saját karakterüktől lekötözöttek ott görnyednek barlangjuk földjén, ugyancsak lekötözött rokonságuktól körülvéve, ki-ki atyjának árny lepte házában. Nem látnak semmit „*magukból és egymásból*”, amikor egy hang néven szólítva őket, megparancsolja: Menj ki földedből és rokonságod közül és atyád házából, a földre, amit én mutatok neked.

Ekkor egyikük fölkerekedett.

2

Kierkegaard a történelmi kereszténységet – és korának keresztény hitét – fogta fel egy olyan homályba borult barlangnak, amelynek mélyén lekötözött emberek szemlélik a bibliai alakok falra vetett árnyékának imbolygását. Meggyőződése volt, hogy ha valóban tágra nyílt szemmel mélyed el ezeknek a tetetlen árnyaknak a figyelésében, például Ábraháméban, a kötelékek meglazulnak, és maguk az árnyak is fényforrássá lesznek. Újplatonikus hasonlattal élve: ha az ember szemében van valami Ábrahám-szerű, akkor látni képes Ábrahámot.

A dán gondolkodó számára elsősorban a történelem, a történeti szemléletmód jelentette a barlangnak azt az éjszakáját, amely láthatatlanná teszi Ábrahám tettében az alapvető ellentmondást etikai és vallási között. Ábrahám ugyanis attól az, aki, hogy tettének etikai jelentése szerint „*Izsákot meg akarta ölni*”, vallási jelentése szerint pedig „*Izsákot fel akarta áldozni*”. A csoda tehát nem a természetfeletti végkifejletben, hanem Ábrahám hitében rejlik. Az Ábrahám alakját bizonytalan irodalmi árnyrá változtató barlangi homályt az a történeti szemlélet borítja tettére, miszerint „*annak a kornak a körülményei szerint ez valami egészen más volt*”. Más tehát, mint amit számunkra, maiak számára jelent. Ez a mondat Hegel JOGFILOZÓFIA-jának arra a – mára a közvélekedésben dogmává rögzült – állítására utal, mely szerint „*ami az egyént illeti, mindenik korának gyermeke*”. Ha így van, akkor Ábrahám tettében nincs semmi felfoghatatlan és nyugtalanító, hiszen az őt szülő korban sincs számunkra semmi felfoghatatlan és nyugtalanító. Hasonló rémségekkel tele az egész antik irodalom, minden kor hősei olyanok, mint koruk, hiszen nem is egyebek, mint koruk egyénné sűrűsödött árnyai. Ábra-

hám a maga koráé, mi pedig a mienké. Persze, ahogy Kierkegaard mondja, „*akkor feledjük el őt; hiszen mi értelme olyan elmúlt dologra emlékezni, ami nem lehet jelenvaló?*”

Ha kivétel nélkül mindenki „*korának gyermeke*”, és senki másé, akkor persze hiába meredünk Ábrahám árnyékára, tettét sosem fogjuk jelenvalóként érteni, de nincs is miért fáradoznunk vele: saját korában és saját korának tette, amit tett. Árnyéka a falon számunkra csupán látvány. Egy múltban alkotott könyv elmúlt alakja. A miénktől különböző kor gyermekeként mit sem tudhat arról, akinek mi vagyunk a gyermekei és megfordítva. Akkor egyetlen atyjának, korának parancsára cselekedett, s tette korával együtt múlt el örökre.

Platónnál azonban csak jelenvaló dolgok és lények árnyait lesik a barlang lakói. Ami elmúlt, az nem vet többé árnyékot. Miért vetül Ábrahámnak és tettének képe mégis egy Kierkegaard falára?

A bibliai történesekkel foglalkozó midrások közt számtalan foglalkozik Izsák feláldozásának eseményével. Ezek egyikében, immár a jelenet elbeszélése után, Ábrahám – kissé hasonlóan a Szodoma és Gomorra esetleges igaz lakóinak kérdéséhez – kérdőre vonja Istent. Kifejti előtte, hogy egyetlen ember sem tudhatja, mi rejlik a másik ember szívében, ezért fordulhat elő, hogy mintegy próbára kell tennie, ha mégis tudni akarja. De Te, aki belelátasz az emberi szívbe, bizonyára tisztában voltál vele, hogy kész vagyok fiamat feláldozni. Válaszul Isten megerősíti, hogy valóban, szemernyi kétsége nem volt Ábrahám áldozatkészsége felől, ráadásul természetesen azt is tudta előre, mi fog történni.

De hát akkor, kérdi erre Ábrahám, miért sújtottál engem ezzel?

Isten válaszát szó szerint kell idéznünk a jobb megértés kedvéért: „*Azt akartam, hogy a világ megismerjen téged, és tudja meg, jó okom volt rá, hogy téged válasszalak minden népek közül. Tanúsítva lett íme az embereknek, hogy féled Istent.*”

Mit is mond tulajdonképpen a midrás Istene? Egyfelől, hogy Isten belső szemléletében hiánytalanul megvolt ugyan Ábrahám istenfélelmének a tudása, ám ez csak tudás volt, ráadásul egyedül az övé, márpedig megmondatott, hogy „*amint magasabbak az eget a földnél, akképpen magasabbak*” az ő gondolatai is a mieinknél. Ez a tudás tehát a világ számára önmagában még nem valóság. A szóban forgó bibliai jelenet előtt és attól függetlenül, egyedül ő ismeri Ábrahám hitét: ez a tudása rejtett, a világ előtt nem nyilvános, nem kinyilvánított, nem a világba kihelyezett tudás. Nem világ. Mintha csak egy ismeretlen polcon pihenő könyvben állna, amit senki sem olvas. Egyedül Isten tudja, hogy Ábrahám *nem* „*korának gyermeke*”, hanem az övé. Az Ábrahámot a sajátjának ismerő kor még rendületlenül a maga gyermekének tudja.

Másrészt, ha az volt a cél, hogy a világ megismerje Ábrahámot, és tanúsítva legyen minden ember előtt az ő istenfélelme, ami ebben a pillanatban még maga Ábrahám számára is csupán belső, mintegy sejtett tudás, tehát kettejük – Isten és Ábrahám – külön-külön tudása, de nem közös valósága, akkor az Isten kezdeményezésére lejátszódó történés indoka nem lehet más, mint hogy az bekerülhessen a BIBLIA-ba. A jelenet az Ábrahám hitére vonatkozó isteni tudást nyilatkoztatja ki, mintegy Isten magántudását teszi nyilvánossá. Odabentről nyílik bele a világba, hogy ettől fogva mindenki számára láthatóan ott maradjon. Isten tehát – többek közt – e „*próbatétellel*” írja a bibliai szöveget. Ám mivel a valóság közvetítésével írja, azaz nem az Ábrahámra vonatkozó tudását, hanem tudásának a valóságban végbemenő „*tanúsítását*” írja, ezért nem is egymaga alkot, hanem Ábrahámmal karöltve. Hiszen ha tudását írná, és nem annak tanúsítását, akkor kinyilatkoztatás helyett meglepődhetne azzal, hogy megírt

könyvét egyszerűen átadná Ábrahám utódainak. Erre is van példa a világtörténelemben. Lássuk azonban a midrás folytatását.

Ábrahám felteszi a kérdést, kire gondolt Isten, amikor megígérte, hogy fia születik, akinek a magjából származók betöltik az egész földet. Izsákra, válaszolja Isten. És nem azt ígérted-e, folytatja Ábrahám, hogy megsokasítod a magomat, mint a tenger fővenye? Isten igenlő válaszára újból megkérdezi: és melyik gyermekem által gondoltad? Válaszul ismét csak Izsák neve hangzik el.

Ábrahám utolsó szavai – csaknem szó szerint – így hangzanak: *„Szemrehányást tehettem volna Neked, és mondhattam volna, ó, világ Ura, hogy tegnap azt mondtad nekem, Izsáknak hívják majd a te magodat, most pedig azt mondod, vedd egyetlen fiadat, Izsákot, és áldozd nekem égőáldozatul. De én türtőztettem magam, és nem szóltam semmit. És ha majd gonosz idők jönnek Izrael gyermekeire, vajha megemlékeznl ezért atyjukról, Izsákról, és megbocsátanád bűneiket.”*

Mit is mond tulajdonképpen a midrás Ábrahámja? Egyfelől, hogy belső szemléletében nem csupán a saját hitéről volt tudása, de egyszersmind arról is, hogy Isten ismeri ezt az ő hitét. Am attól, hogy Istennek tudása van az ő hitéről, neki pedig hite van erről a tudásról, ettől még a valóság nem tanúsította ezt az ő szövetségüket. Nyilvános – vagyis a tudás és a hit körén kívülre helyezett – valósággá a világ számára azáltal lesz, hogy a bibliai szövegben megtörténik: a tanúsítás ugyanis – akár tudásé, akár hité – nyilvánosan helyezi a valóság kellős közepébe ezt a tudást és ezt a hitet. Ábrahám tettének törekvése is az, hogy hitének nyoma maradjon a Bibliában. Amíg csak mindketten hiszik, még nem része a bibliai valóságnak. Kinyilatkoztatássá az teszi, hogy mindketten „tanúsítják”.

Az antikvitás „szemlélődő” életformája és Kierkegaard „vallási” stádiuma közti úton a valóság felbukkanása jelenti a keresett fordulópontot. A rejtett valóságot tanúsítása teszi valósággá.

3

A felvilágosodás vezérelte kritikai történetírás – kezdetben – nem a csoda egyáltalában vett lehetőségét vette tűz alá, hanem mindig csak a konkrét, egyedi csodát. Fegyvere a szemtanúk szavahihetőségének, megbízhatóságának kritikai vizsgálat alá vonása volt. Ez persze maga után vont a tanúk szavahihetősége mellett kardoskodó, a csodáknál későbbi tanúnemzedékek hosszú sorának hitelvesztését is. A történeti szemlélet fokozatos uralomra kerülése azonban, amely a BIBLIA vonatkozásában mindinkább a népköltészet és a Homérosz-filológia vizsgálódásait követte, nem csupán a csodák, hanem a nagy bibliai személyiségek lába alól is kihúzta a történelem szőnyegét. Mire a Jézus életének kutatása az I. világháború táján odáig jut az ÚJSZÖVETSÉG „demitizálásában”, hogy egyesek kétségbe vonják Jézus történeti létezését, addigra a többség számára Ábrahám vagy Mózes történetisége már jóformán elvileg sem volt felvethető. Egyikük sem látszott ki többé az alakjára rakódott mítoszok mögül, amely mítoszokat maga az a szöveg jelenti, amelyből egyáltalán tudunk róluk.

A világirodalom tárháza tehát nagymértékben bővül, és nem csupán azért, mert újabb és újabb művek keletkeznek, hanem azért is, mert történelmi életük java részében nem irodalmi alkotásokként számon tartott művek is irodalomná minősíttetnek. A kinyilatkoztatás teológiai fogalmának korábban semmilyen közvetlen viszonya az irodaloméhoz nem volt. Am attól fogva, hogy David Strauss JÉZUS ÉLETE című munkája kifejezetten a hit belátásaira alkalmazza a mítosz fogalmát, a mítosznak pedig már az ókor óta bejárása van az irodalom területére, kezd leomlani a fal a hit alkotásai és az irodalom alkotásai között. A vallás tudósainak oldalán betemetődik a világtörténe-

lem által létesített szakadék mítosz és kinyilatkoztatás között, a teológia oldalán pedig a vallás és a vallástörténet közti szakadék lesz feltöltve.

A sok-sok nemzedéken át történeti alaknak látott Ábrahám vagy Mózes – a többiről most ne is essék szó – irodalmi hőssé válása természetesen együtt jár annak a főhősnek az irodalmi alakká válásával is, akivel való kapcsolatuk azzá tette őket, akik. Hiszen nem csak róluk nincsen BIBLIA-n kívüli forrásunk, de e főhősről sincs. Külső forrás híján meg erősítetlen hősök beszélnek egy másik, ugyanilyen hőssel. Ha Ábrahám irodalmi alak, akkor csak annyiban különbözik Hamlet vagy Macbeth alakjától, hogy keletkezését fokozatosnak feltételezzük. A BIBLIA alámerül a történelmi és irodalomtörténeti tudás barlangjába, a falakon pedig megjelenik hőseinek valótlannul hajladozó árnyalakja.

MÓZES, AZ EGYIPTOMI című munkájában Jan Assmann végigvizsgálja azokat a kísérleteket, amelyek – többnyire elégtelen eszközökkel – Mózes egyiptomi voltát bizonygatták, valamint vallási tanítását valamilyen titkos egyiptomi ősbölcsességre vagy ősvallásra vezették vissza. Ezeket a próbálkozásokat a „*mózesi különbségtétel*” visszavonásainak nevezi, amely különbségtétel az igaz és hamis vallás megkülönböztetését jelenti. Történész lévén, nem követi tovább a problémának azt a perspektíváját, hogy vajon mit is jelent, ha gyökeret ver az a meggyőződés, hogy az igaz és hamis hit különbségének világtörténelmileg első hirdetője irodalmi hősnek bizonyul. Ha az igaz és hamis hit közti különbség tehát irodalmi különbség. Hogy mit jelent, ha például Ábrahám, a vallási stádium „atyja”, az esztétikai stádium életformáját élők egyik hőségévé lesz. Anynyi azonban bizonyos, hogy noha Assmann nem használja a kifejezést, a „*mózesi különbségtétel*” visszavonásán a kinyilatkoztatásnak ugyanazt a visszavonását érti, még ha e kísérletek más úton jártak is, mint a „demitologizáló” iskola. A két út végén vagy a bölcsességtörténet, vagy az irodalomtörténet egy művét tartjuk a kezünkben. Az Assmann által vizsgált kutatók Mózeset még reális történelmi alaknak látták, ők csak a kinyilatkoztatását tartották pusztán az óegyiptomi spekuláció egyik hősalakjának. A legújabb korban az így túlerőhöz jutott irodalom már Mózeset magát is elnyeli.

Ábrahám és Mózes irodalmi hőssé válása elválaszthatatlan Isten irodalmi hőssé válásától. Nemcsak ők maguk, hanem természetesen az őket egymástól elválasztó, Isten és ember közötti áthidalhatatlan szakadék is átváltozik ezzel egy irodalmi művön belüli szakadékká. A felfoghatatlan szakadék irodalmi szakadék lesz, a mű cselekményének egyik fordulata. Ami korábban a történelem feletti és a történeti találkozásainak a megjelenítése volt, most eltérően ábrázolt, de egynemű hősök egynemű közege belüli találkozásává válik. A kinyilatkoztatás ezzel megszűnik valami, a világ előtt rejtettnek a mindenki számára közös világban való testet öltése lenni, és az egynemű irodalmi közege belüli „helyváltoztatássá” lesz. Valóban, visszaérkeztünk a mitológia világához, ahol az Olümposzt ugyan roppant távolság választja el a héroszok szálláshelyétől, de nem ég és föld fölmérhetetlen távolsága. A zárt és egységes irodalmi mű barlangjába nem kívülről lép be a fényforrás, hanem a barlanglakók egyike sugározza irodalmi fényét a többiekre, és veti árnyukat a falakra. Így azonban a barlangon túli – nem irodalmi – valóság örök rejtély marad mind a sötétben rostokoló, mind a világító barlanglakók számára. A műből nem vezet út kifelé, ahogyan valóban, számolatlanul ismerünk olyan irodalmi műveket, amelyeknek egy-egy hőse fölismeri ugyan, hogy ő egy irodalmi mű hőse, ám ez a felismerése maga is csupán a mű cselekményének egy eleme. A regény csak ábrázolni tudja hőségének rádöbbenését a regényénél valóságosabb létezés lehetőségére, de „tanúsítani” nem. A regény csak egy hely a világban sok más hely között, nem kapu, melyen át az igazság lép be a világba. Az igazság csak regényen belüli igazság, még pontosabban: az igazság is oda lett béklyózva a többi barlanglakó közé.

Mind az irodalom, mind a mitológia világát egyaránt jellemzi, hogy minden belső elevenségük ellenére zárt világokról van szó. Ugyan a valóságos világon belül helyezkednek el, annak részei, de szigorú határ választja el őket az elevenek lakta embervilágtól. Alakjaikra és cselekedeteikre át lehet ugyan pillantani, de életüket egymás közt élik, és szavaikat egymáshoz szólják. Irodalom és mitológia eredendő és benső kapcsolatáról szól már Hérodotosz híres kitétele is (II. 53), amellyel Schelling indította A MITOLÓGIA FILOZÓFIÁJÁT: „*Honnan származott egy-egy isten, léteztek-e mindig mindnyájan, és milyen alakban jelennek meg*”, mindezt Homérosztól és Hésziodosztól tudjuk.

A mítosz istenei a legtöbb tekintetben emberfeletti lények, leginkább a fokozás értelmében. Erejük emberfeletti erő, szépségük emberfeletti szépség. Némelyiknek a bölcsessége beláthatatlan, halhatatlanságuk pedig már eleve megkülönbözteti őket a halandóktól. Az istenvilágba bepillantó embert csodálattal és irigységgel töltik el, aki hasonlítani is igyekszik hozzájuk a maga szerény eszközeivel. Szinte minden isteni tulajdonságot mértéknek tekint a maga számára, egyet kivéve. Az ókor egyetlen emberének sem jut eszébe énjét az istenek énjéhez mérni: úgy tűnik, magától értetődőnek tekintették, hogy az istenek emberfeletti tulajdonságainak hordozója legbelül egy ugyanolyan én, mint az övék. Egy istenből minden emberfeletti, kivéve a személyét.

Az antik ember gondolhatta, hogy lépteit az istenek tekintete követi és ítéli meg. De azt nem gondolhatta, hogy a szóban forgó isten az ő énjének Istene, vagyis hogy azt, ami ő maga, azt tőle kapta ugyan, ám mégis ő maga az, azaz csakugyan megkapta. Ez az a pont, ahol a bibliai teremtésfogalom messze túlmutat a világ elkészítésének mitikus képzetén. Ennél a gondolatnál fogva mondhatja ugyanis a bibliai ember azt a kifejezést, hogy „Istenem”, a bibliai Isten pedig azt, hogy „*neveden szólítottalak, enyém vagy*”. És ez az a kérdés, amely például Schellinget a SZABADSÁG-tanulmánytól fogva (1809) élete végéig kísérti: Hogyan lehetséges szabadságot teremteni? Ez a kérdés nem az ember közvetlen életviszonyaira irányult, nem véleményeinek, szólásának és gyülekezésének szabadságára, hanem saját magára. Hogy nem dolognak, de még csak nem is élő és gondolkodó dolognak teremtett, hanem – legalábbis elvben – teremtője hűséges barátjának. Ábrahám nem a véleményében különbözött korától, még ha kora számára nyilván csak ennyi volt is látható belőle.

A mitikus világ mintáját követve, az irodalmi művek hőseinek énje számára – a regényen belül – nincs semmiféle támpont ahhoz, hogy valami többé váljanak, mint a mű cselekményének, megjelenített összefüggéseinek egyik csomópontja. Irodalmi értelemben mindnyájan „szociológiai” képződmények, akárcsak mai világunk legtöbb szereplője. A regény egész anyagával egy anyagból vannak gyúrva. Énjük – ha van – ugyanabból van formálva, mint világuk. Regényviláguk „élő” részei ők. Ha a mű valamely hőse olyasmit tesz vagy mond, ami teljességgel levezethetetlen ezekből az összefüggésekből, akkor a mű hibás. Hősei ugyanis megalkotottságuknál fogva nem lehetnek szabadok, karakterüket nem választhatják. Utóbbinak az volna a feltétele, hogy a szerző, akitől hősei a létüket és személyiségüket kapták, szólni tudjon hőseihez, élő tudja őket szólítani regényhátterük természetes közegéből, ők pedig – ügyet sem vetve többé az alkotásra, aminek szereplői – tanúsítsák alkotójukat. Ez a regényhős kilépését jelentené regényvilágából: a mű múlt idejű elbeszéltségéből való átlépést egy saját jelenbe. A szerzőhöz némelyikük tán közelebb áll más szereplőknél, ám ezt nem képes a tudomásukra is hozni: ennyire ő maga sem szabad velük szemben.

Irodalmi hősnek lenni, vagy az általános és különös viszonyoktól teljességgel meg-

határozott „szociológiai képződménynek” lenni egyaránt annyit tesz, mint emberkéz által készítettnek lenni. Hogy az utóbbi esetben egyfajta „általános” emberkéz nem tudatos készítőtevékenységéről van szó, nem sokat változtat ezen. Egyik esetben sem ő alkotja történetét, hanem a történet alkotja őt. Ennek a fajta mai embernek és az irodalmi hősnek a hasonlatossága szembeötlő a 115. zoltár bálványalakjaival. A számos rendelkezésre álló kifejezés közül, melyeket a BIBLIA a bálványok megjelölésére használ, itt a „*megformált alak*” (*‘acabim*) szerepel, vagyis: akiknek létezése pusztán alakká formáltságukban áll. Mindenük megvan, ami az emberalakként létezéshez szükséges, van szájuk, szemük, fülük, kezük és lábuk, de ők maguk nem látnak, nem hallanak, nem tapintanak és nem járnak. Mindez persze megtörténik velük, de nem ők teszik, hanem a „történet”, azaz „koruk”, amelynek „gyermekei”. A zoltár 8. versét Károli átokként érti: „*Hasonlóak legyenek azokhoz készítőik, és mindazok, akik bíznak bennök!*” A héber összveg azonban nem vágyat fejez ki, pusztán egy tényt állapít meg: amilyenek ők, olyanok lesznek készítőik (*kmóhem jihju oszéhem*).

Amikor az olvasó rácsukja a tanúra az „irodalmi alak” feliratú kaput, nemcsak a könyv valóságát zárta be, hanem a sajátját is. Mindkét valóság tanúk nélkül marad. Egyszerre válnak irodalommal. Koruk gyermekeivé.

Életművében Martin Buber két helyen is utal rá, miben látja saját gondolkodásának legfőbb eltérést Spinozáétól. Az egyik egy kései utószó (1957) az ÉN ÉS TE című munkához, ahol szükségesnek tartja leszögezni, hogy „*Isten személy is*”. Majd hozzáfűzi, hogy ha ezt az állítást Spinoza nyelvére akarná lefordítani, azt kellene mondania, hogy „*Isten számtalan sok attribútuma közül számunkra, emberek számára, nem kettő ismeretes, ahogyan Spinoza véli, hanem három: a szellemszerűséghez – amiben az leli eredetét, amit szellemnek nevezünk – és a természetszerűséghez – amiben az leli eredetét, amit természetként ismerünk – harmadikként hozzáadódik a személyszerűség. Ebből, csak ebből az attribútumból eredne az én személy mivoltom, mint minden emberé, ahogyan amazokból ered az én szellem és természet mivoltom, ahogyan minden emberé*”.

A másik hely a GOTTESFINSTERNIS című mű Cohen isteneszméjével folytatott polémiája, amely az égőcsipkebokor-jelenet névkinyilatkoztatásával foglalkozik, és – Spinoza nevének említése nélkül – leszögezi, hogy az istennév jelentésén áttetsző „*Jelen vagyok*” az az attribútum, amely az embert a legközvetlenebbül érinti.

E harmadik attribútum híján, azaz Isten személyes „jelenléte” híján, a jelenetnek csakugyan mindössze két attribútuma van. A leírt cselekménynek van kiterjedése, és nyilvánvalóan gondolatot is közöl. Ennyiben mind Mózes alakja, mind az égő csipkebokorból hangzó szavak irodalom. Az irodalomként látott bibliai szöveg a panteizmus igenlése. Ez a látásmód ugyanakkor nem marad következmények nélkül. Az olvasó számára az olvasott világban semmi sincs „jelen”. Ő maga sem. Ebből a szempontból teljesen közömbös, hogy régmúlt világról vagy sosem volt világról olvas. Az olvasmányba való belefeledkezés keltheti azt az illúziót, mintha a mű jelen idejű volna. Valójában azonban az olvasó merül alá ilyenkor az elbeszélés múltjába, miközben – átmenetileg – a saját jelene mosódik el. Saját jelen-léte kallódik bele a Mózes és a csipkebokor elbeszélő múltjába, ugyanúgy, mint máskor Odüsszeusz és a szirének történetébe.

A kiterjedés és a gondolkodás a létezés időtlen attribútumai. Mindig voltak, és ezért, de egyedül ezért, mert mindig voltak, mindig lesznek is. A jelen idő létezéséhez azonban elmaradhatatlanul szükséges valaki, aki azt mondja: „*Jelen vagyok*.” És persze az a másik valaki, aki hallja, és jelen időben válaszol. Ez az út vezet a múlt időtlen barlangjából felfelé.

Hannes Böhringer

RENDET RAKNI

Tillmann J. A. fordítása

Szokás szerint rend van az íróasztalomon, a szobában, ahol dolgozom, és tulajdonképpen az egész lakásban is így van. Kezdetben, amikor még fiatal voltam: kevés helyem, kevés pénzem, kevés dolgom, kevés könyvem volt, sokkal könnyebben ment minden. A szűkös körülmények rendre kényszerítettek. De a rend nem marad meg. Elmúlik, eltűnik. Mindig újra vissza kell hozni, elő kell állítani, vagy meg kell találni. A rend a szokásokkal együtt észrevétlenül megváltozik.

Gondozás, rendrakás nélkül a szokások és rendezettségük formátlanná válnak. Elhanyagoltakká lesznek. Ehhez járul még: mindenkinek megvan a saját rendje és a rend megőrzésének sajátos módja. Ezt akkor venni észre, amikor az ember másokkal együtt él, együtt dolgozik. Egyes rendezettségük olyannyira öntörvényűek és mozdíthatatlanok, hogy nem illeszthetők másokhoz, vagy ha mégis, akkor csak átmenetileg és nem tartósan. Vajon nem szükséges-e, hogy a rend kezdetől fogva közös és általános legyen? És egészen különböző annak érzése is, hogy mikor válik a zűrzavar uralkodóvá, és mikor ideje rendet rakni. Az egyik ember állandóan rendet rak, de mindig csak egy kicsit itt-ott. Így tartja a rendtelenséget elviselhető keretek között. A másik hagyja meg-növekedni, és aztán nagy rendrakást és takarítást csinál. Az egyik rendje a másik számára merő rendtelenségnek tűnik; nem ismeri fel rendjét. A rendes ember rendje gyakran pedáns és steril benyomást kelt, kényszernek hat, amelynek aláveti magát, amelyhez másoknak is igazodniuk kell. Az élet mérsékelt zűrzavarban áll fenn, és elil-lan, ha rigidde válik a rend.

Mindig eljön a pillanat, amikor az ember szeretne rendet rakni, sőt kell is. Vége a télnek vagy egy életszakasznak. Befejeződött egy munka. A maradványok és segédeszközök még szertehevernek. A régit el kell rakni, és teret kell engedni valami újnak. Össze kell rámolni. Ami még mindig nem olyan súlyos, mint egy költözés: a ki- és be-rámolás. Mit viszek magammal az új lakásba, mit hagyok hátra, dobok ki? Az aktuális kellő és a haszontalanná és értéktelenné vált, tehát kidobható dolgok között vannak azok, amelyekről számos okból nem akarok lemondani, mert még szükségem lehet rájuk, és mert szeretem őket, és kedvesek nekem. Emléktárgyak, öröklött dolgok, ajándékok. Ezeket el kell rámolni. Mert csak az elrámolás során jutok ahhoz a térhez, amelyre valóban szükségem van: játéktérhez, a szabadság teréhez. Csak ez tér. Csak egy szabad mozgással kitölthető térben tudok valamit kezdeni összerámolt és elraktá-rozott dolgokkal, és egyúttal eltekinteni tőlük.

De hogyan lehet ilyen teret nyerni, így összerámolni? Mindent vissza a megszokott helyére! Amde hová az időközben hozzájuk származott dolgokkal? A szertesztet heve-rő zűrzavar ládákba rakása a padláson vagy a pincében csak a rendtelenséget helyezi innen oda. Ha az ember mindent eldob, ami nem fér bele a meglevő rendbe, akkor túl sok értékes megy veszendőbe. Egy új rendhez hiányzik az idő. Attól is tartani kel-lene, hogy semmit sem találánk meg elég gyorsan, mivel a megszokott dolgokat az ember a szokott helyükön keresi. Így aztán a rendrakás többnyire összevisszaságra ve-

zet: van, ami visszakerül régi helyére, van, amit eldobunk, van, amit dobozolunk, és néha nekikezdünk darabonként egy új rendnek. De sose jutunk a végére.

Rendszerint mellékesen csinálunk rendtelenséget, a munka, a gazdálkodás, a lakás használata során. Rendszerint mellékesen össze is rámolunk. De elsősorban is foglalkozhatunk ezzel: hogy teret nyerjünk, hogy helyhez jussunk, játéktérhez, a szabadság teréhez. Így ez építészet. Az építészet a jó konyhaművészethez hasonlítható. A jó konyha nem ünnepi ebédekből áll, hanem a hétköznapi maradványkonyhából, az okos újrahasznosításból, az egyszerű, könnyű ételekből, amelyek mindennap élvezetesek. Az antik filozófiában diétának vagy ethosznak, helyes életmódnak, jó szokásnak nevezték.

Heidegger a lakozás (Wohnen) ápolásában látta építészet és filozófia közösségét. Én lakozás helyett szokást (Gewohnheit) mondom. A megszokottnak összerámolva kell lennie (aufgeräumt). Mivel a szokás hozza létre a játék- és szabadságtereket (Spiel- und Freiheitsräume). A megszokott azáltal mentesít számtalan különböző döntés terhe alól, hogy szokásos módon cselekszünk. Csak a szokás teremtette terekben nyerünk szabadságot és játéklehetőséget arra, hogy a szokásokat megkérdőjelezzük, megváltoztassuk avagy részlegesen hatályon kívül helyezzük. A szokások teremtette térben eshet meg a szokatlan és rendkívüli.

Minél kevésbé feltűnőek és magától értetődőek a szokások, annál jobban működnek. Ebben különbözik az építészet az utána következő művészetektől: az építészet a fel nem tűnő kultúrája. Míg a többi művészet feltűnni kíván, annak a minősége, amit építészetnek nevezek, csak a második vagy harmadik pillantásra válik láthatóvá. Mert túl magától értetődően mozog benne az ember.

Építészetként tekintve a filozófia, mint a jó szokások ápolása, a személyes és történelmi készletek állandó rendbetétele. Milyen könyvekre, gondolati örökségre, fogalmakra, modellekre, elméletekre van szükségem, melyeket kell latens készletben tartani, mi kerüljön a pincébe, melyik könyvet üssem fel, melyik maradjon csukva? Állandó kényes mérlegelés olvasottság és elfogulatlanság, tudás és kalkulált nem tudás között; egy olyan játéktér megteremtése, amelyben a régi ócskasággal megint kezdhetek valamit, de túl is tehetem magam rajta, amelyben észreveszem, hogy éppen tévesen hajítottam ki egy könyvet.

A képzettségen és az olvasottságon túl az összerámolás a hangulatra is kiterjed. A szerzetést lévő elmérgesedett érzésektől, kínzó emlékektől meg kell szabadulni, vagy gondosan szekrénybe kell zárni őket. A használhatókat elérhető közelségben kell őrizni és így tovább. Végül az ember rendben lesz – derűs, ahogy régen mondták. A rámolás végén az összerámoltság, „*friss levegő*” (Nietzsche), világosság, könnyűség, szabadság, játéktér van.

A filozófiában a rámolást, a felszámolást többnyire felvilágosításnak nevezik. Ami felvilágosít és az, amiről felvilágosítást kapunk, gyakran rosszul volt elrakva, és ezért romlott meg, vagy veszett el, vagy hajították el bátran. Ám egy lakás berendezéséről nem lehet teljesen lemondani. Ami kiselejtezésre került, kimustrálásra kerül, azt valahogy pótolni kell. A pótlás nem mindig jobb, tartósabb, kényelmesebb, megbízhatóbban működő. A pótlás kényszerében ismeri fel az ember, hogy egy szellemi háztartásban csak átmenetileg, kisegítésképpen lehet valamit kidobni. Ez teszi a rámolást, a rendrakást oly nehézé.

Heidegger azt mondja, hogy a lakozás és négyességben való lakozás: az ég és föld, a halandóság és a halhatatlanság tartógerendái között. Istenem!, hisz ez azt jelenti, hogy fel kell hozni a pincéből a teológiát és a metafizikát, és visszaállítani a könyvespolcra.

Szokásokban lakozunk. Ezek adnak teret ahhoz, hogy tevékenykedhessünk, hogy történhessen valami, valami különös. Magukban a szokásokban nincs semmi különös, olyannyira feltűnés nélküliek, hogy alig vesszük észre. Csak utólag ismerjük meg őket igazán, amikor felhagyunk velük. A szokásokat mellékesen ápoljuk, ahogy mellékesen állandóan össze is rámolunk. Csak így marad a zűrzavarunkban némi játék. Vannak, akik a rendrakást, az összerámolást legfőbb feladatukká teszik. Filozófusok, építészek megpróbálnak rendet vinni a gondolatok és érzések, a lakások és városok zűrzavarába: sűrítést, kibogozást, összehálózást, keverést, visszaépítést, kiépítést, lebontást, rekonstrukciót.

Természetesen minden másként alakul a tervezetthez képest. Túl sok előre nem látható történik, túl sok ellentétes szándék ütközik össze. Így minden kisiklik. Ha másként lenne, állandóan a régi rendezettség, levetett szokások hátrahagyott zűrzavarát kellene felrámolni. Utólag tisztábban látja az ember, hogy helyre kellett volna állítani azt, amit lebontott, és inkább le kellett volna bontani, amit tévesen helyreállított.

Mindig történik valami előre nem látható, valami mindig közbejön. De a szokások magukban is elégtelenek. Ha rendben lennének, soha nem válna unalmassá a szokásos. Az a szabad tér, amelyet lehetővé tesznek számunkra, elég ahhoz, hogy mindig újra örülhessünk a megszokottnak és olykor a szokatlannak, az ünnepinek. Ám a városok fesztiválizálódása, az event-kultúra, a látványosságépítészet inflációja a szabad teret megint elfoglalja. Építészet és művészet közelít egymáshoz.

A művészet esemény, aktualitás, ami elmúlik, de visszatérhet, és meg is maradhat, ha beválik. Megmaradva azonban visszalép, teret ad, építészetté válik és jó szokássá. A művészet és építészet összjátékából a művészet előbb-utóbb tartózkodást tanul, és az igényes építészet megfontoltságot. A látványosat és különösét csak úgy lehet fokozni, ha a szokásosba és a fel nem tűnőbe fordítják át. Ekkor építészetté válik. A stílustörténet nyelvezetében azt lehet mondani, hogy a városok mostani barokkizálása felkelti a klasszikus tartózkodás és egyszerűség iránti igényt. A filozófiában az egyik diskurzus felrámolja/számolja a másikat. Rövid ideig úgy tűnik, hogy helyreállt a szabad gondolkodás játéktere. Ám hamarosan betölti az a diskurzus, amelyik felszámolta a régit, és teret nyitott.

Az építészetnek ma az ellentétén, a képzőművészetén át vezető kerülő úton, a különös, a feltűnő, az aktualitás, a megrendezett esemény útján kell mennie. Ám valószínű, hogy ez mindig is így volt. A feltűnőnek észrevétlenné kell válnia; képes kell legyen arra, hogy helyet adjon. A használat, a szokás, a megszokottság hitelesít. Ezért talán a legfontosabb és a leginkább magától értetődő szokás a hiányosság, az elégtelenség, a tökéletlen rend, a rend és rendetlenség összevisszaságának megszokása. A jó szokásokkal keretezett játékteret veszélyezteti a rendetlenség, a telerakottság mindenfélével, amire figyelmet kell fordítani, és ami hátráltat abban, hogy a játéktér adta szabadsággal élni lehessen.

A játékterek is elmúlnak. Ezek a rendezettség, az összerámoltság, a felvilágosodás észrevétlen momentumai, a rendetlen renddé válásának pillanatai – mielőtt elégtelenségükben megint zűrzavart nem okoznak. Átmenetileg, mellette elmenve, mellékesen derül ki egy régi rend zűrzavara, és az ember felfedezhet, meglelhet vagy feltalálhat egy újat. A tér nincs jelen, beáll, megesik, hogyha résnyi helyet hagynak neki a rámolás során. Az építészek nem építenek, hanem összerámolnak. A tér mindig tele van rakva, de összerámolva kitöltött és üres.

Julio César Londoño

LIDÉRCNYOMÁS A HIPOTALAMUSOMBAN

Székács Vera fordítása

Először is egy kis bevezető, amelyet szükségesnek tartok. Humanista műveltségű, nagy tudású ember vagyok, annak az emberfajtának az egyik utolsó képviselője, amely az évszázad végéig ki fog pusztulni, és aztán már csak a tankönyvekben fog szerepelni, mint egy romantikus entelekhia. Talán ez az oka annak, hogy nem félek a haláltól. Viszont egy agyi katasztrófának már a gondolatába is beleszketek: abba, hogy egy jól irányzott ütés egyszer s mindenkorra kitörölheti agyamból a hosszú éveken át szorgos munkával összegyűjtött információkat. Képzeljék el, mit érezhet az az ember, aki egy reggel, ébredés után az újságot kinyitva azt tapasztalja, hogy a spanyol nyelv, melyen addig naponta olvasott, majdnem olyan érthetetlen számára, mint a szanszkrit vagy a pali; vagy hogy az elemi szintű algebra, a nyugati költészet egyszer csak homályosabbnak hat, mint a strukturalizmus, a szavak matematikájának diagramjai; vagy hogy néhány szó, amit már nem ért – víz, bazsalikom, Rulfo, június és fecskék –, fájdalommal tölti el, de nem tudja, hogy miért.

De itt álljunk is meg, nem akarok azokhoz a felsoroló bűvészekhez hasonlítani, akik úgy kapcsolják össze Homéroszt Macedonio Fernándezzel, a kereszténységet a racionalizmussal, Joyce-t a vízzel, a logikát a józan ésszel, Ava Gardnert kalkuttai Teréz anyával, Arciniegast a Történeti Akadémiával, Poe-t a krimikkel, Démoszthenészt Barcóval, a tablettákat az Énekek énekével, Borgest a kritikával, Rómát Mekkával, Mekkát a Csekával és a dominikai regényeket az irodalommal, hogy közben az arcizmus sem rándul.

A dolog úgy kezdődött, hogy néhányszor megfájdult a fejem: először csak enyhe, tompa ütések éreztem, aztán az ütések felerősödtek, és végül már úgy dübörögtek, mintha egy rezesbanda, egy kamarazenekar és egy automata vekker egyszerre szólna bennem; de nem emlékszem rá, mikor vettem észre, hogy kezdem elveszíteni a memóriámat – a feledés is feledhető. Csak arra emlékszem, hogyan kezdődött: egyes szavak hangsúlyai, a számok kitevői, a mondatok vesszői, néhány kisebb földrajzi képződmény neve, a randevűk időpontja órára és percre és a történelmi dátumok évre és napra – ezek voltak értelmem szomorú alkonyának első kísérőjelenségei. Arra gondoltam, hogy mindez az alkohol következménye, mivel ezt a kedvcsináló nedűt az utóbbi években egyáltalán nem sajnáltam magamtól, vagy a marihuánáé, mivel ebből a cserjéből zúravaros ifjúságomban több hektárnyit is elszívtam, de az elektrók és az orvosok fantazmagórikus lemezei – Isten óvjon meg tőlük mindnyájunkat – semmit sem mutattak ki. Fiziológiailag teljesen ép volt az agyam. Pszichológushoz nem akartam fordulni. Ha a pszichiáter egy szélmalom által felkaszabolt Don Quijote, akkor a pszichológus Sancho Panza, aki a szélmalom árnyékával hadakozik.

Egy napon észrevettem, hogy az általam elfelejtett adatok nem törlődtek ki teljesen az emlékezetemből, hanem mintha csak kiharapdáltak volna belőlük egy keveset. És egy éjjel, amikor – miként a bárdok mondják – a „késői órák” csendjét kihasználva ol-

vastam, hirtelen olyan érzésem támadt, mintha az agyam mélyéből valami jó étvágyú ropogtatást hallanék. Rögtön megértettem. Egy féreg rágja az agysejtjeimet! Nem volt nap, hogy ne győződtem volna meg valamely súlyos felejtésemről: az a könyv, amelybe beledugtam egy nagyobb összeget; az a fejezet, amelyben Sancho salamoni bölcsességel felel meg a Barataria szigetén feltett fogas kérdéseknek; bizonyos alapvető algoritmusok, amelyeket olyan nagyon szerettem; egy ritka gyümölcs íze; a biciklizés öröme; egy nő hangjának csengése; nagyapám arca a régmúlt időkől.

Azt mondtam, hogy az volt az érzésem, mintha kiharapdáltak volna egy-egy darabot az emlékezetemből, és a szó szoros értelmében így volt. A feledés folytonos, nem pedig diszkrét jelenség,* vagyis az emberek egy egész verssort, egy szerző nevét, egy megbeszéltdolgot, a tablettá bevételeét szokták elfelejteni, nem pedig ezek töredékeit, ahogy az én esetemben történt. Elfelejtettem barátaim vezetéknevének egy darabját, egy megbeszéltdalalkozás célját, egy hemisztichon egyik részét, a tablettához szükséges vizet, és gyakran előfordult, hogy azoknak a mondatoknak az utolsó szava, amelyekre sikerült visszaemlékezmem, arcátlanul le volt harapva a többi szó mögöl.

Persze óvakodtam attól, hogy bárkinek is elmondjam azt a feltevésemet, hogy férfereg rágják az agyamat (már az is elég nagy szégyen, ha az ember a gyomrában hordozza őket), de tudományos pontossággal be tudtam volna bizonyítani. Legépeltem egy alexandrinusokban írt szonettet, amelyet már kezdtem elfelejteni. Az első sorára teljes egészében emlékeztem, a második sorából tizenkét szótagra, a harmadikból tíz és félre, a negyedikből nyolcra, és így tovább az utolsó sorig, amelyből már csak két hangsúlytalan szótagra emlékeztem. Egy értelmesen megrajzolt alakzat jött ki belőle, mintha a művelt kukac (mert aztán rájöttem, hogy csak egy, és nem több) elhatározta volna, hogy szigorúan átlós irányban zabálja fel a szöveget. Feltételezem, hogy az olvasó egyetért velem abban, hogy a feledés mindig kitérőkben gazdag, szabálytalan utakon halad, és annak, hogy az útja egy tökéletesen egyenes és hosszú vonal legyen, igen kicsi az esélye.

A féreg nemcsak mértantudós volt, hanem esztéta is. Két pofára zabálta a verseket, esszéket és dalokat, napokon, heteken át kérődzött rajtuk, hogy végül, mint egy mértéktartó gourmet, mint egy finnyás antológiászerkesztő, kiválassza belőlük a legjobb verssort, az esszé egyik sziporkázó paradoxonát, a dal legszebb frázisát, a többit pedig kihányja, és mindez ott maradt az én megrágott agyam tekervényeinek egyik bugyra mélyén, betűk, jelek és hangjegyek olvashatatlan kupacaiban.

Az összes numerikus kifejezés közül, melyet az agyam megőrzött (és nem kevés ilyen volt), az Euler-féle egyenletet szerette a legjobban,

$$E^{\pi} + 1 = 0$$

melyet a legszebb matematikai egyenletnek tartanak, mert öt híres entitást foglal magában tömören és egyszerűen: a pít, a zérót, az e-t – a természetes logaritmusok alapját –, az i-t – az imaginárius számok egységét és az l-et, a valódi számok egységét. Minden benne van. Annyira ízlett neki, hogy nem is emésztette meg, hanem csak nyalagatta – mint gyerek a csokoládét, hogy el ne fogyjon.

* Ezeket a jelzőket itt matematikai értelemben használom. Ha az olvasó sajnálatos módon alfabetikus, mint általában a jó olvasók, akkor máris a szíves elnézését kérem.

Bár a féreg romboló tevékenysége eleinte csak az intellektuális életemben okozott bajokat, nemsokára már a hétköznapi életem legegyszerűbb cselekedeteire is kihatott. Olykor az utcai séta közben elfelejtettem, hogyan kell járni, és csak álltam a járdán, a levegőbe emelt lábbal, a járókelők meg szánakozva néztek. Egy nagyon szép nőismerősöm is pórul járt velem szegényke. Egyszer küldtem neki egy faxot az irodájába: „Az álomom egy kettőben töltött este, borral, gyertyákkal, zenével és veled.” Este feljött hozzám. Emlékszem, ahogy az ajtóban állt, végzetesen szűzies arcával, melyet egy-egy üveg bor, a kedvenc bora keretezett – fénylő mosolyától a palackokban sötétlő bor szikrákat vetett –, és emlékszem a pompás, fehér és áloműző testére, melyre elegáns selyemruha simult – mélyen kivágott, vállpántos ruha, nem lehetett kibírni. Először semleges témákról beszéltünk, mint két precíz ragadozó, melyek némán járják körül egymást, és arra várnak, hogy a másik egy pillanatra lehunyja a szemét, és akkor a nyakának ugorjon. Én ugrottam először, vadul és némán megragadtam, hideg tekintettel nézve a szemébe. Ő szégyenkezve, szelíden tiltakozott. Gyengéd malacságokat suttogtam a fülébe, megmarkoltam a selyemruhát, a vállát csókolgattam, szétszaggattam a csipkéket, és amikor már ott feküdt síkosan, pucéran és hevülten, elfelejtettem, hogy mi ez az egész, és nem érttem, hogy miért liheg, zokog, sérteget és harapdál. Soha nem bocsátotta meg nekem.

Egy másik éjszakán azt éreztem, hogy egy erős kéz a torkomat szorongatja. Elgyötörtön riadtam fel. Elfelejtettem lélegezni! Másnap elhatároztam, hogy egyszer s mindenkorra elintézem a dolgot. Végzek magammal. Hosszan gondolkodtam azon, hogy milyen módszert alkalmazzak. A legbiztosabbat kell választani, nehogy kudarcot valljak, és vaksággal, süketiséggel vagy rokkantsággal tetézzem a memóriazavaramat. Egy barátom, a téma kiváló teoretikusa a „római kádat” javasolta. „Nagyon egyszerű – mondta. – Befekszel a kádba, amit előzőleg langyos vízzel töltöttél meg, felvágod az ereidet, és aztán enyhe bódulatba esel. Olyan, mintha lebegnél. Fájdalommentes és csalhatatlan módszer. A kegyvesztett patríciusok is ezt alkalmazták.” Csábítóan hangzott, de mégsem fogadtam meg a tanácsát, mert ez a módszer félelmetesen lassú. Az embernek túl sok ideje van: még megbánja, és vértócsákat hagyva maga után, rohan a klinikára, és futás közben is fröcsköl belőle a megmaradt vére, ráadásul kiteszi magát annak, hogy valamelyik lecsúszott tévészínészhez hasonlítják.

Akkor már inkább a mérgek. Vannak olyanok, amelyek garantáltan halálosak, és különböző gyümölcsízessítéssel árulják őket. Valaha nagyon irodalmi mérgek voltak, de most az alacsonyabb néprétegek folyamodnak hozzájuk, és nagyon valószínű, hogy az ember nem bírja ki az utolsó vonaglásokot, segítségért kiált, mire valaki rátöri az ajtót, és megmenti. Aztán a pletyka, a részvét. Lesz, aki az ember esetét egy szappanoperákból ismert színészéhez fogja hasonlítani. Meg aztán a férgek! Arra a visszatérítő gondolatra, hogy halálom után nemcsak az agyam, hanem egész testem a férgek martaléka lesz, elment a kedvem a mérgektől.

„Az orvosok nem hibázzák el – mondta egy cinikus öregúr –, keress föl egyet.” Nem fogadtam meg a tanácsát, mert, mint már láthatták, nem bírom ebben a testületben. Mindig mindent fordítva csinálnak. Ha megölik azt, aki élni szeretne, akkor a pusztaszimmetria kedvéért meg kell menteniük azt, aki meg akar halni.

Végül a klasszikus eljárás mellett kötöttem ki: főbe lövöm magam. Az a perspektíva, hogy napjaimat úgy végzem be, hogy egy nagyot dörrentek a fülem mellé, némi képp elriasztott – zajfóbiás vagyok –, de házi fegyverszállítóm biztosított róla, hogy egy tökéletes hangtompítós revolvert fog beszerezni nekem. „Akár a hálószobában is megölheted magad, és a feleséged nem fog felébredni, tudod, az asszonyok mindenbe be-

leütik az orrukat”, mondta Alexis, aki értett a szakmájához, és tudta, hogy az öngyilkosok legfőbb gondja a család, a fájdalom, amit okoznak, a kiszolgáltatottság, amelybe a családot taszítják. Talán ezért ajánlotta, hogy bombát vegyek. A bomba drága, de minden problémát megold egyszer és mindenkorra: a fájdalom, a kiszolgáltatottságot stb. Ilyet csak egy örült mondhat, így aztán megvettem a hangtompításos revolvért, elrendeztem a dolgaimat, és kitűztem a dátumot. A kitűzött napon kivettem egy szállodai szobát, elővettem a revolvért, a halántékomhoz emeltem és... puff! Elfelejtettem, hogy mit keresek én egy szállodában, revolverrel a kezemben, és tanácstalanul, de bárgyú örömmel hazamentem.

Ekkor jöttem rá, hogy féreghajtót kell vennem. Őt kell megölni, nem magamat! (A gyávaság a bölcsesség múzsája.) Ez olyan kézenfekvő volt, hogy nem értem, miért nem jutott addig eszembe. Ilyenek vagyunk mi, öngyilkosok: következetlenek, megszállottak, akiket arra ítélték, hogy az önkívület köreit róják, akik képtelenek kiszabadulni a végzet centripetális erejének fogságából.

A gyógyszerész egy drága féreghajtót ajánlott. „Ez a legújabb”, mondta, és valami súlyos figyelmeztetést hallottam ki a szavaiból. Két héten át szedtem szorgalmasan, de hiába. Megdupláztam az adagot, és sikerült elvennem az étvágyát. (A valami az valami, ahogy a cáfolhatatlan népi tautológia mondja, mely sose téveszt célt, mert semmit sem vesz célba.) És ha nem tudott is több információt bezabálni, arra azért képes volt, hogy összekuszálja őket: fontos dokumentumok betűit torzította el, telefonszámokat kevert össze, és napi tevékenységem logikai sorrendjét borította fel, úgyhogy végül előbb tettem fel a tojásokat a tűzhelyre, mint hogy a serpenyőt rátettem volna, előbb öltöztem fel, és csak azután léptem be a kádba, evés előtt mostam fogat, a zoknimat a cipőmre húztam. Kétségbeejtő volt. A munkában... miről beszéltünk? Végül is annyi bizonyos, hogy egy napon, amikor már nagyon kétségbe voltam esve, bevettem egy lovaknak való féreghajtót. Olyan szaga volt, mint amikor állati zsigereket égetnek, bélhurutom lett tőle, és olyan fejförcsöm, hogy potyogtak a könnyeim, de tudtam, hogy most elkaptam a bestiát, mert éjjel éreztem, hogy fetrengve vonsozolja végig magát a szürke agykéregem egész területén. Úgy gondoltam, hogy még két adag kell, és megölöm, de nem nagyon voltam biztos abban, hogy túlélem őt. A bestia egyszer csak furfangosan besurrant a hipotalamusomba, mely az agy kibernetikai központja. Mint aki ezt mondja: „Csak lassan, semmi kapkodás, igaz?”

Nem is volt olyan vészes a helyzet. Falánkságának aranykorában sok hasznavehető információt zabált be, „bogarakat”, amiket az ember a fejében hord, és értékes bite-okat foglal el velük: neoklasszikus irodalom, modern filozófia, egy ostoba fráter hülye mondata, amit valamely érthetetlen okból bevéstem az emlékezetembe, szerelmi magazinok pletykái, spanyol próza, XVIII. századi európai irodalom, XIX. századi latin-amerikai költészet, a Nobel-díjas írók, Echegaray drámái, nagy emberek memoárjai, egy középszerű naplemente, mely nem akar kimenni a fejemből, egy exbarátnőm telefonszáma, aki olyan csúnya volt, hogy még ma is szégyellem, a Scott Kenőcs íze, egy tangójelenet, amelyre minduntalan visszagondolok, Nicolás Guillén versei és Ramón Gómez *sernadái*, melyek úgy belefűrték magukat egy bárgyú agysejtembe, mintha kulancsok volnának. Néha olyan nyelvbtlásokot követtettem el velem, amelyek telibe találtak, mint annál a csábos külsejű kamasz lánynál, akinek mosolyát fogszabályozó fátyolozta el, és akinek egyszer, hálából a felejtethetetlen csókjaiért, ezeket a lelkes szavakat mondtam: „Te leszel a legnedvesebb emlékem!”

Ekkor elhatároztam, hogy pszichológiai módszerekkel fogok szembeszállni vele. Nekiálltam olyan irodalmi idézeteket keresni, amelyekben férfégek szerepelnek, a leg-

undorítóbb és legmegvetendőbb dolgok allegóriájaként, és reggelenként felolvastam neki az egyre több és egyre morbidabb idézetekből álló gyűjteményt. Még ki is találtam egyet annak a kitekert folyamatnak a jellemzésére, amelynek során egy szép és erős ifjú roskatag aggastyánná válik. „Az ember fordított átalakuláson megy át – írtam –, melynek során a reggel még gyönyörű pillangóból estére nyálas hernyó lesz.” Válogattott Kafka- és Cioran-idézeteket olvastam fel neki, és az a szó, hogy „féreg”, mindig ott volt a tarsolyomban, hogy bármikor előkaphassam, amikor ocsmány embereket és kellemetlen eseményeket kell minősítenem.

Meglepődve tapasztaltam, hogy mindez egyáltalán nem ártott neki. Sőt, kifejezetten jókedvű és jó étvágyú volt. Erre taktikát változtattam. Egy sort sem olvastam többet se Prousttól, se Durrelltől, akiket imádoztam, és belevetettem magam a klasszikus irodalom legrágósabb műveibe, törvénykönyvekbe, illetékgjegyzékekbe, telefonkönyvekbe, Lewis Carrollba, a Guinness Bookba, logaritmustáblázatokba, Bachelard-ba, Bahtyinba, közép-amerikai kulturális és művészeti folyóiratokba, Paz, Fuentes, Donoso és a két Vargas esszéibe stb. Minden hiába volt, a féreg meg se nyikkant, sőt olyan sok gyöngyszemet talált ebben a rá zúduló betűözönben, hogy felmerült bennem a kétség: nem tévedtem-e egy-egy szerző megítélésében. Különben is, nem volt érdemes folytatni az ostromot, mert az éléskamrája jól fel volt töltve, és én töltöttem fel majdnem ötvenévi buzgó olvasással. Irigyeltem ezt a teremtményt, akinek nincsenek vulgáris igényei, aki nem néz televíziót, és kutyát se kell sétáltatnia, se tekintélyes tökfeknek nem kell udvarolnia, és nem kell ideje jelentős részét egy középszerű munkára fordítania, hogy megéljen, aki egész életét a tiszta tudománynak és a művészetnek szenteli, akinek nem kell technikai kacatok használatával bíbelődni, aki olümposzi derűvel húzza a hasznot az én álmatlan éjszakáimból, aki sokkal civilizáltabb hivatást űz, mint én, mert mialatt nekem sok szemetet kell elolvasnom, ő csak csemegéz, megrágja egyszer, még egyszer és ahányszor csak akarja ugyanazt a részletet, és el tud időzni egy bekezdés fölött, élvezettel elcsámcsog egy-egy mondaton, rég elfelejtett és a tudatalattim hátsó kamrájában polcra rakott emlékeket simogat, talán a fű emlékét meg a napsugárét, amely egy lány haján át tűzött a szemembe, úgy, hogy hunyorognom kellett tőle, egy réges-régi és majdnem ártatlan vakáció alatt.

Hirtelen rájöttem, hogy milyen naiv vagyok. Minden próbálkozásom hiábavaló, mert senki se ismeri olyan jól a gondolataimat, mint ő. Lehet, hogy előbb tudja már, hogy mire gondolok, mint én... Sőt, talán még bele is nyúl a gondolataimba! Ettől a felfedezéstől összeomlottam. Úgy éreztem, tehetetlen vagyok. Úgy éreztem, hogy megerőszkoltak. Arra a gondolatra, hogy bábu vagyok, marionettfigura, amit egy féreg táncoltat, dühödtt depresszióba estem, és már gondolkozni se mertem, a paranoia csaknem teljesen megbénított, és már az is fölvetődött bennem, hogy pszichológushoz fordulok, no hiszen! Megint úgy döntöttem, hogy öngyilkos leszek, és törtem a fejem, hogy melyik módját válasszam az öngyilkosságnak. Arra gondoltam, hogy egy kilenc milliméteres golyót röpítek a fejembe: az majd mindkettőnkkel végez; kötélre is gondoltam, meg kérsre, amely levágja a fejem, mert a fejem lett a célpont, az ellenség bunkere.

De – talán a gondviselés jóvoltából – történt valami, ami megmentett az öngyilkosságtól. Rájöttem, hogy minden három órában tizenkét percet alszik: pontosan tizenkettőt. Lázás tevékenysége úgy kimeríti, hogy napjában többször is aludnia kell, és mindig pontosan tizenkét percig: ezeket a szüneteket használtam fel arra, hogy kifundáljam a tervemet; a terv egyszerű volt: rá kell vennem arra, hogy bújjon ki a koponyámból.

Az első lépés az volt, hogy elmentem a fennsíkon lévő házunkba, bolyongtam azon a holdbéli tájon, leereszkedtem a folyó völgybe, miközben a zöldek és a víz, a napfény és a madárhangok zuhatagában fűrdtem, száraz lócitromokon tapostam, és tücsök nagyságú hangyákat tiportam el, gyümölcsöket szakítottam a közönyös fákról, belélegeztem a humusz és a vörös agyag illatát, majd a folyó túloldalán felkapaszkodtam a meredek hegyoldalra, hogy gyönyörködjek a kilátásban és heverésszek a fűben, senkire és semmire sem gondolva. Két héten át nem kapcsoltam be a rádiót, se a televíziót. A konyhában vacsoráztam a béresekkel együtt, és később is ott maradtam velük, körülültük a tűzhely paraszát, és hallgattam, amit az elmúlt napok eseményeiről beszélnek – a tarka tehén a földre rogyott; a gát jól bírta az első áradást; szépen megnőtt már a hagyma – meg ahogy a következő napok munkáira készülnek. Szerelmi történetekről is beszéltek, meg büntetésekről és kísérletekről, de mindig korán lefeküdtek, én meg magamra maradtam, és küzdöttem a kísértéssel, hogy kinyissak egy könyvet, miközben éjfélig járkáltam a tornácokon, és fújtam a füstöt, mint egy halálraítélt; éjjelkor aztán lefeküdtem, és a fáradtságtól meg a folyó zúgásától el is aludtam.

A második hetet a zenének szenteltem. Későn keltem, ablakot nyitottam, és a reteszek zajára szinte rögtön megjelent egy csésze gőzölgő kávé, amit egy apró termetű, nagy szemű, cserzett arcú teremtés nyújtott felém, tiszta tekintettel nézve rám indiánszempillája alól, aztán egy kicsit téfneregtem a házban (nem élet az élet, ha nem adatik meg az embernek egy kis szabad téfneregés), és ha süttött a nap, beálltam a hátsó udvarban a zuhany alá, ha pedig nem, vártam, hogy süssön ki, s ha nem süttött ki, nem zuhanyoztam. Megreggeliztem, leültem a hintaszékbe a tornác végén, ahonnan a termékeny és dolgos Tenerife-kanyont teljes egészében be lehet látni, és Mozartot, Dvořákot, Vivaldit meg Kítarót hallgattam, főleg Kitaró műveit, amelyeket hallgatólagos szemiotikai megegyezés alapján a természettel asszociálunk, a gyors tempókat és a tételt eluraló magas hangokat (például) a tavasz vidámságával azonosítva, a lassú, mély hangokat pedig a lélek vagy az ég viharaival. A féreg valószínűleg tanácstalanul fogadta a zenét, mert meg sem moccant, semmilyen falatra nem vetette rá magát, és semmit sem zilált szét. Talán megcsapta az orrát a zöld árnyalatok és a napfény zuhogása, és vaksi szemecskéi előtt, melyek addig csak vöröses félhomályt láttak, felderengett a köd és zúzvara borította táj, sziklatömbjeivel, szélrohamaival és bokrainak sárga virágözönével.

A következő hetet bukolikus szövegek olvasására fordítottam: *Georgikon*, *Swan*, *Mária*, *Egy ház Délen*, *Fűszálak*, míg végül a féreg nem bírta tovább, és megindult kifelé. Épp a Cordillera gerincén bandukoltam, amikor viszketni kezdett a jobb fülem. Megálltam. Éreztem, hogy kidugja a fejét. (Nagyon kicsi volt, nem tudtam volna nyakon csípni. Vártam. Folyt rólam a veríték.) Egyszer csak összenyomta a hátsó gyűrűt, kinyújtotta az elsőket, és a fél teste már kint volt a fülemből, de ez még nem volt elég. Dermedten álltam, lélegzet-visszafojtva: egy rossz mozdulat, és a féreg ijedten visszahátrál. Számíthattam rá, hogy egy kicsit kijebb jön még, és akkor könnyen elkaphatom. De az is elképzelhető volt, hogy máris kielégítette a kíváncsiságát, és a kietlen táj láttán érzett csalódásában talán örökre visszabújik a jól megtömött neurotékájába! Ettől a gondolattól úgy megijedtem, hogy minden óvatosságnak fittyet hányva fölemeltem a kezem, elkaptam a fejét, és annál fogva kirántottam a fülemből. Három centiméter hosszú volt, és úgy nézett ki, mint egy tipikus értelmiségi. Sápadt volt, sovány, és nagy feje volt. Arra gondoltam, hogy ott rögtön széttaposom, de valami visszatartott. Talán már a saját testem részének tekintettem. Kerestem egy nagyítót, és meg-

vizsgáltam. A teste fiatal volt, karcsú és didaktikusan áttetsző, de a feje nagyon ráncos volt, és a szemében annyi értelem csillogott, hogy megijedtem tőle. Betettem egy kis átlátszó műanyag dobozba, jól rányomtam a fedelét, és lyukakat fúrtam bele, hogy be tudjon menni a levegő, bezártam az íróasztalfiókba, és aznap éjjel, hosszú idő után először, végre nyugodtan aludtam.

A nyugalom, amint azt mindenki tudja, az idegrendszernek nem a rendes állapota, és nem is tarthat sokáig. A következő napokban észrevettem, hogy a memóriám és az ítézőképességem jelentősen romlott. Sokkal butábbnak éreztem magam, mint máskor. (Azt mondtam, művelt vagyok, nem pedig okos.) Addig, amíg a féreg a fejemben tanyázott, megtörtént, hogy hirtelen eszembe jutottak olyan események, amelyeket már teljesen elfelejtettem, amelyek már örökre elvesztek, és mindez azért történt, mert ő torkig volt már ezzel az információval, és kihányta: így került vissza az én birtokomba. Más esetekben az történt, hogy valamelyik idegsejtem szinapszisba lépett az ő fejcskéjével, mely művelet a csápok és a csillók érintkezésével valósult meg, és én is fel tudtam használni az ő információit. Az is előfordult, hogy szánalomból vagy szegényérzete miatt segített a kutatásaimban. Megpróbálom elmagyarázni.

Az emlékezés művelete mindig csodálattal töltött el engem. Hogy tudunk szándékosan felidézni valamit az emlékezetünkben? Hogy keresünk ki katalógus nélkül, internet, abc-regiszterek és kódok nélkül egy adatot az emlékezetünk valamely eldugott bugyrából? Megyünk az utcán, ezer és ezer emberrel találkozunk, akiknek az arca úgyszólván be a retinánkon, hogy az meg se rezzen, és nem szólal meg a riasztócsengő. Aztán az egyikőtől hirtelen megszólal. Az agyunk a másodperc töredékei alatt rátalált az archívumában erre az arcra, és odakiáltja nekünk: Ezt az embert ismerem! Hol láttam? Az illető persze nem az egyik barátunk, és nem is egy híres ember, de az arca mégis bekerült valahogyan az emlékezetünk egyik rekeszébe. Az erőlködés, hogy valamire visszaemlékezzünk, hiábavaló, mert a dolgok felidezésére nincs módszerünk. Az egyetlen „módszer”, amit alkalmazunk, valami szellemi húzd meg-ereszd meg, ami izgalommal, verejtékezéssel, idegességgel, nyelvbeharapással, körömrágással, ujjaink hegyével végzett szapora kopogtatással vagy valami hasonló tikkal jár. Az arcokat nem dátumok, emberi fajok, események, arcvonások szerint osztályozzuk, és nem is abc-sorrendben – amely egyébként ebben az esetben semmire se volna jó. Rezignáltan továbbmegyünk, de úgy, mintha megcsípett volna egy bogár. Nem is tudunk arról, hogy ez a csípés riasztotta az agyunkat, és az most egy csomó tapasztalt könyvtárost röpít villámsebessen az emlékezet felé, mint egy kérlelhetetlen hadsereget, amelynek az a feladata, hogy házról házra járva kutasson fel egy városban egy személyt. Az agy ilyenkor olyan, mint egy elsötétített város, amelyben itt-ott egy-egy gyémánt szikrázik fel.

Mi pedig ezalatt megyünk tovább, és másra gondolunk – nem mindegyik könyvtáros vesz rész a kutatásban –, sőt, el is felejtjük a dolgot. Egyszer csak bumm! Hát persze, a Maritza buliján láttam! Így működik az ön emlékezte, nyájas olvasó, és az enyém is így működött a féreg előtt, mert utána már az emlék, a bumm az arc tulajdonosának és Maritzának meg az összes vendégének kimerítő jellemzésével bukkant fel bennem, ami persze csak az olyan emberrel történik meg, aki abban a siralmas helyzetben van, hogy egy tudós féreg rágja az agyát.

De mindez addigra már a múlté volt. Most úgy működött az emlékezetem, mint bármely más földi halandóé – egy kicsit rosszabbul, hogy pontosak legyünk, mert már nem voltak szinapszisaim, se hirtelen felismeréseim, se olyasfajta nyelvbtlásaim, mint

az, hogy „Te leszel a legnedvesebb emlékem!”; az asszociációim és metaforáim csapnivalók voltak, és talán már az a jótékony emlékezetkihagyás se következett volna be, amely megmentett volna attól, hogy főbe lőjem magam. Ráadásul ott volt odabent az a lyuk, a féreg húlt helye, amely olyan volt, mint egy meghalt barátunk után a lelkünkben támadt üresség. Mert hogy ne éreznék rokonszenvet egy élőlény iránt, aki Durrellért, Proustért és az Euler-egyenletért rajong egy nyilvánvalóan kiüresedett világban, egy felbolydult faj egyedei közt, akik ide-oda futkosnak céltalanul, akik a híradókból szopják a véleményüket, mint valami limonádé figurái, akiknek hite nem szent, akiknek szenvedélye lagymatag, etikája amorf, és borjúja futtatott arany? Hogy ne ámulnék el a felfedezéseim, hiszen olyan könyvekben jutott hozzájuk, amelyeket én úgy futtattam át, hogy az égvilágon semmit sem találtam bennük? Hogy ne lennék hálás ennek a szakavatott kéznek, amely teljes biztonsággal választotta el az aranyat a salaktól, amely nem remegett, amikor egy klasszikus írórt kellett félretolnia, és nem habozott, amikor egy kortárs író tapsot érdemelt?

A lényeg az, hogy egyszer egy kissé spiccesen érkeztem haza, és hamarosan ott találtam magam az íróasztal előtt: sírva szorongattam a műanyag dobozt, és kiöntöttem a lelkemet a tudós féregnek. Kivettem őt a börtönéből, azzal a szeretettel néztem, amit a rovarok értelme és törékenysége kelt bennünk, ezeké az ártatlan és csodálatos parányoké, és aztán óvatosan, hogy le ne essen a földre és meg ne üsse a fejét, betettem a jobb fülkagylómba. Ő pedig rögtön bemászott a helyére, de a küszöbön még gondosan lepucolta a lábcskáit, ami nagy gyengédséget keltett bennem, és csiklandozta a fületem.

Azóta megint „normálisan” telik az élet. Bár az amnéziám súlyosbodott, a szinapszisok pedig egyre gyakoribbak és komplikáltabbak. És bár az én megrágott agyam napról napra kisebb, az övé nőttön nő, és egyre jobbák a gondolatai, mert se az előítéletek, se az emberi faj divatmajmoló ostobaságai nem korlátozzák őket. Talán ezeket a sorokat is ő diktálja nekem.

(Julio César Londoño kolumbiai író 1953-ban született Palmirában; jelenleg is szülővárosában él. Itt közzétette novellájával 1998-ban elnyerte a Radio France International Juan Rulfo-díját. A fordítás a noran kiadó LATIN-AMERIKAI DEKAMERON című kötete számára készült.)

FIGYELŐ

BÁJOS BORZALOM

Havasi Attila: Manócska meghal, vagy a lét csodás sokfélesége
Alexandra, Pécs, 2005. 89 oldal, ár nélkül

Havasi Attila: 1001 magányos rinocérosz
Alexandra, Pécs, 2007. 77 oldal, ár nélkül

Ha én állíthatnám össze az eleven magyar költők válogatottját, Havasi Attila biztosan tagja lenne a Nemzeti Elevennek. Nyilván akad azonban oly elvetemült is, akinek halvány fogalma sincs, kicsoda Havasi Attila. Kezdjük tehát Arisztotelésszel. Arisztotelész szerint ahhoz, hogy meghatározhassunk valamit, osztályba kell sorolnunk, majd meg kell különböztetnünk az osztály többi tagjától.

Am vajon miféle skatulyába gyömöszölhetők Havasi Attila versei? Nonszensz verseknek nem tarthatók, hiszen – ellentétben a nem nonszensznek szánt költemények zömével – mindnek van sense-e, vagyis értelme, sőt némelyikük egyenest elbeszélőnek is titulálható. Gyermekverseknek szintén nem nevezhetők – hiába utal erre az egyik kötet alcíme –, hiszen egyfelől normális gyermekek (reméljük) egy kukkot sem értenek lényegükből, másfelől pedig valamely dolog paródiája sosem lehet azonos magával a dologgal. Havasi költészetét magam leginkább indirekt poézisnek nevezném, megkülönböztetve a direkt poézistól, amely tárgyát közvetlenül (átélve, valóságosnak tartva) próbálja szavakba önteni. Az indirekt poézis talán Ausoniustól veszi eredetét, hogy a trubadúrköltészetben tovább élve Heinenél (például ERINNERUNG), majd Swinburnenél, Edward Learnél, Morgensternnél, nálunk pedig leginkább Kosztolányinál, Weöresnél és mai követőiknél (PGY, KAF, PNL stb.) bukkanjon fel újra és újra. Az indirekt költő nem hisz mondandója érvényességében, mert önnön személyének érvényességében is kételkedik. Költeményeit ezért rafinált formai szerkezetre illeszti, mivel az ilyen versszerkezet reménye

szerint kimondhatóvá varázsolja a gondolatot vagy érzelmet, amely mégiscsak a vers kiindulópontja, ám amelynek közvetlen kifejezését a szerző szégyelli vagy hazugnak érzi. Az indirekt költő a szó szoros értelmében skizofrén: Én és Énke együtt alkotja költeményeit. E két személy kéjjel és szándékkal enged a forma – a rím és a ritmus, esetleg a csavaros gondolati alakzat – csábításának, verse ezért nem az élethez, a valósághoz, hanem valami egyéb, formális-gépies törvényhez alkalmazkodik. Márpedig ez, mint Bergsontól tudjuk, a neveltség lényege. Az indirekt versek általában ezért neveltségek, viccesek – jóllehet adott esetben ugyancsak komor és mély tartalmakat rejthetnek. Az efféle költészet mai változatában azután az úgynevezett posztmodern számosság is megjelenik: az idézési kényszerrel, az idézőjelen át, a szójátékhoz és egyáltalán a játékhoz, az álarcokhoz való vonzódásig. A lényeg azonban Ausonius óta ugyanaz: az érvényességbe vetett hit hiánya és mindenfajta mondanivaló szégyellése. Mintha a költő minden erejével azt bizonygatná: „ezt nem én írtam”, és „különbben is ez csak játék”. Pedig mindig ő írja, és sosem játék. Csakhogy míg Heine, Swinburne vagy Kosztolányi csak néha írt indirekt verset, Havasi Attila kizárólag efféle verseket alkotott. S e tekintetben, legalább is idehaza, egyedülálló jelenség.

Miután tehát Havasi Attila verseit besoroltuk az általunk legmegfelelőbbnek tartott osztályba, föl kell sorolnunk, e költemények mely jellemzők alapján különböznek más költők műveitől.

Babits írja Az EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETÉBEN, hogy a költészetben az attitűd a lényeg: egy életmű, szerencsés esetben, egyetlen attitűd vagy, ahogy Kerényi Károly mondja, létaspektus kifejezése. Havasi Attila eddig megjelent két könyvének összesen 107 verse – az átfedésztől függetlenül is – összetartozik, ahogyan a PRAE-ben, a MAGYAR BADAR-ban vagy a LEGÉNYTOLL című remek kiadványban publikált korábbi írásai is egyazon világvizony vagy inkább világiszony megnyilvánulásainak tarthatók.

Havasi költészete szándékosan egymásnak feszített ellentétekre, az irgalmatlan szadizmus és a mély empátia, a tisztá költőiség és a durva bunkóság, a gorgonzola-szózamatok és a mónikasós szlogenek, a gyerekeknek szánt felnőttbeszéd-paródia és a felnőtteknek szánt gyermekbeszéd-paródia ellentéteire épül.

Másfelől Havasi világa pesszimista és baljós. Költeményei hemzsegnek a látszólag képzelt, valójában azonban igencsak jól ismert szörnyetegektől. Egész horror-horda, a Nagy Holc, a Rézfaszú Bagoly, a Hét Rét Görénye, az Éjféli Galambok és a Nagy-Vice-Gombócman baljós árnya fenyegeti ezt a világot, amelyben a derék lényekkel, a Lila Gorillával, a pekingi elefánttal, a kis csótánnyal vagy Cicóval (sőt magával Manócskával is) kegyetlenül leszámolnak, és amelyben elevenen temetnek el, főznek meg, nyársalnak föl, nyakaznak le vagy éppen vernek át arra érdemtelenedet.

Harmadrészt akármilyen iszonyatról vagy gusztustalanságról essék is szó, ebben a költői világban – formai tekintetben – mindennek tökéletesnek kell lennie, akár bonyolult versformáról, akár ritka rímképletről és kancsalságig tökéletes rímről, akár az ütemes, időmértekes és rímes verselés mesteri kombinációjáról, akár pedig kéjes asszonánról van szó. Mintha ez valamiképpen ellensúlyozná vagy tovább távolítaná a már többszörösen távolított tartalmakat. (Számításom szerint egyébként a két kötetben összesen huszonkét különböző klasszikus versforma található, néhány egyedivel kiegészítve.)

Negyedrész – és ez is a vers „letagadásának” technikájához tartozik – e költemények mindegyike irodalmi utalás valamilyen más költeményre, úgy is megfogalmazhatjuk, hogy minden Havasi-vers valamilyen más, korábbi – esetleg még meg sem született – költemény paródiája. A legerősebb kétségkívül József Attila hatása – akinek túlságos lelki közelségét néha szorongó aggodalommal fedezzük fel a szövegben –, ám az idézett költők sora hosszú. A magam részéről a következő forrásokat tudtam azonosítani: Tinódi, Balassi, Taurinus, Petőfi, Arany, Burns, Berzsenyi, Kafka, Goethe, Weöres, Morgenstern, Romhányi és Tótfalusi.

Ötödször Havasi versei rendkívül viccesek – ez, mint fentebb mondtuk, költészetének indirekt voltából egyenest következik –, bár több-

nyire az ember nem képes eldönteni, rémületében nyüzszítsen-e vagy visítva röhögjön inkább, esetleg egyszerre mind a kettőt, már ahogy az életben manapság szokás.

Hatodszor, és ez minden egyéb jellemzőnél lényegesebb, Havasi versei jók. Egyszerűen ötletben-kivitelezésben egyaránt igen-igen magas színvonalúak. Sajnos azonban néhány olcsóbb trükköt e versek sem mentesek, ilyen például az idegen szakkifejezések használata – néhol erőltetett – humorforrásként, vagy a paródia és a persziflázs keverése, illetve az, hogy a szerző olykor képtelen ellenállni az üres blődli vagy – ami még rosszabb – a bohóckodás vonzásának, ám ez hasonló típusú költőkkel gyakran megesik. Különösen rinocéroszos kötete tartalmaz több, számomra erőltetettnek tűnő verset.

Hetedszer – és evvel be is rekesztem bölcs elemzésemet – Havasi költői attitűdje alapvetően álgyermeki attitűd. Álegyszerűség, álnaviság, álfantáziák, álfélelmek és álérzelmeik mögött rejtőzködik itt valaki, aki egyáltalán nem gyermek immár, és akinek valódi, szeretni s szánni való lényét a formai bravúrok, ötletek, viccek, trükkök, rémlátomások szövevényén át csodálhatjuk csupán.

Miután tehát kellőképpen taglaltuk e versek elkülönítő diagnosztikáját, thaumasztos – vagyis rettentő s egyben csodálatos – jellegzetességeit, talán már érthetőbb, miben áll Havasi Attila költészetének izgató nagyszerűsége. Ám ha még mindig kétségünk lenne afelől, vajon helye van-e e 34 éves férfiúnak nemzeti költőválogatottunkban, képzeljünk csak el egy kényyszeresen vicces József Attilát, aki például a KÉSEI SIRATÓ-t, a KARÓVAL JÖTTÉL-t vagy a NAGYON FÁJ-t úgy írja meg, hogy lehetőleg minél nagyobb röhögjenek rajta. Ha elég ügyesen elképzeltük az elképzeltetlent, megkapjuk József helyett Havasit. Attila, vagyis a lényeg marad.

Gershom Scholem a következő anekdotát meséli el: Egy hitetlen ellátogat a lublini rabbihoz, s fölszólítja, bizonyítsa be neki cáfolhatatlanul, hogy van Isten. A rabbi a szívére teszi a kezét, és azt suttogja: „Én, a lublini rabbi esküszöm neked, hogy van Isten!”

Én pedig esküszöm Önöknek, hogy Havasi Attila elsőrangú költő.

Magyar László András

IRGALOM A HÚSNAK

**Alkalmi magyarázatok Nemes Z. Márió
költészetéhez**

*Nemes Z. Márió: Alkalmi magyarázatok a húsról
JAK–LHarmattan, 2006. 52 oldal, 1200 Ft*

„I believe that realism has to be re-invented.”
(Francis Bacon)¹

A Nemes Z. Márió költészetéről szóló beszédhez nehezen találunk szavakat. Nem csak azért, mert egy 1982-ben született szerző első kötetéről van szó, és mert fellépése egy olyan, mostanában induló írónemzedék² erőterében történik, mely épp csak elkezdte berendezni a maga irodalmi terét. Hanem azért is, mert *egy-részt* e nemzedék (mint minden új nemzedék) önkeresésének nem kevesebb a tétje, mint újra feltalálni a költészetet (s ezért a költészetkritikának is újra fel kell találnia magát, ha beszélni akar róla); *másrészt* mivel Nemes Z. Márió (a továbbiakban NZM) kutatásai ezen a szélesebb önkeresési áramlaton belül is egyfajta *különutas lírát* eredményeznek.

Ha néhány szóban össze kellene foglalnom a fent említett szélesebb kontextust, nagyot általánosítva azt mondanám, hogy olyan fiatal alkotókról van szó, akik *egyként* maguk mögött tudhatják a magyar költészet konzervatívabb, a *Nyugattól* máig ható áramlatait és az avantgarde, illetve a belőle kivirágzó filozófiai-nyelvkritikai költészet hatásait és tanulságait is. Világos, hogy ez a kétfajta hozzáállás egymás mellé téve kioltja egymást: aki mindkettővel számot vet, az előbb-utóbb a senki földjén találja magát. Itt jön be a költészet újrafeltalálásának feladata, melyet e nemzedék tagjainak többsége egy Petritől induló, de leginkább Kemény István költészetén keresztül ható személyes, *élőbeszéd*szerű megszólalást továbbgondolva igyekszik megoldani. NZM esetében azonban csak a problematika azonos, a megoldás(i javaslat) egészen más irányokba mutat: Petrit is a címparafízisban látjuk viszont utoljára.

*

Elsőre talán mehökkentő lehet, hogy NZM költészetének magyarázatához Francis Bacon munkássága (azon belül is főleg Gilles Deleuze

vonatkozó értelmezései³ szolgálnak *alkalomként*, jöllehet a Bacon festészetével való rokonságra a kötet fűlszövegét jegyző Marno János is rámutat. Ezzel persze távolról sem az a célom, hogy NZM-et Baconnal egyenértékű alkotónak kiáltssam ki, mindössze arra mutatnék rá, mely pontokon válhat egy ilyen intermedialis olvasat *termékennyé*, amennyiben hozzáférhetőbbé teszi NZM sokak által hermetikusnak mondott, zárt világú szövegeit. Maradjunk is meg ennél a zártságnál, és próbáljuk meg innen felnyitni ezt a világot.

Deleuze szerint Bacon kutatásainak tétje egy olyan, narratívákat nélkülöző, *figurális* festészet kidolgozása, mely „közvetlenül az idegrendszerre” hat: szakít a *figuratív* festészet idejétmúlt (a modernítésra ellehetetlenült, illetve a konzumkultúra által prostituált) ábrázolásmódjával, de nem enged a tiszta Forma absztrakciójának sem, mely – hasonlóan a narratív értelmezésre hívó figurativitáshoz – szintén nem közvetlenül a testben, hanem az agyon keresztül éri el a hatását.⁴

Az analógiákra érzékeny olvasó joggal fedezi fel a fenti bekezdésben felvázolt két, elutasított festészeti mód (a figurativitás és az absztrakció) és a bevezetésben említett két költészeti megszólalás (a valahol mindig a narratív megszólalásból kiinduló hagyományos líra, valamint a nyelvfilozófiával átítatott gondolat-költészet) között a párhuzamot. Persze nem tekinthetünk el attól az alapvető különbségtől, hogy a festészet mennyivel *érzekibb* művészet az irodalomnál. Összes érzékünk közül mégis a szem a legintellektuálisabb szerv. Ráadásul Deleuze is főként a baconi festészet haptikus, *szemmel tapintható* jellegét emeli ki: a mi szempontunkból a kérdés úgy vetődik fel, hogy létezhet-e hasonlóképpen *tapintható* irodalom: olvashatunk-e bizonyos szövegeket a zsigereinkkel, ahogyan Bacon képeit bizonyosan a zsigereinkkel és nem (csak) a szemünkkel *nézzük*. Erre a kérdésre később térünk vissza.

Hogy az Alakot (*Figure*) ki lehessen szakítani a nemkívánatos narratív keretek közül, erre Deleuze az Alak izolációját (*elzárását*) jelöli meg, mint első, szükséges, de nem elégséges lépést. Ezt Bacon festményein az Alakokat körülvevő egynemű hátterek, geometrikus keretek, pályák, korlátok, stilizált fotelek és trapézok szol-

gálják, illetve ez magyarázza az egymással nem narratív viszonyban (de viszonyban!) álló, külön képterekbe szétválasztott triptichonok használatát is.⁵ A hétköznapi realitás alakjait és tárgyait narratív viszonyaiktól megfosztva mutatja fel a térben.

Ha most elszakadunk Bacontól és visszatérünk Nemes Z. Márióhoz, akkor az ALKALMI MAGYARÁZATOK A HÚSRÓL című kötet szövegelemei között több szinten is hasonló viszonyokat fedezhetünk fel. Már a kötet szerkesztése is (a verseket összeállító k. kabai lóránt lényeglátó és érzékeny munkája) tagad mindenféle narratív struktúrát: e tagadás első és leglátványosabb gesztusa, hogy az első vers *záradék* (ZÁRADÉK C.-NEK, 7.). Ha nem volna ennek nevezve, úgy bármi lenne a címe, elhelyezkedéséből adódóan mindenképp *nyitány* lenne: így azonban a név és az elhelyezés kioltja egymást. Nincs sem kezdet, sem vég: struktúra és szimmetria van.

A két C.-nek címzett vers által *keretezett* két ciklusban ugyanennek az elvnek alapján kerül felmondásra az az egymásra következés és/vagy tematikus egység, mely két, címmel ellátott, egymás után olvasott szövegegyüttes esetén önkéntelenül is kialakulna, hiszen a FRONTÁLIS ÁBRÁZOLÁS (37.) című vers a második, ALKALMI (MAGYARÁZATOK) című ciklusban szerepel, míg az ALKALMI MAGYARÁZATOK A HÚSRÓL (19.) című az első, FRONTÁLIS (ÁBRÁZOLÁS) nevet viselő ciklusban. A ciklusoknak ez a hangsúlyos *egymásba tűródése* teszi lehetővé, hogy a versekre ne mint egy sorozat tagjaira, hanem mint hideg struktúrára feszített, egymástól is *izolált* alakokra tekinthessünk.

Sha már egyszer úgy olvassuk a kötetet, hogy egyik szemünket közben mindvégig Francis Bacon festményeire vetjük, nem mehetünk el szó (és meglepett örvendezés) nélkül NZM saját ácsolású triptichonjai mellett sem, melyek önmagukban megérnének egy összehasonlító elemzést Bacon hármastárjaival. Ennél azonban sokkal fontosabb az, ahogyan az elszigeteltség magán a versnyelven belül is megtörténik, s melynek lelegeklátásabb példája a FRONTÁLIS ÁBRÁZOLÁS című vers, mely már a címével is erre az ikonszerű (tekintet, tehát viszonyok, történet nélküli) felmutatásra utal. A két asszony, az általuk ássott kúpok, a három kő és a nem jelen lévő kutyák aligha állnak

egymással történetyszerűen értelmezhető viszonyban, közös, de izolált jelen (nem) létük mégis jelentőségteli, szorongató *képet* tár elénk. Ugyanígy a többi versben is különböző alakok, történet- és beszéd-töredékek sorakoznak egymáshoz láncolt magányban, melyben a szintaktikai, szemantikai vagy logikai kapcsok nincsenek, vagy csak *deformáltan* vannak jelen. (Találomra egy példa, amit csak a szintaxis tart össze, a logikai vagy szemantikai struktúra azonban hiányzik vagy torz: „*És a darabok / mozognak, / mint a zsír: / járuléka a felfekvés után, / mint egy margó / a húspapírban.*” 23.) Ezek az egymás mellé állított tárgyak, semmiből érkező és a semmiben megszakadó nyelvtani és jelentésbeli viszonyok alkotják meg azt a poétikai teret, melyben képes megmutatkozni NZM költészetének valódi tárgya és tétje.

Ahogy Bacon festményeinél, úgy ebben az esetben is elkerülendő az a veszély, hogy eme viszonyok szétszakítottóságát és izolációját valamiféle egységesítő gondolathálóval, például egy pszichoanalitikus narratívával próbáljuk meg eldolgozni (mondjuk az álomlogika és/vagy a szakrális kultúrtörténet szimbolikus kódjai mentén). Meggyőződéseim, hogy NZM szövegei csak akkor képesek megnyílni előttünk, ha ezt a nagyon is kézenfekvő olvasatot elhárítva vesszük sorait nem szürrealista kép- és szó-kavalkádként, hanem mikrorealista töredékek egymást feltételező struktúrákba rendezett sorozataként sikerül olvasnunk.

*

Egyedül a narratívának ezzel a többszintű, strukturális tagadásával érhető el, hogy rálátást nyerjünk az efféle művészet központi kutatási területére, vagyis a *testre*, melyet a kulturális kódok és narratívák – a hagyományos keresztény-polgári értékrend prudériája éppúgy, mint a biológiai testet hamis évideálokkal (akár plasztikai-orvosi szinten is) deformáló konzumkultúra – általában *fedésben tartanak*. Ahhoz azonban, hogy e fedőréteg mögé tekinthessünk, nem elég az Alak izolációja, hiszen a kódok magára a testre vannak írva (a nyugati kultúra legtöbb narratívával terhelt emblémája éppen hogy egy szenvedő fehér férfi meztelen, magányos teste).

Egészen a *húsig* kell eljutni, ehhez pedig a test radikális deformációján keresztül vezet az

út: „Bacon, a portréfestő fejeket fest, nem arcokat. [...] Az arc egy strukturált térbeli elrendezés, mely eltakarja a fejet, míg a fej a test függvénye, még akkor is, ha annak megkoronázása. Nem azt jelenti, hogy nincs benne lélek, de itt a lélek maga a test [...] a portréfestő Bacon [...] felbontja az arcot, hogy újra megtalálja vagy felszínre hozza az arc alatti fejet”⁶ – pontosan úgy, ahogyan NZM egyik beszélője szintén az arctól a fej felé vezet útra lép, amikor azt mondja: „Beragasztom az arcomat szígszalaggal, hogy ne lássam magam, ha nézek” (22.), vagy amikor egy másik arra kérdez rá, hogy „mennyit bír még / egy arc / szakító- / szilárdsága” (50.). Ebből a szempontból válik különlegesen megvilágítónak a kötet szinte egyetlen avantgarde gesztusa, talált szövege, a SZABÓ LŐRINC NAPLÓJEGYZETEI ELSŐ INFARKTUSÁRÓL, 1951 (34.). Az íróelőd nevével együtt ugyanis itt rögtön megjelenne egy Személy, egy Arc: a vers azonban Szabó Lőrinc-re nem mint íróra, hanem mint egyszerű, görcsbe rándult, biológiai testre kérdez rá.

Az így felszínre kerülő „nyers hús közös zóna ember és állat között, megkülönböztethetlenségük zónája”, írja Deleuze,⁷ s mintha pontosan ezt a viszonyt bontaná ki a kötet egyik kulcsfontosságú, karkai humorú prózaverse, A FÉTISMAJOM (13.) című szöveg, melyből itt csak az első két mondatot idézem: „Idővel hasonló lett a majom apához. Ahogy növekedett, és robbanásszerűen tágult a hús.” Az arc-fej problematikát az egész testre kiterjesztve, a húsnak ez a robbanásszerű tágulása és növekedése vezet el a Deleuze által bevezetett *szervek nélküli test* paradigmájához, melyről siet megjegyezni: „A szervek nélküli test valójában nincs híjával a szerveknek (organes), csupán maga a szervezet (organisme) hiányzik belőle, vagyis a szervek elrendeződése (organisation). A szervek nélküli test tehát egy meghatározhatatlan szerv által definiálható, míg a szervezet meghatározott szervek által.” A szervek nélküli test definícióját pedig végső soron „meghatározott szervek időleges és átmeneti jelenléte adja”.⁸ Ennek a paradigmának egyik legtisztább, realista szituációba ágyazott explikációját találhatjuk A KONTÚRFELVÉTEL (15.) című versben, melyet teljes terjedelmében idézek: „még el kell mennem hozzád / mert a leleteim / nálad maradtak / most elképzelem ahogy / a röntgenfelvételen / az ágyékomat nézegeted / és minden kétségbeesés nélkül / regisztrárod önmagadnak / hogy nem tudsz semmit / a maga helyén / azonosítani”.

NZM verseiben a test többnyire szétszabdalt-ságában, mint különálló vagy önállóult szervek burjánzó közege van jelen – erre remek példa a KÉZ A FALBAN (14.), mely újabb képzőművészeti párhuzamként felidézheti Alberto Giacometti A KÉZ című plasztikáját is – vagy pedig homogén, csontozat nélküli „nyúlványyszerű” masszaként, mely „csatakos péppé” válik a beszélő kezében (megint A FÉTISMAJOM-ban). A végtelenné robbanó test ugyanígy jelenvalóvá válik a szövegek metaforikus – „Miként a köröm, ha benőtt: / kemény lesz egy puhában” (19.) –, sőt szcenikus szintjein is – „Végül befekszünk / a körömágyba” (44.), „a lépcsőházban / mi csak haladtunk / mint egy bélben” (50.). Az emberek közötti viszonyok (vagy ezek lehetetlensége) szintén csak ezen a szinten válik értelmezhetővé: „Nem szereted a combomat, én a kezemet utálom. Így felosztható akár több ember is, összekevered, végül nem lehet kirakni” (13.), „Az éjszakai buszon sok a rokkant. Mindegyiknek hiányzik valamije. Szeretnék a valamijük lenni, de nem lehetek jó barát” (22.).

A szervek nélküli test paradigmájának szöveges megjelenése nem áll példa nélkül a magyar irodalomban: Fenyvesi Áron a Horizont Kutató Intézet Hajas Tibor Konferenciáján kiváló érzékkel mutatott rá a deleuze-i fogalom alkalmazhatóságára Hajas szövegeinek kapcsán.⁹ Ezen a konferencián egyébként Nemes Z. Márió is adott elő, szövegében Hajas munkásságát az előképnek is tekinthető bécsi akcionizmus és az azt körülvevő szakrális diskurzus kontextusában vizsgálva.¹⁰

Ez a vonal azért fontos számunkra, mert az akcionizmus és a body-art Bacon figurális festészete mellett a másik olyan áramlat a XX. századi művészetben, mely az emberi test kulturális narratíváktól való megfosztására, az abból való kitérésre tesz kísérletet. Fontos azonban, hogy NZM mind ebben az előadásban, mind egy korábbi, Gustav Brusról írott esszéjében kritikával illeti a performance és az (ön)destruktív body-art teoretikusainak azt a feltételezését, miszerint az akcionista módszer képes volna a testből kitérni a szakralitás felé. Mint írja, „Brus rájött, s részben ezért is hagyott fel az akcionizmussal, hogy a folyamat a művész testének tökéletes felszámolásához, a szuicidiumhoz vezet, s a megváltás, az újjászületés egy tisztább térben már nem művészeti kérdés.”¹¹ A performer testének státusát Hajas-előadásában inkább Gior-

gio Agamben *homo sacer*-fogalmának összefüggésében látja értelmezhetőnek: a *homo sacer* segédfogalmaként alkalmazott agambeni *puzta élet* pedig szinte magától értetődő módon kínálkozik a Deleuze–Bacon kutatásai során feltáruló szervek nélküli test, a *hús* párhuzamaként.

A test narratíváktól való megfosztásának igényére Bacon nem a képtérből való testies kitöréssel, hanem a hagyományos táblakép figuralitásának megújításával válaszolt. A befogadót nem rántotta magával az élő performansz erőszakos fizikai-etikai viszonyába, hanem az erőszakos, érzéki látványt a kép formájában mintegy felkínálta az önmegértés egy humanisztikusabb módját lehetővé tevő kontemplációnak. Ahogyan NZM a bécsi akcionizmus világhához sok szálon kötődő TAXIDERMIA zárójelentéről írja, a Balatony család radikális body-artja is csak hasonló kontempláció tárgyaként, a XXI. század újjörög múzeum-templomában válik esztétikai eseménnyé, mert ezt is „meg kell érteni valakinek, a kultusz csak akkor élethépes, ha a kultuszalapító cselekményt harmonikus létezőként továbbörökítheti valaki. Hiszen a Balatonyak története huszadik századi mítosz, de a kiállítóter templomszolgái már egy másik századból néznek vissza rá. Ebből a perspektívából a TAXIDERMIA kapcsán sűrűn emlegetett Rilke szentenciája »fordítva« érvényes: a szép nem az iszonyatos kezdete, a test iszonyata a széphez vezető megismerés szétszaggatott labirintusa csupán”.¹²

Nemes Z. Márió azzal a döntésével, hogy radikális teststúdiumait a hagyományos irodalom és abban is a vers keretein belül végzi el, tulajdonképpen a performanszot elutasító, táblaképeket festő Bacon példáját követi. Sokkal inkább, mint a magyar nyelvű testírás két nagymestere, Hajas Tibor és az egyik esszéjében¹³ magát Hajassal ellentétes oldalra pozicionáló, nézőpontunkból viszont paradox módon Hajas mellé kerülő másik: Nadas Péter, aki a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK nagyívű kísérletében szintén egy akár Deleuze teóriáival is megközelíthető, szétszakított testképpel operál.¹⁴ Ők ketten ugyanis *próza*i szövegekkel dolgoznak, melyekről egyfelől még legdekonstruáltabb formájukban is leválaszthatatlan egyfajta narrativitás, másfelől pedig, a prózaolvasó önkéntelen lélektani működésének köszönhetően, egy olyan fokú beleélés, mely az övékhez

hasonló szövegek befogadásakor már-már a performansz kényelmetlen, fizikai-etikai viszonyába állítja az olvasót.

Ezekkel szemben a vers kompaktabb, emb lémaszerű közege alkalmasabbnak látszik egy *figurális* testfeltárás véghezviteléhez. Egy *frontális ábrázolás* lehetőségét rejti magában, mely úgy nyit utat az eltartott, szenvtelenebb kontemplációnak, hogy közben nem veszít tárgyának testiségéből. Nem *belevisz* a testiségbe, hanem *rálátást* biztosít: így lesznek NZM versei *magyarázatok* a húsról, *alkalmiak* pedig azért, mert nem filozófiai, hanem személyes, *lírai* szinten oldják meg a feladatot. Csak ebből a pozícióból válik lehetővé a test *iszonyatán* túl a hús iránt érzett *irgalom*,¹⁵ mely szoros kapcsolatban áll az arisztotelészi katarziszelmélet *félelem* és *szánalom* kettősével, s mely a kötetzáró versben megfogalmazott önismereti kérdésre keresi a választ: „milyen viszonyban / lehet az ember / a saját anyagával / milyen a jó / milyenben / lehet” (55.).

Nadas Péter esszéjében önmagát saját tudathasadásának adminisztrátoraként, Hajast pedig saját tudathasadásának demonstrátoraként nevezi meg. A „*húsfelejtésben élő, a test halálához előrerohanó biológiai kultúra*”¹⁶ ellen lázadó, azt megérteni és megértetni kívánó írók társaságában Nemes Z. Márió mint saját tudathasadásának egzegétája és terapeutája foglal helyet.

Jegyzetek

1. David Sylvester: THE BRUTALITY OF FACT. INTERVIEWS WITH FRANCIS BACON. London, 1975. Idézi Armin Zweite. In: FRANCIS BACON. THE VIOLENCE OF THE REAL. Thames & Hudson, London, 2006. 9.
2. Ehhez lásd Pollágh Péter: AZ ERŐ HÁROM SZÍNE (BAJTAI ANDRÁS: AZ ÁTLÁTSZÓ VÁROS / NEMES Z. MÁRIÓ: ALKALMI MAGYARÁZATOK A HÚSRÓL / SOPOTNIK ZOLTÁN: AZ ÖSZINTESÉG KÖZEPE) című írását a *Litera.hu* weboldalon (2007. 02. 06.).
3. Gilles Deleuze: FRANCIS BACON: LOGIQUE DE LA SENSATION. Éditions de la Différence, Párizs, 1981. Magyarul részletek olvashatók: GILLES DELEUZE: FRANCIS BACON – AZ ÉRZÉKELÉS LOGIKÁJA. In: *Enigma*, 23. szám, 2000. 49–83. o. (Morvay Zsuzsa fordítása.) A magyarul nem hozzáférhető fejezetekből vett idézeteket saját fordításomban közlöm.

4. Vö. Deleuze, 1981: I. és VI. fejezetek. A figurális–figuratív (*figural–figuratif*) szembeállításához a szerző J.-F. Lyotard DISCOURS, FIGURE (Éd. Klincksieck) c. könyvéhez irányítja az olvasót.
5. Vö. Deleuze, 1981: XI. és X. fejezetek.
6. Deleuze, 2000: 61. o.
7. Deleuze, 2000: 62. o.
8. Vö. Deleuze, 1981: VII. fejezet. Idézetek a 34–35. oldalról.
9. Lásd Fenyvesi Áron: A TEST ÉS ANNAK NYOMA, AVAGY HAJAS ÉS DELEUZE. In: *Prae*, 2006/1. szám, 16–20. o.
10. Nemes Z. Mária: HAJAS TIBOR KETTŐS TESTE – A DESTRUKTÍV BODY-ART ÉS EGY SZAKRÁLIS DISKURZUS. In: *Prae*, 2006/1. szám, 23. old. Mindkét előadás a Horizont Kutató Intézet Hajas Tibor Konferenciáján hangzott el 2005. október 22-én az Eötvös Collegiumban. További információk a konferenciáról a <http://hajastiborkonferencia.freeblog.hu> webcímen.
11. Nemes Z. Mária: SZÜLETÉS A KIOLTÁSBÓL – GUSTAV BRUS KIÁLLÍTÁSA. In: *Balkon*, 2005/5.
12. Nemes Z. Mária: A RITUÁLIS TEST KULTUSZALAPÍTÁSA – PÁLFI GYÖRGY TAXIDERMIÁJÁRÓL. *Prae.hu*: http://prae.hu/prae/articles_ny.php?aid=388. A mítosz és kultusz szavak ne tévesszenek meg minket: NZM szerint ugyanis ez a szakrális szimbolizmus az ilyen típusú film sajátossága, szimbolikussága nem érinti a költészetével kapcsolatban korábban felállított, szimbolikus olvasatra vonatkozó figyelmeztetésünket.
13. Lásd Nadas Péter: ÉVRÖNYV. Jelenkor, Pécs, 2000. 40–53. o.
14. Ehhez lásd még: Dunajcsik Mátyás: A VÉGTELENTEN METSZIK EGYMÁST – NÁDAS PÉTER: PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK. In: *Kilincs*, 2006/1. szám. Különösen a 83–84. oldal megjegyzései.
15. Vö. Deleuze felkiáltásával: „*Irgalom a húsnak!*” In: Deleuze, 2000: 62. o.
16. Nemes Z. Mária, i. m.

Dunajcsik Mátyás

A REFLEXIÓ ÚTJA A FRAGMENTUMOKIG

Heller Ágnes: *Megtestesülés. Filozófiai esszék Csokonai Kiadó, Debrecen, 2005.*
238 oldal, 980 Ft

Walter Benjamin nyomán a filozófiai művek kritikáját olyan kísérletként értelmezhetjük, amely a művekben rejlő reflexiót megpróbálja életre kelteni, és túlvezetni az adott alkotások határain.¹ A reflexiónak ez a műveket át-

lépő önmozgása természetesen igazolásra szolgál; és ennek kulcsa a megértés természetében rejlik. Az olvasó, a hallgató vagy a befogadó sohasem tudja egyszerűen magáévá tenni a már megélt reflexiót, azt mindig el kell sajátítania, és ez sajátos transzformációt követel. Vannak azonban művek, amelyek szinte felkínálják ezt a transzformációt; ebben az esetben a reflexió önmozgása mindenféle zökkenő nélkül haladhat tovább a kritikáig. Első megközelítésben ilyen alkotásnak tűnik Heller Ágnes most elemzésre kerülő kötete. A könyv – mint különböző konferenciákra készült tanulmányok és előadások gyűjteménye – mintegy felszólítja az olvasót arra, hogy próbálja meg megkonstruálni a heterogén szerkezet mögött álló egységes koncepciót. (Azt szokták mondani, hogy egy tanulmánykötet értékét a tanulmányok hátterében meghúzódó – és általuk csak utalásszerűen felillantott – egységes koncepció határozza meg.) De ennek az egységnek a megkonstruálására Heller maga is ad egy bizonyos javaslatot: eszerint az egyes tanulmányok olyanfajta gondolkoznivalók, mint amilyenek Erich Kästner PICI ÉS ANTI című regényében az egyes fejezetek közé voltak beékelve. A gondolkoznivalók az élet kontextusába illeszkednek, és az életet elbeszélő történet jelöli ki az egységességüket. „*Az olvasókra bízom, hogy illesszék be a regényfejezeteket a gondolkoznivalók elé. Válszínűleg valamiféle életrajz kerekedik ki belőle.*”² (7.) A szerző iránti tisztelet mindenképpen azt követeli, hogy első megközelítésként ezt az értelmezési javaslatot kövessük és tegyük mérlegre.

I

Heller Ágnes értelmezési javaslata a könyv *keretét* tekinti meghatározónak: az első esszé a világba való belépésről, az utolsó pedig a világból való kilépésről (pontosabban egy kilépőtől való búcsúról) szól.³ A nyitó esszé témája a világ: „*Születésünk pillanatában idegenek vagyunk a világban. Ez az a pillanat, melyben valóban »a« világba vagyunk behajítva. A világ már van, fel van számunkra adva, mint egy feladat, melyből azonban még semmit sem ismerünk.*” (10.) Heidegger elemzései a világba való belevettségéről, igazából a születésre vonatkoztatva kapják meg a maguk értelmét. Figyelemre méltó, hogy Heller elemzései gondosan elkerülik a születés misztikájá-

nak kidolgozását, amely pedig oly jelentős szerepet kapott Peter Sloterdijk elemzéseiben. Sloterdijk a születést az emberi élet alapvető drámájának tekinti, amellyel szemben a filozófia mindmáig vak maradt. Miután felidézte Borges elbeszélését a titokzatos könyvről, melynek lapszámozása szembeszegül a kronológiával, és ezért nem lehet felütni az első oldalát, a következőket írja: „*Én azt a gondolatot szeretném sugallni maguknak, hogy az emberi születés egy villámláshoz hasonlítható, amely az első elfelejtett könyvoldalak felett cikázik. A jelenünk szempontjából ez az esemény már csak egy távoli zivatar, amelynek központjából mi már (úgy tűnik) régen kimenekültünk. De igazából azt szerettem volna meggondolásra ajánlani, hogy ez a távoli esemény addig nem múlt el a számunkra, amíg a dörgése utolérhet bennünket.*”⁴ Heller nem dramatizálja a születést, nem tekinti különösebben titokzatosnak sem, és nem beszél a filozófia születésfelejtéséről, amelyet állítólag a szülés (vagy a születés) univerzális poétikájával kellene bepótolnunk. Közelebről tekintve észrevehetjük, hogy Sloterdijk tulajdonképpen mindig a saját születésünkről beszél.⁵ Az embereket azonban – mutat rá Heller nagyon helyesen – nem lehet egyszerűen két részre osztani: vannak, akik már belenőttek a világba, és vannak, akik még a belenövés előtt állnak. „*A kis idegen ugyan a világra van programozva, de nem erre vagy amarra a világra. A genetikai a priori és a társadalmi – világi – a priori között szakadék tátong. Ezt a szakadékot be kell tetetni. [...] De ez a szakadék ritkán áthidalható teljesen. Mindig maradnak részek, feszültségek.*”⁶ (10.) Nem lehet nem meghallani, hogy ezen a megfogalmazáson átüt a WINTERREISE első versének első két sora: „*Fremd bin ich eingezogen / Fremd zieh ich wieder aus.*” Vagyis minden ember többé-kevésbé idegen marad a világban; de az is lehet, hogy úgy kell értenünk ezeket a sorokat, hogy kezdetben idegenek voltunk, és végül újra idegenek leszünk. Mindenesetre Heller Ágnes könyve mintha éppen erről a közbeeső szakasról szólna: a két-féle a priori közötti szakadék adja a gondolkoznivalókat, vagyis a filozófiai kérdéseket. Így jönnek létre azok a nagy és sokszor kínzó problémák és életproblémák, amelyekre megoldást szeretnénk találni. Amikor gondolkodni kezdünk, már benne kell állnunk a világban, de mégsem szabad teljesen benne állnunk. Ez az értelmezés azonban – ha tovább olvassuk a

könyvet – elcsúszhat bizonyul. Heller későbbi elemzései inkább azt sugallják, hogy a két-féle a priori feszültsége elsődlegesen *érzéként* jelenik meg. „*Nincs gondolkodás érzés nélkül.*” (11.) Az érzés elindíthatja a gondolkodás folyamatát, de nem *kell* feltétlenül elindítania.⁷

A könyv záró tanulmányának témája a halál; de most az előrevetítő-monologikus perspektívát elkerülve, egy közel álló, szeretett másik ember haláláról lesz szó. „*Ma már meghalni sem érdemes. Nincs többé Jacques Derrida, hogy a tegnapi eltemetett filozófus szellemét méltón megidézze.*” (126.) Derrida (mint ismeretes) a filozófusok búcsúztatásának külön műfaját teremtette meg, és ezek közül is a leghíresebb Emmanuel Lévinasnak szólt. „*Régóta, nagyon régóta rettegtem attól, hogy Istenhozzádat kell mondanom Emmanuel Lévinasnak.*”⁸ Derrida jól tudja, hogy a halál csak a túlélők számára van, és csak az ő szempontjukból értelmezhető. De ugyanakkor nagyon jó dolog búcsúzni egy olyan embertől, aki maga is sokat töprengett a halálról. „*Emmanuel Lévinas több meghatározást ad a halálra, amellyel mint nem-válással, a »másik arcában« találkozunk; »a halál a válassz nélkülség«, mondja.*”⁹ Heller halálértelmezése közvetlenül kapcsolódik a világra vonatkozó elemzésekhez.¹⁰ „*A legnagyobb ajándék, amit kaphatunk – és amit adhatunk – az élet ajándéka. Azaz a világban-benne-lét ajándéka.*” (24.) Mintha ez a mondat már előre utalna Derridára vagy még inkább Derrida halálára, hiszen ő is nagyon szívesen beszélt az adományról és az ajándékról.¹¹ A világban-benne-lét olyan ajándék, amelyik sohasem lehet végleges, amelyet valamikor vissza kell adnunk. Ez a megfogalmazás azonban nem egészen pontos, mivel azt sugallja, hogy az élet adományozója és visszavevője egy személyes teremtő. Heller Ágnes viszont a fenti idézetben szemmel láthatóan az élet *emberek általi* továbbadására céloz. De bárholyan legyen is, az biztos, hogy valamikor elveszítjük a világban-benne-létet: a holtaknak nincs *önálló* és *saját* világuk. De ugyanakkor az élő emberek a világukba mindig beeresztenek néhányat a halottak közül. „*Egyetlen világ sem létezhet feledésbe sosem merült holtak és feltámadó holtak nélkül.*” (18.) Ez a megfogalmazás még azt sugallja, hogy a nagy halottaknak van valamiféle panteonjuk, amit Lukács szívesen nevezett az emberiség emlékezetének. A későbbiekben viszont Heller a lehető leghatározottabban meg-

kérdőjelezi egy ilyen panteon posztulálását: „Minden handabanda, nemessé avatás, a »nagyok« templomába való elhelyezés pusztá mellébeszélés lesz. Derrida nem olyan nagy filozófus, mint Heidegger vagy Foucault, hanem olyan nagy filozófus, mint Jacques Derrida. És pont.” (128–129.)

A javasolt egységteremtő gondolat, a könyv keretének előtérbe állítása azonban – véleményem szerint – nem tudja az összes tanulmányt egyetlen tematikus összefüggésbe integrálni.¹² Már a kötet második (a MEGTESTESÜLÉS AZ EURÓPAI HAGYOMÁNYBAN című) tanulmányánál fennakadunk; e tanulmány centrális jelentőségét mindenekelőtt abból lehet látni, hogy a könyv ennek címéből kölcsönzi a maga címszavát. Ez a dolgozat a test és a lélek kapcsolatával foglalkozik a metafizikai és a posztmetafizikai kor perspektívájából. „A nyugati hagyomány majdnem minden forrása [...] ismétellen úgy írja le az embert, mint aki legalább két egymástól független elemről van összetéve.” (25.) Már az is némi meglepetést kelthet, hogy ebben a mondatban és a címben nem kimondottan a filozófiáról van szó, hanem az európai vagy a nyugati hagyományról. Az ennek háttérben álló mozzanat alapvetően meghatározza a könyv egész problémavilágát: a szerző a bibliai és a filozófiai tradíció összekötésére törekszik. „A Teremtés könyvében például Isten az embert – Ádámot – a föld porából, azaz anyagból gyúrja, majd lelket lehel orrlyukán keresztül a teremtménybe, hogy azt életre keltsen.” (25.) A kérdés természetesen az, hogy hogyan lehetséges a filozófiai és a bibliai tradíció összekötése. Erre a kérdésre Heller Ágnes úgy válaszol, hogy a bibliai tradícióban is filozófiai motívumokat fedez fel. „A Biblia minden története – különösen a Teremtés könyve – az ember sorának filozófiai értelmezését is magában foglalja.” (42., a második kiemelés tőlem.)¹³ A szóban forgó tanulmány egésze egy ilyen határátjárási kísérletként értelmezhető. A tanulmány felépítése szigorú logikát követ, melyet a következőképpen lehetne összefoglalni. A metafizikai tradícióban kétféle elképzelés alakult ki a test és a lélek viszonyáról: mindkettőben egy bizonyos alá-fölé rendelés működik, mégpedig úgy, hogy az egyik mindig a másik leigázójaként jelenik meg. Platónról kezdődően általában a test igazta le a lelket, a test a lélek börtöne volt. Foucault viszont megfordítja ezt az összefüggést, és szerinte a lélek igazza le a testet. Mindkét tendenciának megvannak a ma-

ga teológiai megfelelői. Az első esetnek a test feltámadása felel meg. „A test nem megvetendő, hiszen azt is Isten formálta, csak nem tud Istenhez szólni, erre csak az élet-lélek képes, melyet nem kézzel teremtettek, és nem is szóval, hanem az élet csókjával, a szeretet lehetetével.” (29.) A második esetnek pedig a bűnbeesés felel meg. „A testnek parancsoló lélek nem okvetlenül a jó börtönőr szerepében lép fel. Gyakorta éppen a lélek lesz a test legrosszabb tanácsadója.” (33.) Ebből a szempontból a bűnbeesés története a következőképpen értelmezhető: „Nem Éva teste lázad fel az isteni tiltás ellen. A kígyó beszél hozzá, az elméjéhez szól. Ezzel kíváncsiságát és kétségét kelti fel. A kétség és a kíváncsiság bizony racionális hatalmak [...]. Mit tesz erre a test? Leszed egy gyümölcsöt, ad egy másikat Ádámnak, beleharap. A test engedelmeskedik itt a léleknek, bár nem engedelmeskedik.”¹⁴ (33.) Heller a posztmetafizikai megoldások lényegét a test és a lélek dualitásának felszámolásában látja. Ennek első és legfontosabb lehetősége abban áll, hogy a test a lélek „kifejezése” vagy „megjelenítése”. Ez az elképzelés Arisztotelészre vezethető vissza: „A lélek nem benne lakozik egy nélküle halott pusztá anyagban, melyet megelevenít. A lélek maga a forma, az, ami megjelenik, ami »kívül van«, látható. A forma-lélek minden dolog identitásának hordozója.” (36.) Heller szerint ez az elképzelés sokáig az esztétika történetének vezérfonala volt: a műalkotás a lélek és a forma tökéletes egységként jelent meg. Úgy tűnik azonban, hogy ez a fogalmi páros a modern kor művészetében megkérdőjeleződött. A szerző háttérbe szorulásával párhuzamosan előtérbe lépett a forma és a tartalom, illetve a forma és az anyag viszonya.¹⁵ E rész igazi újdonsága Freudnak az elemzésekbe való bevonása. Az eddigiek alapján a Freud-értelmezés egy olyan kontextusba léphet be, amely rendkívül eredeti megközelítést tesz lehetővé. „Azt a hipotézist is megkockáztatnám, hogy Freud a test-lélek viszony harmadik változatát az előbbi kettővel (a lélek a test fogságában, illetve a test a lélek fogságában) kombinálja, vagy inkább egybeolvasztja.” (41.) Ha jól értem, akkor ez a megfogalmazás azt mondja, hogy Freud egyrészt megőrzi a börtön metaforáját, másrészt azonban szembe is szegül a test és a lélek szétválasztásával. A felettes én és az én az elfojtáson keresztül börtönbe zárja az ösztön-ént, és megfordítva, az ösztön-én a traumákon, a neuroziszokon és az örültségen keresztül börtönbe zárja az ént és a felettes ént.

A test és a lélek kapcsolatának azonban van még egy negyedik modellje is, amely teljesen felszámolja a dualizmust. Ezt a tökéletes azonosságot nevezi Heller *megtestesülésnek*; és ez szerinte akkor jön létre, amikor az érzelmek elmélete felé fordulunk. „*A filozófiai irodalom, legyen bár antik vagy modern, két kérdés körül kering.*” (1) Az első kérdés az, hogy a szenvedélyek egyedül a lélekre vonatkoznak, vagy szükség van a test közreműködésére is. (2) A második kérdés arra vonatkozik, hogy hogyan kell megítélni erkölcsileg az érzelmeket. „*Mitől érényes egy érzés, és mitől bűnös? Maga az érzelem jó vagy rossz, vagy csak a szituáció, a konkrét megnyilvánulási forma?*” (44.) Azt hiszem, hogy végző soron mindkét kérdés a megtestesülés elmélete felé mutat; ez pedig azt jelenti, hogy a test és a lélek kapcsolatának két szintje van: az első, analitikus szinten még értelmesen meg lehet különböztetni őket, a második szinten viszont már azt kell mondanunk, hogy a lélek csak a megtestesülésen keresztül nyilvánulhat meg. Vagyis a szenvedélyek a testi megjelenésen keresztül nyilvánulnak meg, és az érzelmek önmagukban morálisán semlegesek. Ez a két probléma vezet el a test és a lélek posztmetafizikai értelmezéséhez. Ennek az álláspontnak az a következménye, hogy minden egyes tanulmányt bizonyos gondolatok megtestesülésének kell tekintenünk.¹⁶

II

Ezzel a recenziót le is zárhatnánk: áttekintettük a könyv legérdekesebb és legértékesebb szellemi hozadékát. Közelebbről tekintve azonban azt láthatjuk, hogy a szerző mintegy kibillenti a tanulmányok általa javasolt egységkoncepcióját. Vagyis Heller mintegy ironikusan játszva az olvasóval, tudatosan relativizálja azt az egységet, amelyet pedig maga javasolt. Most válik csak teljesen egyértelművé, hogy nincs mese: a szóban forgó egységet az olvasónak (vagy a kritikusnak) magának kell megkonstruálnia, de miután a könyv maga kibillentette ezt az egységet, az olvasó erre már aligha lehet képes. Az olvasó így egy megoldhatatlan feladattal szembesül; és éppen ez a provokáció az, amely továbblendíti az értelmezést. (Kiderült, hogy a műben lévő reflexió önmozgása mégsem mehet át minden zökkenő nélkül a

kritikába.) Talán célszerű lenne a szóban forgó könyvet úgy megközelíteni, hogy megpróbáljuk elhelyezni Heller Ágnes alkotói pályáján. Nagyon vázlatosan – és egy később megírandó monográfia elemzéseit megelőlegezve – azt mondhatnánk, hogy az életmű három korszakra osztható: az első szakaszba tartoznak a kádári szocializmus idején született művek, aztán következnek az emigrációs és a Magyarországra való visszatelepülés első éveit, végül pedig A BICIKLIZÓ MAJOM című interjúkötet megjelenése után egy új fázis veszi kezdetét. Talán nem sértés ezt az új fázist az életmű *kései korszakának* nevezni. „*A filozófusok esetében is beszélhetünk kései művekről, ha nem csak egyetlen könyvvel állítottak maguknak emlékművet, vagy egyetlen tézis kidolgozására, illetve annak variálására szentelték összes gondolati erejüket. A kései művek egy meghosszabbított produktív tevékenységet jelölnek. A kései Schelling vagy a kései Heidegger olyan megjelölések, amelyekkel az utókor azt próbálja regisztrálni, hogy az inspiráció forrása a főmű elkészülte után sem apadt el.*”¹⁷ A főmű meghatározása Heller pályáján viszonylag egyértelmű: ezt a szerepet a nyolcvanas évek vége és a kilencvenes évek közepe között írt etikai-morál-filozófiai trilógia töltheti be.¹⁸ A MEGTESTESÜLÉS című könyvet az előbbieken alapján Heller eddigi legtipikusabb kései művének tekinthetjük. Ennek jellemzéséhez egy közelmúltbeli német diszkurzus két meghatározó gondolatát szeretném felidézni. (1) Rüdiger Bubner mindenekelőtt a kései művek témaválasztására figyelt fel: kitüntetett szerepet kap a vallás és a mitológia, a keresztény és a görög tradíció elemzése, valamint az antropológiai megközelítés. Ezt talán úgy is megfogalmazhatnánk, hogy a kései művekben nagy figyelem esik a kultúra klasszikus rétegére és az úgynevezett nagy és végső kérdésekre. (2) Axel Honneth viszont elsősorban formai szempontokból közelített a kései művekhez, és arra az eredményre jutott, hogy a filozófiai életművek fejlődéstörvényének legfontosabb sajátosságát így lehetne összefoglalni: „*a legkülönbözőbb szerzőknél – gondoljunk csak Kantra, Hegelre és Heideggerre – a kor előrehaladtával egyre erősebb lesz az elmélet harmonikus módon való lekerekítésének, sőt időnként szisztematikus lezárásának törekvése.*”¹⁹ A MEGTESTESÜLÉS című könyv a témái alapján valóban tipikus kései műnek tekinthető, a formai felépítése viszont a lehető legélesebben szembesze-

gül a kései művek karakterisztikumával. Véleményem szerint e feszültség kidomborításával közelíthetjük meg a leginkább a könyv által képviselt szellemiséget. Ebben az összefüggésrendszerben szeretném röviden bemutatni a könyv legfontosabb témáit vagy talán Heller Ágnes fragmentált kései filozófiájának témaköreit.²⁰

(1. Az európai kultúra) A fent elemzett második tanulmányban Heller az európai hagyományról mint a vallási és a filozófiai tradíció együtteséről beszélt. Az európai kultúráról szóló tanulmány ezeket az elemzéseket konkretizálja és pontosítja. Ha a címadás különbségét kellően figyelembe vesszük, akkor azt mondhatjuk, hogy a kultúra szó szűkebb, mint a tradíció. A tradíció bizonyos elemei határozzák meg a kultúrát; ezeket az elemeket Heller „mesterelbeszéléseknek” nevezi. Ha ezt a képet némileg kitágítjuk, akkor azt mondhatjuk, hogy minden kultúra bizonyos mesterelbeszélésekre épül. (Ezeket akár toposzoknak is nevezhetnénk.) Heller szerint az európai kultúra meghatározó toposza a *szabadság* körül körözik, de ezen belül mindig meg kell különböztetnünk a vallási és a filozófiai megközelítéseket. A BIBLIA-ban három alapvető jelentőségű szabadságtörténettel találkozhatunk. Az első történet a szabad akaratról szól, és a bűnbeeséshez kötődik. „*Ettől kezdve az embernek módja van jó és rossz között választani. Semmi sem determinálja feltétlenül az egyik vagy a másik választás felé.*” (77.) A második történet a felszabadulás története, az Egyiptomból való kivonulás története. Ennek kifejtését olvasva azonban az embernek az az érzése, hogy a szálak némileg összegabalyodtak. Egyrészt arról olvashatunk, hogy ez a történet meghatározó jelentőségű a modern demokráciák számára, ugyanakkor Heller kiemeli, hogy Izrael népe nem az istenektől, hanem a rabszolgáktól származtatja magát.²¹ A harmadik történet Jézus fellépéséhez kötődik. Ezzel egy olyan területhez érkezünk, amelynek természetesen óriási irodalma van: a kérdés az, hogy miben is áll Jézus fellépésének kulcsa. Ennek az irodalomnak jó része azonban egyetért abban, hogy a fellépés kulcsa a zsidó tradícióhoz való viszonyon keresztül ragadható meg. Sokáig úgy gondolták, hogy Jézus radikálisan szakított az ószövetségi hittal. A legújabb kutatás azonban már inkább arra hajlik, hogy pontosabb egy bonyo-

lult transzformációs folyamatról vagy újra-interpretációról beszélni.²² „*Jézus [...] maga interpretálta a zsidó vallást, olyan tanítványokat gyűjtött maga köré, akik az ő értelmezését osztották, s nem volt hajlandó saját radikális és szabad értelmezését az uralkodó értelmezések s az ezeket megtestesítő intézmények követelésére megváltoztatni.*” (79.) Jézus nagy újítása – Heller szerint – a vallásszabadság megteremtésében állt, vagy talán pontosabb azt mondani, hogy az újítás lényege a szabadság vallási megjelenítéseként ragadható meg.²³ Ennek tükröképeként a görög-római filozófiában és történetírásban is három mesterelbeszéléssel találkozhatunk. Az *első* Periklész beszéde, melynek lényege az, hogy a városállam azonos polgárainak összességével. A szabadság konstituálásának gondolata az ószövetségi felszabadulás történetét egészíti ki. (80.) A *második* történet Szókratész tanításával és sorsával függ össze. A reneszánsz kora óta gyakran kapcsolják össze Jézus és Szókratész alakját. A vallásszabadság eszméje mellé így kerül a lelkiismereti és a gondolati szabadság. A *harmadik* történet a városalapításról és az intézmények megteremtéséről szól. „*Ilyen őselbeszélés a köztársasági születésének története Rómában. Ilyen a köztársasági eszme s ezzel együtt a »res publica« gondolata.*” (82.) Láthatjuk, hogy a „mesterelbeszélések” között nincs tökéletes szimmetria: nincs megfelelője a bűnbeesés történetében artikulálódó szabad akaratnak, és nincs megfelelője a köztársaság megteremtésének. Mindenesetre a különböző, többé-kevésbé párhuzamos toposzoknak van egy közös sajátosságuk, és ez nem más, mint a mítosz szigorú elkerülése. Az európai kultúra alapvető vonása így az *antimitológikus*ság.²⁴

(2. Adalékok az érzelmek elméletéhez) Az 1985-ben megjelent *THE POWER OF SHAME* című könyvében Heller Ágnes a szegényt még az erkölcsfilozófia tárgyaként értelmezte. „*A szegény problémáját, ellentétben a lelkiismeret problémájával, ritkán tárgyalta az erkölcsfilozófia; e jelenség vizsgálata többnyire a pszichológia és az antropológia keretei közé szorult.*”²⁵ A szegény természetesen nem tekinthető az erkölcsfilozófia klaszszikus témájának; mivel sem erényként, sem morális kötelességként nem lehet értelmezni. A szegény elsősorban *érvészként* határozható meg; az érzések viszont mindig azt jelentik, hogy valamilyen „involváltak” vagyunk.²⁶ Az affektusok körébe sorolhatjuk a félelmet, a ha-

ragot, az undort, a kíváncsiságot, a vidámságot és a szomorúságot.²⁷ Az affekciókat Heller velünk született erkölcsi érzéseknek tekinti; a jelentőségük abban áll, hogy mindenféle érzelem rájuk épül. Az érzelmek maguk pedig úgy jönnek létre, hogy az affekciókat áthatja a gondolkodás. Jól látható, hogy Heller az etika elnevezést megtartva, annak határait próbálja kitégíteni; ez a kísérlet vezet el az affekciók általános elméletének kidolgozásához. A MEGTESTESÜLÉS-ben a szerző mintha önkritikát gyakorolna ezzel a koncepcióval szemben. Most már nem az etika kitégítéséről van szó, hanem inkább arról, hogy a szégyen fogalmát különböző perspektívákból ragadhatjuk meg; antropológiailag, szociológiailag, etikailag, pszichológiailag és történetileg. Azt is mondhatnánk, hogy a korábbi, etikai megközelítés egy sokkal szélesebb és ugyanakkor disszociált koncepciónak adta át a helyét. Ha jól látom, Heller mostani elemzéseiben egyértelműen az antropológiai elemzés vált dominánssá; és ennek keretei között a szégyen érzését a traumával hozza kapcsolatba. „Az én vad hipotézisem a következő. Létezik egy eredeti, tehát strukturális trauma, melyen minden embernek keresztül kell mennie. Az a fájdalmas folyamat, melyben az újszülött hozzáilleszti genetikai adottságait annak a világnak a normáihoz és szokásaihoz, melybe születésekor – véletlenül – behajították. Mint már említettem, a félelem és a szégyen ennek a beleilleszkedési folyamatnak a szeretet mellett a legalapvetőbb eszközei.”²⁸ Vagyis a trauma fogalmával Heller a MEGTESTESÜLÉS első tanulmányának alapgondolatát hosszabbítja meg a szégyen elmélete felé. Heller nyomatékosan felhívja rá a figyelmet, hogy a trauma és a szégyen nem szükségképpen járnak együtt; a szégyen általában nem a traumára, hanem inkább arra vezethető vissza, hogy egy „szégyenkultúrában” élünk.²⁹ A szégyenkultúrán belül mégis gyakran előfordul a következő eset: „valaki azért képtelen beszélni súlyos traumájáról, mert szégyelli azt, vagy fél attól, hogy szégyennek teszi ki magát, s ezért fojtja el, söpri tudat alá, még halvány emléket is. Ezt a fajta szégyent csak egy bizalmas barát győzheti le valamennyire, vagy pedig egy kollektív trauma-elbeszélés”.³⁰ Heller a holokausztot így az antropológiai trauma társadalmi-történelmi megfelelőjeként értelmezi. A szégyen elméletének kitégítése így a holokauszt elméletileg is teljesen új megközelítéséhez vezet. Ebből a szempontból tipikusnak

tekinthetjük Adorno elméletét, aki a holokauszt leglényegesebb történelmi hozadékát a halál „értelmének” radikális átalakításában látta.³¹ Heller viszont azt javasolja, hogy a holokausztot inkább a születéstapasztalat sajátos transzformációjaként értelmezzük.

(3. A modern és a posztmodern vitája) Heller Ágnes számos könyvben és tanulmányban foglalkozott a modern és a posztmodern értelmezésével és kapcsolatának meghatározásával.³² A modernségnek Heller szerint két alkotóeleme van: a dinamika és a társadalmi berendezkedés.³³ Ezt talán úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a modernségnek mindig van egy történelemfilozófiai és egy társadalomelméleti aspektusa.³⁴ A modernség dinamikáját Heller a tagadás szelleméhez köti; ez „úgy írható le, mint egy adott társadalmi világrend értékeinek, illetve azok érvényességének intézményesített tagadása”. Ez a dinamika egyrészt megjelenhet a pusztán tagadás formájában (a különböző szkeptikus iskolákban), másrészt pedig jelentheti az értékek átalakulását. „Szókratész volt az, aki ezt az utóbbi eljárást tudomásunk szerint először, habár ironikusan gyakorolta.” (87.) Egy korábbi tanulmányában Heller Ágnes ezt a dinamizmust még nem kultúraelméleti értelemben használta, hanem a dinamikát is a modern társadalom meghatározó vonásának tekintette. Az így értelmezett dinamikának két meghatározó vonása van: a terjeszkedés és az iparosítás.³⁵ Mindenesetre az előző elemzésekre visszautalva azt mondhatjuk, hogy a modernség dinamikája a szabadság egyik mesterelbeszéléséből veszi kiindulópontját. A modern társadalmi berendezkedésnek három komponense van: „a piacon történő elosztás, a tudományos-technikai tudás felhalmozódása, végül a választható és választott politikai szerkezet”. (95.) Mindháromhoz természetesen hatalmas irodalom rendelhető hozzá, Heller elméletének újdonsága mégis ezek összekapcsolásában áll. Ez az összekapcsolás már csak azért sem lehet triviális, mert magában foglalja a modernség redukcionista felfogásának bírálatát: a modern társadalmat nem lehet a kapitalizmussal azonosítani. „Kapitalizmus van, de kapitalista társadalom nincsen. Ugyanis a javak, természeti kincsek, emberek, jövedelmek piaci elosztása a modern társadalmi berendezkedésnek csupán egy, bár elengedhetetlen alkotórésze.” (94.) Ennek a gondolatnak is megvan az előzménye egy korábbi tanulmányban: „Téves álláspont az

a marxi elképzelés, hogy a piac kiszélesedése elégséges alap a modernség kialakulásához. Azon lehet vitatkozni, hogy vajon az alap–felépítmény modell feloldós-e a tévedésért.”³⁶ Kétségtelen, hogy a gazdasági redukcionizmus és az alap–felépítmény modell szorosan összefüggnek egymással; de Hellernek valószínűleg igaza van abban, hogy a marxi koncepciót uraló átfogó probléma inkább a gazdasági redukcionizmushoz köthető.³⁷ „A modernitás egyik alapvető összetevője a demokratikus politika, és amikor Marxnak nem sikerült számot vetnie ezzel a problémával, a modernitással kapcsolatos úttörő elméletét drasztikusan megnyirbálta.”³⁸ Az új könyvében Heller latens módon utal egy Fehér Ferencsel 1982-ben közösen írt tanulmányra. „A kapitalizmus forradalmi radikálizmusa, mely a hagyományos kapcsolatok állandó felbomlásztásához vezet, ugyanakkor veszélyezteteti is azt a világrendet, melyet fenntart. Ezért kell mindig intézményes korlátok közé szorítani. Ezt teszi a szocializmus, azaz a szociáldemokrata politika [...]. Hol az egyik, hol a másik tendencia kerül túlsúlyba. Ezt neveztük Fehér Ferencsel együtt a modernitás ingájának.” (94.) Csakhogy a modernitás ingájának ilyen felelevenítése – véleményem szerint – némileg sántít, mert úgy tűnik, hogy ez egyértelműen a kapitalizmusra van szabva. Alapvető jelentése az individualizmus és a közösség előtérbe állítása között mozog.³⁹ De ugyanakkor az inga koncepcionális funkciója arra épül, hogy a modernséget nem lehet kumulatív fejlődési folyamatnak tekinteni. Most válik csak világossá a történelmi és a társadalmi aspektus elválasztásának értelme. A történelmi aspektus garantálja a dinamikát; nagyon fontos, hogy ez a dinamika állandóan életben maradjon. Ezzel lehet ugyanis megakadályozni a megmerevedést és a totalitárius rendszerek kialakulását. De ez a dinamika egyáltalán nem kumulatív, vagy legalábbis nem minden dimenziójában az. A gazdaság esetében még lehet felhalmozásról és kibővítésről beszélni, a tudomány és a technika terén is egyértelműen beszélhetünk előrehaladásról, a társadalmi berendezkedés esetében azonban erről szó sem lehet. A dinamika ebben az esetben nem akkumulálódik. A kérdés az, hogy a modernség ilyen nagyszabású elméletéhez hogyan viszonyul az, amit általában posztmodernnek neveznek. A MARX ÉS A MODERNITÁS című könyv fülszövegében a maga látásmódját Heller „posztmodern”-nek nevezi. A most elemzett könyvé-

ben ilyen kifejezett állásfoglalással nem találkozunk. A modernitás elmélete hamis önértelmezéshez kapcsolódott, amennyiben a lehető legszorosabban egybefonódott az egyetemes haladás eszméjével. A posztmodern így tulajdonképpen a modernitás önértelmezéseként fogható fel. Heller ezt az önértelmezést időnként „modernizmusnak” nevezi. „A mai művészetet és életformákat nem azért nevezik sokan posztmodernnek, mintha mi már túl lennénk a modernségen, hanem azért, hogy ne értelmezzük a modern fogalmát a »jó, szép, igaz, mert haladó« ma már hagyományos s ebben a történelmi pillanatban nem követhető modernizmus szellemében.”⁴⁰ (88.) Heller kései filozófiájának egyik legjelentősebb teljesítménye, hogy a modernitásnak egy olyan elméletét dolgozta ki, amelyben két csapdát is el tudott kerülni. A modernség dinamikájának önállósítása lehetővé teszi egyrészt a totalitarizmus bírálását és másrészt a haladáseszme elkerülését.⁴¹ A posztmodern legszokványosabb érve az volt, hogy vége a nagy elbeszélések korának. „Ma megkérdőjelezzük a nagy elbeszélés érvényességét, ahogy megkérdőjelezzük a felvilágosodás és a modernség azonosítását is.” (88.) A nagy elbeszélés ebben az esetben azonos a haladástörténettel. A mostani kötetben Heller ettől a koncepciótól – rendkívül óvatosan ugyan – megpróbál elszakadni, mégpedig a múzeumok elemzése kapcsán. „Feltelhetjük magunknak a kérdést, hogy vajon csak a konzervatív szokások állnak ellen az újításnak, a nagy elbeszélés felbontásának, a hagyományos Szépművészeti Múzeumok kiállítótermeiben? Vagy pedig a modern ember maradandó szükséglete, hogy műalkotásokra úgy [...] tekintsen, mint testet öltött, azaz megtestesült történelemre? [...] Vajon ma is szükségünk van a nagy elbeszélés mankójára? [...] Szükségünk van egy helyre, az emlékezés helyére, melyben a nagy elbeszélés ma is otthon érzi magát?” (124.) Ez a passzus érdekes visszautalás a címre: a megtestesülést a nagy elbeszélés óvatos rehabilitálására vonatkozó kísérletként is értelmezhetjük.⁴²

Ezen a ponton újabb zavar támadhat: miután elfogadtuk, hogy a könyv egyik alapvető vonása a kései művek formatörvényével való szembeszegülés, most azt látjuk, hogy a könyv horizontján újra felvillan a nagy elbeszélés lehetősége. De ezen olyan nagyon mégsem csodálkozhatunk, hiszen a fragmentumok mindig feltételeznek valamilyen (legalább lebe-

gesben lévő) egységet. És ezzel újra visszatérünk a könyv ELŐHANG-jának alapkérdésére: miféle egységes koncepció áll a tanulmányok és a gondolatmenetek háttérében? Én hajlanék arra, hogy az egységkonceptiót világelméletként határozzam meg; eszerint a világ három dimenzióból épül fel: a kultúrából, az affektusokból és a társadalmiságból. Az ember „lényegi erői” pedig ebben a három dimenzióban *tesztülhetnek meg*. És ezen a ponton újra indulhatna a reflexió önmozgása.

Jegyzetek

1. Benjamin meghatározása persze a műalkotásokra vonatkozott: „*A kritika [...] úgyszólván a műalkotáson végrehajtott kísérlet, amely felkelti szenderegéséből a műalkotás reflexióját, amely révén tudatára ébred magának, megismeri magát a műalkotás.*” Walter Benjamin: *A MŰKRITIKA FOGALMA A NÉMET ROMANTIKÁBAN*. Gond–Pallatinus Kiadó, 2004. 86. Ford. Ábrahám Zoltán.

2. A gondolkoznivalókat az élet veszi körül, az élet különböző jelenségeinek kérdéssé formálása. De ez az élet nem az olvasó élete, és nem is az olvasó által elképzelt élet, hanem az olvasó képe a szerző életéről.

3. Heller azt mondja, hogy az esszék száma esetleges, éppen kilenc. De Mahler óta jól tudjuk, hogy a kilenc mindig a bűcsú száma.

4. Peter Sloterdijk: *ZUR WELT KOMMEN – ZUR SPRACHE KOMMEN*. Suhrkamp Verlag, 1988. 64. k.

5. Ezek a tézisek azonban meglehetősen triviálisak. Az önmagunkról való beszédmódot ugyanis a világgal (vagyis a többi emberrel) való érintkezés során sajátítjuk el; a világba való belépésünk ezért előtt helyezkedik el, és így kívül esik azon a nyelvi és problémahorizonton, amelyet a világgal való érintkezés során sajátítunk el. De ugyanakkor tudhatunk a mások világba lépéséről, mert mint a világban benne lévők már el tudjuk képzelni az újszülöttnek a világba való belenövését.

6. Heller a következőket írja: „*Sírással és nevetéssel is ennek a feszültségnek adunk – a szó legszorosabb értelmében – hangot. Mikor nevetünk, akkor a társadalmi a priori-nak, mikor sírunk, akkor a genetikus a priori-nak, a »másikról« való világtapasztalatnak adunk hangot.*” (10.) Ez az érzés két határfogalma. Plessner meghatározása – első megközelítésben úgy tűnik – ettől aligalig különbözik. „*A nevetés és a sírás egy sajátos kifejezési génuszt alkot. A mimetikus gesztusoktól eltérően olyan megnyilvánulási formákat képviselnek, amelyek esetében*

az önuralom elvesztése egy különös szintet ér el, és különös jelentést kap.” Helmuth Plessner: *LACHEN UND WEINEN*. Francke Verlag, Bern, 1961. 185. Ha eltekintünk attól, hogy Plessner számára a nevetés és a sírás legfontosabb jellegzetessége az, hogy az embernek a saját testéhez való viszonya dezorganizálódik. Plessnernél is a nevetés és a sírás messzemenően önkéntelen, de mégis van egy bizonyos jelentése.

7. Az utóbbi időben több olyan elemzés is napvilágot látott, amely azt hangsúlyozza, hogy a megismerés már mindig is feltételez egy igenlő beállítottságot az objektumokkal, a másik emberrel vagy önmagunkkal szemben. Stanley Cavell: *DIE UNHEIMLICHKEIT DES GEWÖHNLICHEN UND ANDERE PHILOSOPHISCHE ESSAYS*. Fischer Verlag, 2002 és Volker Gerhardt: *WAHRHEIT UND EXISTENZ*. In: *Merkur*, 2006. február. 133–143.

8. Jacques Derrida: *ISTENHOZZÁD EMMANUEL LÉVINASNAK*. Jelenkor, Pécs, 2000. 9.

9. I. m. 15.

10. A kétféle a priori konfliktusára utal vissza a következő gondolat: „*JD egyszerű, kedves ember volt, de valahogy nem élt közöttünk. Valahányszor leült a »Mashinist room« névre minden ok nélkül keresztelt szemináriumi szobában az asztalfőre, és a szeminárium megkezdése előtt szolt egy-két barátságos szót (mondjuk legutóbb: ez nem lesz igazán érdekes, nem neked való, csak vesztegeted velem az idődet), még velünk tartózkodott, de aztán gondosan elbrendezte az aznapi szövegeket, és olvasni kezdett.*” (127.)

11. Lásd Jacques Derrida: *AZ IDŐ ADOMÁNYA*. Gond–Pallatinus Kiadó, 2003.

12. Ha ez sikerülne, akkor azt mondhatnánk, hogy a születés és a halál tárgyálása között különböző, az élet részletkérdéseit elemző dolgozatok állnak.

13. Ez az összekapcsolás korántsem magától értetődő. A *Teremtés* könyvének kiemelése pedig csak a testlélek probléma előtérbe állításával indokolható. A filozófiai hagyománynak az ÖSZÖVETSÉG világában a leginkább a bölcsességi irodalom feleltethető meg.

14. A görög filozófia és az ószövetségi tradíció ilyen közvetlen összekötése azonban messzemenően problematikus, és ez nagyjából Heller elemzéseiből is érezhető, mégpedig az alapvető szétválasztás miatt. Az ószövetségi tradíció nem ismeri a testnek és a léleknek azt a dualizmusát, amely a görög filozófia egyik legalapvetőbb gondolata volt. Sokan úgy gondolják, hogy ezt a dualizmust a görög környezetben élő Pál apostol vezette be a BIBLIA világába.

15. „*Még arra is vetemednék, magamra vonatva minden Heidegger-szakértő haragját, hogy az ő A MŰALKOTÁS EREDETE című tanulmányában megfogalmazott viszony Föld és Világ között kísérletiesen emlékeztet az anyag és a lélek viszonyára.*” (38.)

16. Átvitt értelemben a *megtestesülés* azt jelenti, hogy egy gondolatnak egy elbeszélésen keresztül testi alakot adunk. Lásd Jacob Grimm und Wilhelm Grimm:

DEUTSCHES WÖRTERBUCH, 12. köt. Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 1956. 682. hasáb.

17. Rüdiger Bubner: DAS PHILOSOPHISCHE ALTERSWERK. *Philosophische Rundschau*, 2006/1. 1.

18. ÁLTALÁNOS ETIKA, MORÁLFILÓZÓFIA, SZEMÉLYISÉGETIKA. Mindhárom angolul íródott, magyar fordításai 1994 és 1999 között jelentek meg. A fogadtatás sajnos messze elmaradt a vállalkozás jelentősége mögött.

19. Axel Honneth: LAUDATIO AUF ALBRECHT WELLMER ANLÄSSLICH DER VERLEIHUNG DES ADORNO-PREISES. Kézirat I. Majd Honneth így folytatja: „A filozófiai tradícióban alig-alig találkoztunk olyan életművel, amely a nyíltan kihordott feszültségeket és polarizálódásokat tekintve a maga érett, kései állapotában ne lenne szegényebb, mint annak korai formája.” I. m. 1–2.

20. Közlebről tekintve persze azt láthatjuk, hogy a már elemzett második dolgozatban valóban megjelennek a könyv legfontosabb témakörei: az európai kultúra általános vonásainak meghatározása, az érzelme elmélete és a modern, illetve a posztmodern vitája.

21. A képet tovább bonyolítja a Nietzsche művére, A MORÁL GENEALÓGIÁJÁ-ra vonatkozó utalások. Ezek a fejtegetések ugyanis a nietschei filozófia „legsötétebb” lapjai közé tartoznak.

22. Most csak a közelmúltban magyarul megjelent Vermes Géza-művekre szeretnék hivatkozni.

23. Ez a beállítottság természetesen eleve tartalmaz egy kritikai utalást az intézményesedésre, de erre most nem tudok kitérni.

24. Ez a gondolat két fontos premisszára épül: egyrészt radikális szakadékot kell feltételezünk a görög-római mitológia és a filozófia – illetve történetírás – között, másrészt a BIBLIÁ-t is a mitológiával szembe- szegülő könyvként kell értelmeznünk.

25. Heller Ágnes: A SZÉGYEN HATALMA. Osiris, 1996. 7.

26. Ennek elméletét Heller AZ ÉRZELMEK ELMÉLETE című könyvében dolgozta ki.

27. A SZÉGYEN HATALMA, 13.

28. Heller Ágnes: A TRAUMA SZÉGYENE, A SZÉGYEN TRAUMÁJA. *Múlt és jövő*, 2006/2. 9.

29. I. m. 10.

30. Uo.

31. Theodor W. Adorno: NEGATIVE DIALEKTIK. Suhrkamp Verlag, 1966. (MEDITATIONEN ZUR METAPHYSIK.)

32. Rüdiger Dannemann-nal ellentétben nem gondolom, hogy ez egyszerűen a korszellemnek való engedelmesség lenne. „Érthető módon [Heller Ágnes] azzal van elfoglalva, hogy magára vonja a figyelmet a posztmodern színezetű európai–amerikai filozófiai viták koncertjében, és igen sokat publikál.” Rüdiger Dannemann: GEORG LUKÁCS. EINE EINFÜHRUNG. Junius Verlag GmbH, 2005. 117.

33. A modernitásnak ez a koncepciója nagyrészt A MODERNITÁS INGÁJA című tanulmányra vezethető vissza. A pontos összevetéstől azonban ezen a helyen el

kell tekintenem. Lásd Heller Ágnes–Fehér Ferenc: A MODERNITÁS INGÁJA. T-Twins Kiadó, 1993. 7–50.

34. Lásd ehhez Cornelius Catoriadis: GESELLSCHAFT ALS IMAGINÄRE INSTITUTION. Suhrkamp Verlag, 1990.

35. Heller Ágnes: MARX ÉS A MODERNITÁS. Argumentum–Lukács Archívum, 2002. 136.

36. I. m. 148.

37. Ennek bírálatához lásd Jürgen Habermas: MEGISMERÉS ÉS ÉRDEK. Jelenkor, Pécs, 2005. (A Lukács-iskolán belül ezt a kritikát – ismereteim szerint – elsőként Vajda Mihály fogalmazta meg.)

38. Heller Ágnes: MARX ÉS A MODERNITÁS. I. k. 150.

39. Heller Ágnes–Fehér Ferenc: A MODERNITÁS INGÁJA. I. k. 36.

40. Heller Ágnesért csak nagy elővigyázatossággal sorolhatnánk a posztmodern gondolkodók közé; Perecz László ezt teszi, Dannemann viszont csak a modern-posztmodern diskurzusban való részvételről beszél.

41. A Heller- és Fehér-féle modernségkonceptió kiüntető sajátossága abban áll, hogy a kelet-európai XX. századi tapasztalatok is szerepet kapnak benne.

42. Azt persze érdemes lenne megvizsgálni, hogy a két esetben ugyanazt értjük-e „nagy elbeszélés”-en. Valószínűnek tartom, hogy nem egészen. Az első esetben a haladáseszmeről van szó, a második esetben viszont a haladáseszmé relativizálódását láthatjuk.

Weiss János

MI AZ ELIT – KI AZ ELIT?

Lengyel György: *A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén* Akadémiai Kiadó, 2007. 193 oldal, 2480 Ft

„Az elit tagjának tekinthető az, aki a társadalmi reprodukciós folyamatokat érintő kulcsfontosságú döntésekben személyes kompetenciával bír. Ennek megfelelően gazdasági elitén azoknak az összességét értem, akik érdemben képesek befolyásolni a gazdasági reprodukciós folyamatok jelentős döntéseit... A gazdasági elitnek az itt jellemzett közelítésmódot alkalmazva, tagjai a nagyvállalatok és nagybankok felső vezetői, valamint azok is, akik kompetens gazdaságpolitikai döntéseket hoznak.”

Lengyel György több évtizede kutatja ezt a társadalmi csoportot. Először 1982-ben adott értő áttekintést a gazdasági elit klasszikusnak számító, illetve akkor legfrissebb nemzetközi

szakirodalmáról.¹ 1986-ban, elsők között a kelet-európai térségben, kutatók, szakértők és esetenként hivatalnokok több országra kiterjedő, korlátozott nemzetközi összehasonlításra is módot adó alkalmi kutatási-publikálási hálózatát hozta létre. Az általa szerkesztett kiadványban a magyarok mellett szovjet, csehszlovák és lengyel szociológusok tanulmányait közölte a tervezetű gazdasági vezetőinek rekrutációjáról, képzettségéről és karriermintáiról.²

Az áthúzódozó karriernek gyakorisága,³ a más szocialista országokban is megfigyelhető kontinuitás számos jele a hatalom birtokosainak rekrutációs stratégiájában ezután a tervezetű gazdaság előzményeinek, a magyar kapitalizmus folyamatainak kutatására serkentette Lengyel Györgyöt. A rendszerváltás hónapjaiban jelent meg gyakran idézett könyve, amelyben a magyar gazdasági elit mintegy 150 éves történetét tekintette át.⁴ A nagy leleménnyel és szorgalommal összegyűjtött, több generációt magában foglaló minta alapján kidolgozta a vizsgált korszak magyarországi elitjének tipológiáját, összehasonlította nemcsak az egymást követő generációk, hanem Magyarország és más országok gazdasági elitjének szerkezetét is.

A szocialista rendszer összeomlása után kutatási témája különösen népszerűvé vált: nagy számban olvashattuk és hallgathattuk politikusoknak és értelmiségieknek az elitről tett kijelentéseit, köztük a hiedelmeket a valóságos folyamatokkal azonosító, nemritkán elhamarkodott általánosításokat és értelmezéseket. Nem találtam nyomát annak, hogy Lengyel részt vett volna ebben a folyamatban. Szokásainak rabjaként inkább a változás és a kontinuitás szisztematikus megfigyelésére és elemzésére vállalkozott. Folytatta a volt szocialista országokra kiterjesztett összehasonlító kutatásokat.⁵ Ezek eredményeit is felhasználva tervezte és irányította, máskor szakértőként segítette a könyv fő adatforrásának tekintett kérdőíves felméréseket.

Könyve elején Lengyel György áttekinti az elitelméletek történetét. Bemutatja a főbb irányzatokat, az elit, a gazdasági elit tagjainak meghatározó tulajdonságaira, a csoportba kerülésre, az elit belső tagoltságára vonatkozó eltérő megközelítéseket, az új paradigma születéséhez hozzájáruló fontosabb elméleti műveket és kutatási eredményeket. Ismerteti, hogyan ha-

tottak az elmélet fejlődésére a gazdasági-társadalmi környezet (vállalati méretek, irányítási technikák, vállalatközi kapcsolatok stb.) változásai. Elsősorban a világgazdaság centrumaiban folyó elitkutatásra és elméletírásra figyel, csak röviden említi a hazai elődöket és előzményeket (Hajnal István, Bíbó István). Nem foglalkozik részletesen a periféria elitjeiről, ezek sajátosságairól folyó vitákkal, illetve a periféria országaiban az elitről és működéséről kialakult nézetekkel sem.

A huszadik századi magyar gazdasági elit háborúk, forradalmak, rendszer- és területváltozások miatt oly zaklatott történetét nem könnyű összevetni a szerencsésebb országok, régiók fejleményeivel. A nemzetközi összehasonlításból mégis kiderül, hogy a magyar gazdasági elit a megkésett, az átlagosnál nagyobb szervezeti koncentrációval járó iparosítás feltételei között működött és termelődött újra: *„minél több gátat kellett leküzdenie a modernizációs folyamatoknak, annál nagyobb súly esett az elit rekrutációjában a kompetenciát valószínűsítő formális kritériumokra, a származás mellett”.*

Innen adódtak a különbségek: a magyar gazdasági elit viszonylag magasabb, a gyakorlatias pályákra (műszaki, kereskedelmi) ismereteket nyújtó, generációról generációra növekvő iskolázottsága, előbb az alsó-közép, majd a középosztályi családbeli szülők nagyobb gyakorisága.

A második világháború, a magyar zsidók üldözése és tömeges kiirtása, majd a háborút lezáró egyezmények (a jövőtétel, az újabb területi revízió, a lakosságcsere, a német nyelvű lakosság áttelepítése) jelentős változásokat hozott a magyarországi gazdasági elit összetételében. Ezeket a fejleményeket csak röviden érinti Lengyel György. A történet ebben a könyvben az elit pozícióit hosszú időre és radikálisan átalakító szocialista rendszer bemutatásával kezdődik. Itt is az átalakuló intézményi-vállalati szerkezetet, a döntési kompetenciák változó eloszlását tekinti az elit összetételét, a be- és kilépés körülményeit befolyásoló legfontosabb tényezőknél. Fontos megállapítása, hogy az új hatalom feltétlen lojalitást követelt ugyan a vezető posztokra állított káderektől, de a gazdaság működését igazán befolyásoló intézményekben, főként a döntési, döntés-előkészítési posztokon továbbra is fontos szempont maradt a kompetencia.

A decentralizáció és a gazdasági reformok hatására a döntések növekvő hányada került vissza a vállalati szintre, ezért itt is növekedett a kompetencia és csökkent a lojalitás fontossága a vezetők kiválasztásában és előmenetelében. Fokozatosan nőtt az iskolázott, középosztályi háttérrel rendelkezők aránya a gazdasági eliten belül. Szó sem volt azonban a társadalmi-gazdasági rendszerek közeledéséről, még kevésbé egymásba fejlődéséről. *„A kései tervgazdaság tipikus vezetője egyszerre volt felsőfokú végzettségű és párttag is.”*

Elegánsan kikerülve a populista vagy a vizsgált társadalmi változásokat egy végső tényezőre visszavezető magyarázatokat és hiteket, Lengyel az új elit paradigma egy mérsékelt álláspontját alkalmazza a rendszerváltás alatti és utáni magyarországi helyzetre. Legfontosabb állítása újszerű és figyelemre méltó: *„amellett érvelek, hogy az elitváltás előfeltétele volt a békés rendszerváltásnak, abban az értelemben, hogy amennyiben a politikai és gazdasági rendszer változását széles és mély folyamatos elítései előzi meg, akkor ez megkönnyíti az intézményi átmenetet, és hozzájárulhat az átalakulás társadalmi költségeinek csökkentéséhez”.*

A kutatásai során nyert idősorok erősítik ezt az állítását. Ezekből kiderül, hogy *„a magyar elit fluktuációja jelentős mértékben növekedett már a politikai rendszerváltást megelőző időszakban is”.* Lengyel joggal óvakodik magyarázni ezt a további, jórészt interdiszciplináris kutatásra váró jelenséget, ám ezzel akarva-akaratlan teret adhat a kommunista elit összehangolt hatalomátmentéséről vagy – az ellenkező oldalon – a szocializmus tudatosan tervezett lebontásáról szóló ideologikus interpretációknak. Azt sem zárhatjuk ki, hogy a késői szocializmus politikai döntéshozói újabb radikális reformokat készítettek elő. A káderállomány tudatos fiatalítása, a szakértelem növekvő, a lojalitás csökkenő jelentősége összhangban áll ezzel a magyarázattal. Hasonló okok lehettek annak is, hogy a gazdaságban nagyobb teret nyertek a modern szolgáltató szektorok. Különösen a bankszektorban volt élénk az elit átalakulása. Itt a gyors bővülés és a sokáig halasztott, majd radikális 1987-es reform hatására sűrítve jelentkeztek a Lengyel által az egész magyar gazdasági elitről bemutatott folyamatok. A kereskedelmi bankok megalakulása és a többi

bankszektori esemény azonban a reform és nem a rendszerváltás során zajlott.

Lengyel fontos és új állítása, hogy bármi volt is az oka a rendszerváltás előtt kezdődött elitátalakulásnak, az viszonylag hamar véget ért a rendszerváltás után. Mi több: *„A gazdasági elit tehát a képzettség szintje és a tagozat jellege vonatkozásában az évtized során a korábbi jelentős mértékhez képest is zártabbá vált.”* A kilencvenes évtized második felében újból nőtt a folyamatos karriernek, a munkahelyen belüli előmenetel gyakorisága. Eközben azonban jelentős szerkezeti átalakulások tanúi is lehettünk: *„A mérnökök veszítettek, a közgazdászok pedig nyertek és dominánssá váltak a gazdasági eliten belül arányukat tekintve.”*

De kik kerülhettek ebbe a régi-új társadalmi csoportba?

Lengyel itt újból az elfogulatlan vizsgálatot és nem az ideológiai megközelítést választotta. Alapos és meggyőző számításai alapján több tényező együtthatására vezeti vissza a sikeres belépéseket és megmaradásokat. Ezek közül – akárcsak a szocializmus idején – a leglényegesebb az iskolai végzettség, de fontos hatása volt a nemnek és a származásnak (különösen a vállalkozói családból érkezésnek) is.

A közvéleményt rendkívüli mértékben foglalkoztató nomenklatúra hatalomátmentésének kérdésére is választ ad: *„A felsőfokú képzettség döntő hatása mellett a volt párttagság is mintegy hatszorosan növelte az elitbe jutási esélyeket, ha a két tényező együttes hatását vizsgáltuk.”* Itt különösen az utolsó felmondatt fontos: Lengyel az összhatást, a komponensek együttes jelenlétét tekinti perdöntőnek. A volt kommunista elitbe tartozás a második legfontosabb elem, de önmagában nem jelentett sikeres belépőt az új elitbe.

Lengyel György az elitbe tartozókat nem tekinti homogén társadalmi csoportnak, hanem gondosan számba veszi az alcsoportok különbségeit és azonosságait is. Korábbi kutatásainak eredményeit felhasználva megkülönbözteti a gazdaságpolitikusokat, az üzletemberek, a bankárok, a menedzsereket, valamint a multipozicionális és a transznacionális elit alcsoportjait.

Az elit tagjai számos tulajdonságukban különböznek a lakosság többi részétől. Zömmel városiakok, az átlagosnál nagyobb jövede-

lemmel, jelentős személyes és tőkevagyonnal rendelkeznek. Különösen sok pénzt fektetnek gyermekeik iskoláztatásába, egészségük, életminőségük megőrzésébe, javításába. A könyv számos adalékkal szolgál arról, hogy a szellemi, az anyagi és a pénztőke mellett az elit, különösen a multipozicionális elit tagjai az átlagosnál sokkal több kapcsolati tőkével is rendelkeznek – például gyakrabban tagjai, vezetői különféle társadalmi, szakmai szervezeteknek. Az elit befelé fordulásának fontos jele, hogy a házastársak, barátok is jórészt ebből a csoportból kerülnek ki.

A magyar elitben az átlagosnál magasabb az állami alkalmazásban állók aránya. Jó lenne tudni, hogy e feltételek ellenére mi az oka annak, hogy „*az elit meritokratikus, individualista és demokratikus értékekre tette a hangsúlyt*”.

Lengyel korábbi munkáiból⁶ tudjuk, hogy a magyar gazdasági elit igen korán megteremtette saját intézményeit, kulturális és életformateremtőit, főként azért, hogy közös céljait artikulálhassa. Igaz ugyan, hogy a szocialista rendszer utáni gazdasági elit szegmentált, hogy fontos gazdasági kérdésekről – a szerző a privatizáció példáját említi – eltérően vélekedik. Ám a könyv gazdagon dokumentálja, hogy életformáját, értékeit tekintve számos hasonlóságot mutat. Érdeemes lenne (lett volna) ki-

deríteni, hogy milyen formális vagy informális szervezetekben, szerveződésekben találunk egymásra, képesek összehangolt cselekvésre a gazdasági elit tagjai és csoportjai. Reméljük, hogy Lengyel újabb kutatásaiból hamarosan értesülünk ezekről a fejleményekről is.

Jegyzetek

1. Lengyel György: *GAZDASÁGI ELIT*. MTA Szociológiai Kutatóintézet. Értékszociológiai és Társadalomtudományi Elemzések Műhelye, 1982.
2. *GAZDASÁGI VEZETŐK REKRUTÁCIÓJA, KÉPZETTSÉGE ÉS KARRIERMINTÁI A TERVGAZDASÁGBAN*. Szerk. Lengyel György. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Szociológiai Tanszék, 1986.
3. Uo. VII–VIII.
4. Lengyel György: *VÁLLALKOZÓK, BANKÁROK, KERESKEDŐK*. Magvető, 1989.
5. *THE TRANSFORMATION OF EAST EUROPEAN ECONOMIC ELITES: HUNGARY, YUGOSLAVIA AND BULGARIA*. Szerk. Lengyel György. Center for Public Affairs Studies BUES, Department of Sociology, 1996.
6. Lengyel György: *VÁLLALKOZÓK, BANKÁROK, KERESKEDŐK*. Magvető, 1989.

Laki Mihály